ADEVĂR ŞI LIMBĂ NATURALĂ
Emil Ionescu
EDITURA ALL, 1997
ISBN 973 – 571 – 094 – 3
1997, B.I.C. ALL s.r.l.
The distribution of this book outside România, without the written permission of B.I.C. ALL s.r.l. is strictly prohibited.
Editura ALL Bucureşti

EMIL IONESCU
ADEVĂR ŞI LIMBĂ NATURALĂ
O INTRODUCERE ÎN PROGRAMUL LUI DONALD DAVIDSON

Dedicaţii

Se obişnuieşte ca o carte să fie dedicată unei singure persoane. Dar pentru că nu pot fi sigur că voi mai ajunge vreodată să scriu alta, dedic această carte mai multora.

O dedic părinţilor mei, Irina şi Gheorghe.

O dedic profesorului Donald Davidson, a cărui operă mi-a marcat cea mai fertilă perioadă a devenirii mele intelectuale.

Şi o dedic profesorului meu, Emanuel Vasiliu. Recunoştinţa mea faţă de profesorul Emanuel Vasiiiu nu se poate măsura decât în greutatea acelor cuvinte care, dintr-o neipocrită discreţie, se spun doar în gând. Tot ce-mi doresc este ca, prin această lucrare, aşteptările celui ce mi-a luminat drumul intelectual încă din primii ani de studenţie să nu fie prea mult înşelate.

Cuprins
Introducere...5
Capitolul I: Definiţia tarskiană a conceptului de adevăr...11
1. Definiţia adevărului: condiţii preliminare, forma şi

determinaţiile ei…11
2. Definiţia adevărului pentru limba naturală…14
3. Definiţia adevărului pentru limbajele artificiale… 16
4. Concluzii…20
Capitolul II Conceptul lui Quine de traducere radicală…22
1. Sens şi analiticitate în empirismul modern…22
2. Holismul epistemiologic şi semantic al lui Quine… 23
3. Indeterminare şi traducere radicală…28
Capitolul III: Programul davidsonian…34
1. Teoria limbajului, teoria sensului…34
2. Determinaţiile teoriei sensului…38
2.1. Sensul este compoziţional…38
2.2. Sensul are o natură holistică…38
2.3. Sensul este comportamental…39
2.4. Angajarea ontologică a unei teorii semantice şi problema achiziţiei limbajului…41
2.5. Austeritate conceptuală şi definiţională…42
3. Forma unei teorii a sensului. Teoria sensului şi problema adevărului…45
4. Tarski, Quine şi Davidson: demersuri cu finalităţi distincte…51
4.1. Definiţia vs. teoria adevărului…51
4.1.1. Definiţia adevărului…51
4.1.2. Teoria adevărului…53
4.1.3. Comparaţie…55
4.2. Teoria adevărului absolut vs teoria adevărului relativizat…58
4.2.1. Discursul indirect…59
4.2.2. Modele semantice şi lumi posibile: critica lor… 62
4.3. Traducere, interpretare radicală şi testabilitatea empirică a unei teorii semantice…68
4.3.1. Convenţia T şi problema traducerii…68
4.3.2. Ce este o teorie traducţională a sensului?…70
4.3.3. În căutarea traducerii…72

4.3.3.1. Extensionalitate…74
4.3.3.2. Structură sintactică…75
4.3.3.3. Evidenţa empirică…76
5. Teoria davidsoniană a adevărului: propuneri şi realizări…80
5.1. Concepţia tradiţională despre forma logică…80
5.2. Forma logică şi structura semantică…83
5.3. Către o logică a limbilor naturale…86
5.4. Relativitatea formei logice…90
5.5. Forma logică şi analiza filosofică…92
5.5.1. Critica analizei filosofice…94
5.5.2. Forma logică a propoziţiilor acţionale…99
5.5.3. Analiza modurilor…102
5.6. Forma logică şi structură de adâncime…107
5.6.1. Concepţia lui Harman…109
Capitolul IV: O apărare a programului davidsonian… 114
1. Schiţa istorică…114
2. Receptarea programului…115
2.1. Teoria adevărului ca teorie interpretativă…115
2.1.1. Observaţiile lui Strawson…116
2.1.2. Obiecţiile lui Harman…121
2.1.3. Foster şi Loar despre adevăr şi sens…132
2.1.4. Obiecţiile lui Wallace…138
2.2. Forma logică…143
2.2.1. Observaţiile lui Evans…143
2.2.2. Observaţiile lui Lycan…147
Capitolul V: Remarci critice şi dezvoltări ipotetice… 151
1. De la „adevărat în L” la „adevărat în G” …151
1.1. Adevăr în G…156
1.2. Nivele de reprezentare gramaticală şi problema formei logice…157
1.3. Concluzii…164
2. Exigentele programului şi analiza discursului indirect…164
2.1. Doctrina Harman…166
2.2. Avantajele şi dezavantajele fiecărei doctrine…

168
2.2.1. Avantajele doctrinei Davidson...168
2.2.2. Avantajele doctrinei Harman...169
2.3. Concluzii...170
2.4. O ierarhie a constrângerilor davidsoniene...170
2.4.1. O nouă evaluare...174
2.4.2. Pentru o interpretare extensională a discursului indirect...177
2.4.2.1. Chestiunea intersubstituţiei...179
Capitolul VI: În loc de concluzii...185
Bibliografie...

Mulţumiri

Şi de această dată, am plăcuta datorie de a-mi exprima via recunoştinţă faţă de dl. Mihail Penescu, directorul Grupului Editorial „ALL”, pentru extraordinara solicitudine manifestată la propunerea mea de a publica această carte.

Iar Anei, care m-a ajutat în indigesta operaţie de aducere la zi a bibliografiei şi care a suportat cu răbdare exemplara mea lipsă de înclinaţie în a lucra cu computerul, îi exprim tandra mea recunoştinţă.

Introducere

Această lucrare este, la origine, teza de doctorat pe care am susţinut-o la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti, în mai 1992. Lucrarea este monografia unui curent logico-lingvistic. Curentul ar putea fi denumit „lingvistică formală”, dar problemele formulate şi

discutate în interiorul graniţelor sale au ample reverberaţii filosofice. Reprezentantul curentului este, de altfel, o strălucită personalitate a comunităţii filosofice: Donald Davidson.

Programul a prins contur între anii 1965 şi aproximativ 1976. Dezvoltări, detalieri şi ecouri se semnalează, însă, până în zilele noastre. Din punct de vedere istoric, curentul este precedat de transformaţionalism. Proiectul davidsonian are certe asemănări de strategie cu acesta. Deosebiri decisive intervin însă atât la nivelul presupoziţiilor filosofice, cât şi în felul cum e înţeleasă structura unei teorii semantice.

Programul lui Davidson este contemporan şi cu cel al lui Montague. Dar, cu toate că atât Davidson cât şi Montague se revendică de la aceeaşi tradiţie semantico-filosofică, formalismul pe care fiecare dintre ei îl asumă ca parte a explicaţiilor semantice şi justificările filosofice pentru alegerea acestui formalism diferă în mod radical. Davidson a preferat mereu formalismul extensional al teoriei clasice a cuantificării. Montague a propus însă o schimbare radicală a instrumentelor formale de analiză, pledând pentru o logică intensională aplicată limbajelor de ordin superior.

În sfârşit, programul lui Davidson este contemporan şi cu proiectul semanticii generative. Deosebirea principală e că Davidson a propus o teorie articulată până la ultimele detalii, şi nu doar un ansamblu de teme de cercetare.

Sursele curentului sunt definiţia tarskiană a adevărului şi conceptul lui Quine de traducere radicală. Aduse în lumina aceluiaşi ţel, aceste două surse sunt regândite în aşa fel de către Davidson, încât

să conlucreze la construirea unei teorii a sensului pentru o limbă naturală. Despre aceste surse şi despre reelaborarea lor în sinteza davidsoniană, vorbesc primele trei capitole ale lucrării.

O parte din comentariile critice privitoare la

programul lui Davidson sunt consemnate în capitolul al IV-lea. Capitolul se numeşte „O apărare a programului davidsonian”. Dimpotrivă, capitolul următor reprezintă o evaluare critică a programului, iar unele propuneri de dezvoltare se situează explicit dincolo de ceea ce presupoziţiile ultime ale proiectului ar putea admite.

Cititorul are în faţă o introducere mai degrabă lingvistică la programul lui Davidson. Lucrarea ar putea, de aceea, să fie complementarul remarcabilei introduceri filosofice, scrisă recent de Bjørn T. Ramberg (Ramberg, 1989). Am insistat asupra surselor programului şi asupra topirii acestora în sinteza davidsoniană, deoarece o identificare a acesteia din urmă ca sinteză originală era, altfel, imposibilă. Am comentat, de asemenea, unele dintre reacţiile critice care mi s-au părut cazuri de neînţelegere a ideilor lui Davidson. Rămân însă neutru faţă de chestiunea fundamentelor ultime – filosofice – ale acestui program, deoarece sunt în egală măsură impresionat de argumentele lui Davidson şi de contraargumentele, mai recente, ale lui Horwich (Horwich, 1991) sau Fodor şi Le Pore (Fodor şi Le Pore, 1992). Nu întâmplător tocmai aceste reacţii critice nu au fost consemnate şi comentate în capitolul al IV-lea.

În aceste condiţii, a preciza că introducerea pe care o propun este o introducere lingvistică înseamnă următoarele:

(I) a accentua că, în ansamblul disciplinelor lingvistice, există o disciplină care se numeşte semantică;

(II) a admite că această disciplină este o componentă a unei teorii mai cuprinzătoare – teoria limbajului;

(III) a identifica individualitatea teoriei semantice în acest cadru mai larg, enumerând obiectivele pe care teoria semantică e chemată să le atingă;

(IV) a examina în ce măsură structura şi mecanismele teoriei propuse de Davidson servesc aceste obiective;

Această grilă de lectură a operei lui Davidson e vizibilă în oricare dintre capitolele cărţii, dar se conturează

cu cea mai mare claritate în capitolul al V-lea. Propun acolo, pe urmele sugestiilor lui Higginbotham, o conectare a teoriei davidsoniene a sensului cu o gramatică generativă de tipul G & B. Această colaborare reprezintă, pentru mine, o eficientă teorie a limbajului, în ciuda faptului că presupoziţiile filosofice ale programului davidsonian şi chomskyan se exclud. În acelaşi capitol, aplic această combinaţie de sintaxă şi semantică la domeniul discursului indirect. Rezultatul este o critică a ipotezelor de analiză propuse în „paradigma Davidson". Însă o critică ce confirmă preferinţa lui Davidson pentru explicaţiile realizate într-un limbaj extensional.

3 martie 1995

12

CAPIT
OLUL I

DEFINIŢIA TARSKIANĂ A CONCEPTULUI **DE ADEVĂR**

Conceptul de adevăr a fost abordat, pentru prima oară într-un mod sistematic, într-un lung articol (publicat în 1936) al lui Alfred Tarski. Articolul marchează o schimbare capitală în atitudinea pe care mulţi filosofi ai acestui început de secol au avut-o faţă de problema adevărului. Frege a fost, probabil, ultimul filosof important al secolului trecut care s-a concentrat asupra acestei noţiuni şi care a schiţat o teorie. Cei ce au urmat au abandonat însă problema adevărului, sau au tratat-o fie tangenţial (aşa cum s-a întâmplat în cazul „întâiului Wittgenstein"), fie „utilitar", continuând adică să lucreze cu noţiunea, dar nerecunoscându-i statutul de problemă autonomă. Articolul lui Tarski este, din acest punct de vedere, o punere implicită în cauză a acestor atitudini. Studiul ilustrează o tendinţă tipică a orientării analitice în

filosofie. El s-a născut din nevoia unei elucidări conceptuale şi este o definiţie a noţiunii de adevăr. De aceea întâiul lucru care trebuie examinat în eseul lui Tarski este concepţia savantului polonez despre definiţie.

1. Definiţia adevărului: condiţii preliminare, forma şi determinabile ei

O definiţie este, conform lui Tarski, o aserţiune prin care termenul ce urmează a fi definit (respectiv „adevărul”) este echivalat cu un alt termen. Pentru a putea construi o definiţie, e însă nevoie de saţis

Adevăr şi limbă naturală facerea a doua condiţii preliminare: mai întâi, se impune să se precizeze extensiunea termenului, în scopul de a şti cărui gen de entităţi i se aplică noţiunea. În al doilea rând, pentru a putea fi formulat, enunţul definiţional are nevoie de un limbaj.

Tarski apreciază că adevărul este o proprietate a *propoziţiilor* (Tarski 1972 a: 162). În contextul opiniilor despre adevăr existente în momentul când Tarski şi-a elaborat studiul, această propunere este relativ neobişnuită. Ea era (şi este) familiară logicienilor, dar, pentru destui filosofi, adevărul este o proprietate *a judecăţilor* sau a *credinţelor*. Într-un alt eseu, dedicat aceleiaşi probleme, Tarski se referă la aceste „extensiuni alternative” şi argumentează de ce e preferabil ca adevărul să fie considerat o proprietate a propoziţiilor (Tarski 1972 b: 269).

Ipoteza asupra extensiunii termenului are o consecinţă directă asupra structurii limbajului în care urmează a fi exprimată definiţia. Acest limbaj trebuie să conţină cuvântul „propoziţie”, trebuie să includă un mecanism de indicare a unei propoziţii şi, de asemenea, trebuie să dispună de conectorul logic al echivalenţei. Cu aceste precizări, definiţia adevărului va avea forma următoare (similară, dar nu identică cu forma propusă de Tarski în Tarski 1972 a: 162):

(1) Propoziţia „s” este adevărată dacă şi numai

dacă’s.

Formula (1) face uz de aceeaşi propoziţie, pe care o prezintă, o dată, în *suppositio materialis* (în stânga bicondiţionalului) şi, altă dată, în *suppositio formalis* (în dreapta bicondiţionalului). Rezultă astfel că, pentru Tarski, adevărul este un anumit gen de relaţie între propoziţii şi stări de lucruri. Pentru că filosoful polonez doreşte să evite orice implicare ontologică a definiţiei adevărului, precizarea acestui aspect al formulei (1) lipseşte din articol. Însă, de fapt, tocmai această proprietate îi permite lui Tarski să susţină că definiţia sa reformulează, într-un mod mai clar, ideea centrală a „teoriei adevărului-corespondenţă”.

Asupra formulei (1), Tarski impune trei constrângeri care, luate împreună, măsoară reuşita încercării de a construi o definiţie a ade

Definiţia tarskiană vărului. Ele sunt *corectitudinea formală, adecvarea materială* şi *conformitatea cu principiul terţului exclus.* Consideraţii asupra acestei ultime exigenţe vor fi făcute într-un context mai relevant.

Corectitudinea formală a definiţiei adevărului înseamnă proprietatea ei de a fi imună la paradoxuri. O definiţie a adevărului e, prin urmare, formal corectă dacă ea nu permite deducţia unei formulări contradictorii, centrate pe ideea de adevăr. Un astfel de paradox al definiţiei adevărului este formularea:

(2) Propoziţia „s” este adevărată dacă ea nu este adevărată.

Pe de altă parte, adecvarea materială este acea proprietate prin care definiţia îşi câştigă cuvenita generalitate. Tarski cere, aşadar, unei definiţii să fie astfel construită, încât din ea să se poată deduce definiţii ale adevărului, pentru fiecare propoziţie în parte. Aceasta înseamnă că filosoful polonez face distincţia între *definiţia parţială a* adevărului şi *definiţia generală.* Următorul exemplu poate fi folositor pentru a putea da un conţinut intuitiv acestei distincţii.

Fie cazul ipotetic al unei limbi care conţine numai două propoziţii:

(3) Soarele străluceşte.

(4) Liliacul a înflorit.

Pentru fiecare, se poate construi câte o definiţie în acord cu formula (1):

(3) Propoziţia (3) e adevărată dacă şi numai dacă soarele străluceşte.

(4) Propoziţia (4) e adevărată dacă şi numai dacă liliacul a înflorit. (3) şi (4) sunt definiţii parţiale. Nici (3), nici (4) nu definesc conceptul general de adevăr pentru limbajul din care (3) şi (4) fac parte, deoarece este evident că (3) defineşte, pentru a spune aşa, un adevăr „individual" – adevărul enunţului (3) – iar (4) defineşte un alt adevăr „individual" – adevărul enunţului (4). Tarski arată că asemenea definiţii parţiale sunt absolut necesare într-un limbaj, dar el mai cere ca orice definiţie parţială să fie dedusă din definiţia generală a adevărului pentru limbajul în cauză. Pentru limbajul ipotetic de mai sus, obţinerea unei asemenea definiţii generale nu pune nicio problemă.

15

Adevăr şi limbă naturală căci limbajul nu are decât două propoziţii. Definiţia generală va fi conjuncţia logică a definiţiilor (3) şi (4). Şi, pentru că dintr-o conjuncţie adevărată se poate deduce alternativ adevărul fiecărui membru al conjuncţiei, exigenţa lui Tarski este integral satisfăcută.

2. Definiţia adevărului pentru limba naturala

Cu aceste precizări, este firesc acum ca propunerea de definiţie să fie pusă la lucru în raport cu cadrul lingvistic cel mai familiar, limba naturală. Rezultatul ar fi construcţia definiţiei adevărului pentru idiomurile istorice.

O asemenea definiţie nu poate fi însă realizată. Tarski demonstrează, mai întâi, că, pusă în legătură cu o limbă naturală, formula (1) nu satisface exigenţa corectitudinii formale. El construieşte un paradox al conceptului de adevăr (asemănător cu formula (2), şi arată că paradoxul

este deductibil din formula (1) (Tarski 1972 a: 164). Apoi, el susţine că nici condiţia adecvării materiale nu e îndeplinită. În opinia sa, semnele citării, de care face uz formula (1), nu permit generalizări care ne-ar putea conduce la construcţia unei definiţii generale (ibidem, 173). În acelaşi timp, definiţia generală a adevărului nu poate fi construită ca o conjuncţie a tuturor definiţiilor parţiale, deoarece numărul propoziţiilor dintr-o limbă naturală este infinit, fapt care ar duce la construcţia unui şir conjunctiv infinit de definiţii parţiale.

Ca o alternativă la aceste dificultăţi, Tarski prospectează posibilitatea unei definiţii structurale a adevărului (ibidem, 169). O definiţie structurală se *bazează* pe interpretarea funcţiilor de adevăr (negaţia, conjuncţia, disjuncţia etc). Ea spune, de pildă, că, dacă o conjuncţie de propoziţii este adevărată, atunci fiecare membru conjunct e adevărat. Sau, dacă o disjuncţie este adevărată, atunci cel puţin unul din membrii disjuncţiei e, de asemenea, adevărat etc. După cum era de anticipat, nici această propunere nu poate salva realizarea unei definiţii a adevărului pentru limbile naturale. Un argument banal, în acest

16

Definiţia tarskiană sens, este faptul că o definiţie structurală lucrează cu un concept nedefinit (adevărul propoziţiilor atomice), pe care îl foloseşte în definiţia adevărului pentru propoziţiile moleculare. Dar nu acest argument este invocat de Tarski. Într-un mod destul de surprinzător, filosoful polonez îşi ia argumentul din domeniul sintaxei. El susţine, astfel, că o definiţie structurală nu e posibilă pentru limbile naturale, deoarece, spre deosebire de limbajele artificiale, în idiomurile istorice nu se poate indica în mod riguros ce este o propoziţie.

Urmare a eşecului tuturor acestor tentative, Tarski trage concluzia că limbile istorice nu sunt apte de a primi o definiţie a adevărului. Este de subliniat, în această concluzie, faptul că satisfacerea celor două condiţii

(corectitudinea formală şi adecvarea materială) este blocată de particularităţile cadrului lingvistic asupra căruia este proiectată formula (1). Altfel spus, Tarski nu obiectează nimic formulei (1), ci limbii naturale. „Defectul" principal al limbii naturale este, din punctul de vedere al lui Tarski, acela că ea nu ascultă de ierarhia tipurilor logice (pentru conceptul de tip logic a se vedea Russell, 1956: 57 – 102; relevanţa lingvistică a teoriei tipurilor este subliniată de Ajdukiewicz în Ajdukiewicz, 1967: 207 – 210). Se ajunge, astfel, la una din cele mai importante contribuţii ale lui Tarski în studiul sistemelor lingvistice: introducând teoria tipurilor drept criteriu de construcţie a unui limbaj prin intermediul căruia se studiază alt limbaj, Tarski instituie, de fapt, distincţia limbaj-obiect/metalimbaj. El cere, mai departe, ca metalimbajul să fie superior ca tip logic limbajului-obiect, aceasta fiind, conform principiilor sale, o condiţie indispensabilă pentru realizarea unei definiţii formal corecte a adevărului (cf. şi Tarski 1972 b: 281). Se conturează, astfel, în gândirea semantică a lui Tarski o clasificare a limbajelor, în funcţie de conformitatea sau neconformitatea lor cu ierarhia tipurilor logice. În virtutea acestei clasificări, logicianul polonez îşi orientează investigaţiile semantice spre limbaje adecvate. Acestea sunt limbile artificiale, care, datorită faptului că au „structură specificabilă" (expresia, ca şi ideea îi aparţin lui Tarski), ascultă de ierarhia tipurilor logice.

3. Definiţia adevărului în limbajele artificiale

Problema adevărului în limbajele artificiale este strâns legată, în gândirea semantică tarskiană, de o altă clasificare a limbajelor. Fundamentele acestei clasificări noi sunt conceptele de *categorie semantică* şi de *variabilă.* Variabilele sunt acele semne ale unui limbaj cărora li se aplică operaţia de cuantificare. Categoria semantică este, pe de altă parte, conceptul-cheie al clasificării semnelor

unui limbaj. O variabilă individuală sau o constantă individuală aparţine, de exemplu, aceleiaşi categorii semantice (numele). Predicatele formează o categorie semantică distinctă. Funcţiile poliadice de adevăr (conjuncţia, disjuncţia etc.) aparţin, şi ele, unei categorii semantice distincte de primele două, ş.a.m.d.

Limbajele care ascultă de ierarhia logică a tipurilor sunt clasificate de Tarski în funcţie de numărul de categorii semantice care conţin variabile. Tarski distinge, astfel, patru grupe principale: limbaje ale căror semne variabile aparţin unei singure categorii semantice, limbaje cu două categorii de variabile, limbaje ale căror variabile aparţin mai multor categorii semantice şi limbaje cu un număr infinit de categorii, fiecare categorie incluzând variabile. Un exemplu de limbaj cu o singură categorie de variabile este calculul propoziţional. Un limbaj cu două categorii de variabile este teoria relaţiilor binare (cf. şi Tarski 1972 a: 219 – 223).

Clasificarea propusă de Tarski este departe de a fi arbitrară şi se justifică tocmai prin demersul de obţinere a unei definiţii a adevărului. Consecinţa acestei clasificări este că, pentru primele trei grupe, Tarski arată că este posibilă construcţia unei asemenea definiţii. Definiţia devine imposibilă însă, în cazul limbajelor cu un număr infinit de categorii semantice conţinând variabile. Într-adevăr, pentru asemenea limbaje-obiect, nu e cu putinţă să se construiască un metalimbaj superior ca tip logic. În aceste condiţii, definiţiei adevărului îi ia locul o caracterizare mai puţin precisă a lui: o teorie a

Definiţia tarskiană adevărului (pentru distincţia definiţie – teorie a adevărului, cf. infra, capitolul al III-lea, 4.1.1. – 4.1.3.).

Tarski a arătat cum se poate construi o definiţie explicită a adevărului pentru un limbaj din prima grupă: limbajul algebrei claselor. Primul pas al demersului este construcţia metalimbajului. Metalimbajul făurit de Tarski are două părţi: una sintactică şi cealaltă semantică.

Metalimbajul sintactic dă descrierile formale ale termenilor, construcţiilor şi ale propoziţiilor din limbajul-obiect, şi precizează regulile de bună formare a expresiilor complexe. Tarski defineşte, pe această cale, mulţimea funcţiilor propoziţionale (simple şi complexe), precum şi mulţimea propoziţiilor. Regulile sintactice sunt recursive şi, de aceea, pe baza numărului lor finit, poate fi determinată atât mulţimea infinită a funcţiilor propoziţionale (= expresii complexe cu cel puţin o variabilă necuantificată), cât şi mulţimea infinită a propoziţiilor (expresii complexe cu toate variabilele legate).

Partea semantică a metalimbajului cuprinde traduceri ale termenilor din limbajul-obiect. Traducerile furnizează semnificaţia termenilor. Totodată, în această parte a metalimbajului, Tarski introduce o serie de axiome împrumutate dintr-un sistem logic suficient de dezvoltat. El le numeşte „axiome logice" şi precizează că, alături de acestea, mai trebuie să existe şi axiome specifice metaştiinţei care se exprimă prin metalimbaj. În cazul metalimbajului algebrei claselor, acest grup suplimentar de axiome se confundă însă cu axiomele logice, din cauza înrudirii domeniilor.

Aceşti primi paşi către construcţia unei definiţii explicite a adevărului sunt, după cum se poate observa, treptele normale ale procesului de axiomatizare. Parcurgându-le, Tarski se întreabă dacă nu cumva ne şi găsim în posesia unei definiţii a adevărului. Întrebarea este destul de întemeiată, căci metalimbajul face uz de conceptul de axiomă, iar axiomele sunt considerate propoziţii adevărate. Din axiome se deduc, prin regulile de transformare, teoremele, iar axiomele şi teoremele alcătuiesc ansamblul de teze ale limbajului.

19

Adevăr şi limbă naturală

S-ar părea, aşadar, că există deja o definiţie a adevărului: este propoziţie adevărată orice propoziţie care e o teză a sistemului.

Obiecţia lui Tarski la această definiţie este simplă şi convingătoare: toate tezele unui sistem axiomatic sunt propoziţii adevărate, dar nu şi reciproc. Astfel spus, extensiunea expresiei „propoziţie adevărată” este mai amplă decât cea a expresiei „teză”. De aici decurge şi ultima exigenţă impusă asupra definiţiei adevărului: conformitatea ei cu principiul terţului exclus. Definiţia axiomatică a acestei noţiuni nu satisface această cerinţă, deoarece o teză este compatibilă cu o propoziţie adevărată, care, însă, poate să nu fie, la rândul ei, o teză.

Tarski demonstrează, astfel, într-un mod convingător necesitatea unei definiţii semantice a adevărului. Pentru că limbajul algebrei claselor conţine o infinitate de propoziţii, definiţia s-ar cuveni să aibă o formă recursivă. Se apelează, în consecinţă, la o mulţime finită de propoziţii pentru care se defineşte adevărul, iar apoi, împreună cu regulile de interpretare pentru cuantificare, disjuncţie etc, se defineşte adevărul propoziţiilor complexe.

În calea acestei dezvoltări apare însă un obstacol. Tarski şi-a construit (din punct de vedere sintactic) limbajul în aşa fel, încât propoziţiile complexe nu sunt alcătuite din propoziţii elementare. Propoziţiile complexe provin din funcţii propoziţionale complexe. Din această cauză, procedura recursivă nu poate fi aplicată direct, deoarece o procedură recursivă se aplică pe o bază finită, inexistentă în cazul de faţă la nivelul propoziţiilor. Mulţimea finită care poate servi drept bază de aplicaţie a metodei recursive, în limbajul algebrei claselor, este aceea a funcţiilor propoziţionale.

Această situaţie sugerează deja o soluţie: este nevoie de un concept auxiliar de o mai mare generalitate decât cel de adevăr. Acest concept trebuie să interpreteze mulţimea funcţiilor propoziţionale, iar, prin intermediul lui, trebuie să se poată defini adevărul. Tarski propune ca acest concept să fie cel de *satisfacţie.* Satisfacţia este o relaţie între un individ (sau o mulţime de indivizi) şi o funcţie

Definiţia tarskiană propoziţională. O ilustrare elementară şi intuitivă a semnificaţiei acestui concept o oferă algebra şcolară. Se spune, de exemplu, că numărul 1 satisface ecuaţia 2 x + 1 = 3. Dar exemplele pot fi extinse şi în direcţia limbajelor naturale. Expresia „... a scris „Critica raţiunii pure „" nu e o propoziţie, ci o funcţie propoziţională satisfăcută în mod unic de (individul) Immanuel Kant.

Satisfacţia are însă şi ea nevoie de o definiţie riguroasă, întocmai ca şi adevărul. Tarski arată mai întâi ce înseamnă că un şir de indivizi satisface o funcţie propoziţională. Limbajul algebrei claselor conţine o singură funcţie propoziţională elementară (incluziunea) şi trei funcţii propoziţionale complexe (negaţia, cuantificarea existenţială şi disjuncţia). Sunt asigurate, aşadar, condiţiile pentru ca noţiunea de satisfacţie să primească o definiţie recursivă (Tarski 1972 a: 196). Definiţia îndeplineşte, astfel, cerinţa adecvării materiale. Dar o consecinţă remarcabilă a utilizării conceptului de satisfacţie este faptul că el este aplicabil şi propoziţiilor. Într-adevăr, propoziţiile sunt acele funcţii propoziţionale cu toate variabilele cuantificate. Prin urmare, în situaţia unei propoziţii al cărei adevăr e definit prin intermediul conceptului de satisfacţie, se va putea spune că orice şir satisface acest tip particular de funcţie propoziţională sau, dimpotrivă, că *niciun şir nu o satisface.* Şi aceasta deoarece – aşa după cum precizează Tarski – în cazul unei propoziţii, faptul că ea e satisfăcută sau nu de membrii unui şir nu mai depinde în niciun fel de proprietăţile fiecărui membru al şirului. În consecinţă, o propoziţie este adevărată dacă şi numai dacă orice şir de indivizi o satisface şi este falsă dacă şi numai dacă niciun şir nu o satisface (ibidem, 197).

Merită să se discute, în acest context, dacă ingeniosul demers tarskian de definire a adevărului nu este, în fond, tributar structurii speciale de limbaj cu care filosoful polonez lucrează (cf. şi Wallace 1972: 220). Întrebarea este legitimă, căci mostre ilustre de sisteme

semantice post-tarskiene care fac uz de conceptul de adevăr, se dispensează de noţiunea de satisfacţie (Carnap 1972, Lewis 1972.

Montague 1970 a). Pe de altă parte, McKinsey (în McKinsey 1948) a construit o definiţie explicit non-satisfacţională a adevărului.

Răspunsul la această problemă se găseşte în Tarski 1972 b: 283 şi este reluat în Wallace 1975. Tarski afirmă că „nu se cunoaşte nicio metodă recursivă generală care să se aplice în mod specific numai propoziţiilor". Afirmaţia sa nu este valabilă dacă ne limităm la studiul anumitor sisteme lingvistice artificiale. Metoda recursivă se aplică numai propoziţiilor, în semantica logicii propoziţiilor. Dar este cunoscut că, în cazul acestui limbaj, propoziţia este o unitate minimală *doar în virtutea unei convenţii.* Cu alte cuvinte, afirmaţia lui Tarski rămâne corectă atâta vreme cât se „va putea arăta că există propoziţii ale căror părţi componente *nu sunt ele însele propoziţii.* Şi tocmai faptul că orice propoziţie atomică este decompozabilă pledează pentru naturaleţea interpretării satisfacţionale a adevărului, sau, aşa cum afirma Wallace, pentru caracterul ei reprezentativ.

4. Concluzii

Prin demersul pe care l-am rezumat în paginile anterioare, Tarski a ajuns la realizarea unei definiţii a adevărului conform cu cele trei determinaţii. Datorită distincţiei limbaj-obiect/metalimbaj, definiţia este formal corectă şi evită paradoxele. Datorită metodei recursive, ea este material adecvată şi permite deducţia unor teoreme care definesc adevărurile individuale ale propoziţiilor. În sfârşit, datorită faptului că adevărul este abordat pe o cale diferită de cea axiomatică, definiţia este conformă cu principiul terţului exclus şi se bucură de proprietatea de *categoricitate.* De fapt, satisfăcând această ultimă exigenţă, Tarski pune bazele unei discipline noi (semantica), iar conceptul de adevăr (un concept „apatrid"

până la Tarski) primeşte „naturalizarea” în această nouă cetate a ştiinţelor.

Definiţia adevărului, critica limbilor naturale, ierarhia logică a limbajelor şi distincţia definiţie explicită – teorie reprezintă părţi consti

22

Definiţia tarskiană tutive ale gândirii semantice tarskiene. Posteritatea acestei gândiri a fost şi este rodnică pentru domeniul de cercetare a sistemelor de limbaje artificiale. Delimitarea graniţelor semanticii, simultan cu schiţa unei definiţii a *adevărului relativizat (*formulate în acelaşi studiu (cf. Tarski 1972 a: 201 – 208)) a stimulat cercetarea semantică a sistemelor logice modale şi a deschis calea către demonstraţiile de completitudine realizate de Kanger, von Wright şi Kripke în anii ’50. Mai există însă o posteritate a gândirii semantice tarskiene. 29 de ani după apariţia eseului din 1936, acestei gândiri semantice i se descoperea o nouă dimensiune relevantă, pusă în valoare de Donald Davidson. Filosofia tarskiană a limbajului era acum aşezată pe un făgaş nou, fiind convocată să asigure temelia unui amplu program de analiză a limbilor naturale. Folosirea filosofiei tarskiene în această direcţie contravine, desigur, propriei sale esenţe, căci e cunoscută critica severă a limbilor naturale făcută de Tarski. Dar, în 1965, contextul ştiinţific se schimbase, iar filosofii şi logicienii erau acum atraşi, şi nu iritaţi, de complexitatea idiomurilor istorice.

23

CAPITOLUL
CONCEPTUL LUI QUINE DE TRADUCERE RADICALĂ

1. Sens şi analiticitate în empirismul modern

Filosofia empirismului logic a propus o perspectivă proprie asupra conceptului de sens propoziţional. Această

perspectivă era destinată să dea seama de diferenţa (nu mereu uşor de detectat) dintre propoziţiile care doar au aparenţă de sens şi propoziţiile „în mod real” cu sens. Distincţia părea necesară pentru că prin „propoziţie” reprezentanţii empirismului logic înţelegeau „propoziţie care aparţine unei teorii ştiinţifice”. A admite în domeniul unei asemenea teorii o propoziţie care doar simulează că ar avea sens reprezenta, din perspectiva empirismului logic, o falsificare a demersului ştiinţific însuşi.

Conceptul de sens susţinut de adepţii empirismului logic se explică prin acela de metodă de verificare (a ceea ce spune o propoziţie). O propoziţie, este, aşadar declarată ca având sens (conform canoanelor empirismului modern), dacă ea permite o verificare a ceea ce afirmă. „Verificare” nu este, prin el însuşi, un termen neambiguu, însă empirismul logic a privilegiat o anumită accepţie a termenului „Verificare” înseamnă acum *verificare empirică.* Aceasta revine la a susţine, de fapt, că o propoziţie are sens dacă are *conţinut empiric.* Se observă că noţiunea de sens propoziţional utilizată în empirismul modern e destul de depărtată de ceea ce ne imaginăm sau credem, ca vorbitori ai unei limbi, că ar fi sensul unei propoziţii. Însă această ruptură nu este deloc surprinzătoare.

24

Conceptul lui Quine

Empiriştii moderni au susţinut mereu că noţiunile teoriilor ştiinţifice nu trebuie să se hrănească din intuiţiile şi conceptele comune pe care ni le pun la dispoziţie idiomurile istorice, deoarece acestea din urmă sunt generatoare de pseudoprobleme – ştiinţifice sau filosofice.

O consecinţă importantă a faptului că sensul unei propoziţii e considerat a fi identic cu conţinutul ei empiric este reactualizarea distincţiei kantiene analitic-sintetic. Când se descoperă că instanţa care decide adevărul sau falsul unei propoziţii este *un fapt,* propoziţia în cauză e declarată sintetică. Dimpotrivă, dacă nicio instanţă empirică nu confirmă o aserţiune exprimată printr-o

propoziţie şi dacă, în ciuda acestei situaţii, aserţiunea e adevărată, propoziţia e declarată analitică. Într-o definiţie alternativă (pe care unii dintre reprezentanţii empirismului modern au acceptat-o) o propoziţie analitic adevărată e o propoziţie al cărei adevăr decurge din sensul ei şi nu din confruntarea cu faptele.

Distincţia analitic-sintetic nu a servit, în empirismul modern, doar la catalogarea anumitor teorii ca fiind analitice, iar a altora ca fiind sintetice. Este proprie empirismului logic şi afirmaţia că pentru fiecare propoziţie a unei teorii se poate decide, prin examinare în mod izolat, dacă este analitică sau sintetică.

2. Holismul epistemologic şi semantic al lui Quine în „Două dogme ale empirismului", Quine a supus conceptul de analiticitate unui detaliat examen critic. Pentru că articolul a devenit o operă clasică a filosofiei contemporane, el nu va mai fi aici comentat în amănunţime. Vor fi reţinute doar acele argumente care conduc către ipoteza avansată în altă parte de Quine sub numele de „traducere radicală".

În „Două dogme...", Quine a procedat mai întâi la o identificare „contextuală" a conceptului de analiticitate: el a localizat

25

Adevăr şi limbă naturală analiticitatea în domeniul teoriei sensului, teorie pe care Quine (dar nu numai el) o distinge de cealaltă ramură a unei teorii semantice: teoria referinţei. În continuare, Quine şi-a propus să examineze modul în care teoria sensului defineşte analiticitatea. În acest scop, el a inventariat mai multe posibilităţi definiţionale susceptibile de a fi convocate pentru identificarea conceptului. Deoarece niciuna din aceste posibilităţi nu satisface, conform examenului lui Quine exigenţele unei autentice definiţii, concluzia este că analiticitatea e un concept care nu poate să fie definit. Cu o expresie pe care Quine o foloseşte în altă parte, situaţia creată poate fi descrisă spunând că teoria sensului este deficitară din punct de vedere ideologic (prin „ideologie"

Quine înţelege tocmai capacitatea definiţională a unei teorii ştiinţifice).

Eşecul (*principial* pentru Quine) în a construi o definiţie a analiticităţii are pentru Quine o dublă semnificaţie. Una se descifrează prin raportarea conceptului de analiticitate la însăşi teoria de care conceptul aparţine: teoria sensului. Pentru că adevărurile analitice sunt admise ca adevăruri decurgând din sensuri, imposibilitatea de a furniza o definiţie riguroasă a analiticităţii îi arată lui Quine că însuşi conceptul de sens este chestionabil. Aceasta nu este o concluzie surprinzătoare. Quine este unul din filosofii care şi-au manifestat constant rezerva faţă de legitimitatea utilizării conceptului de sens în semantică (nu e esenţial să se descrie aici şi motivele acestei rezerve). Una din ţintele acestei atitudini polemice este, de pildă, metalimbajul semantic al intensiunilor construit de Carnap în „Semnificaţie şi necesitate”. În întreprinderile de acest tip, Quine a văzut manifestările moderne ale doctrinei aristoteliene a esenţei: aşa cum, la Aristotel, lucrurilor li se atribuiau proprietăţi esenţiale, tot astfel cuvintelor li se atribuie, prin teoriile semantice contemporane, sensuri. Pentru Quine, o asemenea asociere este nelegitimă, tocmai în măsura în care sensurile cu care lucrează semantica intensională par să fie asumate drept entităţi esenţial diferite de ideea de conţinut empiric, adică de conceptul de sens promovat de empirismul logic.

Aceste ultime precizări permit şi trecerea la cea de-a doua semnificaţie pe care Quine a desprins-o din eşecul de a defini analiticitatea. Ca empirist, Quine nu refuză întrebuinţarea conceptului de sens, dacă acest concept înseamnă pur şi simplu conţinutul empiric ce se revelă prin metoda de verificare. Dar, în aceste condiţii, incapacitatea teoriei sensului de a furniza o definiţie satisfăcătoare a analiticităţii devine, pentru Quine, o probă decisivă pentru susţinerea următoarei teze: adevărurile declarate analitice

în filosofia empirismului logic nu pot fi adevăruri independente de conţinuturi empirice, deoarece, dacă ar fi independente, ar putea fi indicată şi calea abordării lor definiţionale necontroversate. (Teza nu va fi găsită la Quine cu partea ei contrafactuală, dar această parte pare să fie sugerată de însăşi poziţia pe care Quine o adoptă în chestiunea analiticităţii, ca şi de atitudinea adoptată de el faţă de tot ceea ce ţine de acel domeniu intermediar aflat între zona formalului (logica, matematica) şi zona empiricului. Este caracteristic pentru Quine să descopere în această zonă (suspectă pentru el) paradoxuri: paradoxul proprietăţilor esenţiale, al incertitudinii legate de conceptul de identitate a doi indivizi posibili, nonsensuri propoziţionale, cum ar fi cele rezultate din combinarea modalităţilor cu cuantificarea etc).

Exprimându-şi convingerea că enunţurile analitice nu sunt, de fapt, necontaminate de conţinuturi empirice, Quine se vede obligat să arate mai departe *în ce fel* aceste propoziţii resimt impactul cu experienţa. Căci, în mod evident, adevărurile declarate analitice în empirismul modern standard nu sprijină afirmaţia că determinarea lor *ca adevăruri* decurge din confruntarea cu faptele. În acest punct, Quine face apel la o teză alternativă privitoare la felul cum ne reprezentăm nu doar o ştiinţă oarecare, ci câmpul ştiinţei în întregime. Conform empirismului modern „standard", o ştiinţă – crede Quine – este o colecţie de propoziţii relativ independente unele de altele. Proba independenţei e dată de faptul că testul conţinutului empiric se aplică prin izolare. Fără izolarea propoziţiei

Adevăr şi limbă naturala de colecţia din care provine, nici nu se poate decide, de altfel, dacă propoziţia este analitică sau sintetică. Acestui mod de a gândi câmpul ştiinţei, Quine îi opune o imagine holistă pe care o consideră mai adecvată. Este vorba despre o imagine în care ştiinţa întreagă apare ca un câmp de interdependenţe prepoziţionale. Marginile câmpului sunt reprezentate de acele propoziţii aflate în relaţie directă cu experienţa. Dar

acum, pentru că întregul câmp este o reţea de interdependenţe, nicio propoziţie aflată în interiorul reţelei nu mai poate fi considerată ca absolut imună faţă de ideea de conţinut empiric. Orice conflict cu experienţa la periferie (adică: orice infirmare prin fapte a unei propoziţii periferice) poate determina, în principiu, reevaluări în interiorul câmpului: Iar dacă nu se întâmplă ca orice asemenea conflict să antreneze modificări la mare distanţă, acesta se datorează, afirmă Quine, faptului că ştiinţa şi ştiinţele posedă principii de echilibru ale ansamblului însuşi.

Perspectiva propusă de Quine asupra ştiinţei permite acum să se justifice afirmaţia sa că enunţurile declarate analitice nu sunt imune la contaminarea cu conţinuturi empirice. Contaminarea este, în cazul lor, mediată şi reprezintă un efect de reţea.

Propunerea de a privi întregul câmp al ştiinţei ca o zonă gradual subdeterminată empiric obligă la o revenire asupra concepţiei semantice la care Quine aderă. Quine nu refuză, aşadar, conceptul de sens, atâta vreme cât acesta înseamnă conţinut empiric. Pe de altă parte însă, ceea ce Quine acuză ca fiind „un articol metafizic de credinţă" al empirismului modern standard este procedura „izolaţionistă" de identificare a conţinutului empiric. Convingerea în numele căreia Quine critică această procedură, este că enunţurile noastre despre lumea exterioară nu înfruntă în mod izolat tribunalul experienţei, ci numai împreună. Dar dacă este aşa, se mai poate oare susţine că sensul unei propoziţii este conţinutul empiric pe care i-l dezvăluie metoda ei de verificare?

Răspunsul la această întrebare se găseşte în următoarea afirmaţie din „Două dogme..": „unitatea semnificaţiei empirice este

Conceptul lui Quine ştiinţa întreagă". „Semnificaţie empirică" nu înseamnă aici altceva decât conţinut empiric, prin urmare sens, în accepţia empirismului modern standard. Dar sensul considerat astfel încetează a mai fi

corelatul unei propoziţii izolate. El devine acum corelatul (semantic, epistemologic) al unui corp de propoziţii pe care Quine îl identifică cu ştiinţa însăşi aflată într-o anumită fază. Rămâne în aceste condiţii să se clarifice cum trebuie înţeles sensul unei propoziţii.

Este evidentă mai întâi o precizare de ordin negativ: sensul unei propoziţii nu mai poate fi conţinutul empiric pe care l-ar revela metoda ei de verificare, deoarece nicio propoziţie nu poate substitui corpusul lingvistic pe care îl reprezintă ştiinţa însăşi. Această remarcă reprezintă deja un pas semnificativ în tentativa de a dobândi o clarificare pozitivă. Într-adevăr, dacă doar ştiinţa în ansamblul ei are conţinut empiric şi dacă orice propoziţie înfruntă (mediat sau direct) tribunalul experienţei numai ca element al reţelei lingvistice care este ştiinţa însăşi, atunci sensul unei propoziţii oarecare va fi ceva diferit de simpla ei metodă de verificare. Sensul unei propoziţii va fi anume o rezultantă a doi factori: poziţia ei în câmp şi relaţia ei cu experienţa. Holismul epistemologic al lui Quine se vede astfel în mod natural dublat de un holism semantic.

Acest holism semantic are drept consecinţă o inversare a raportului dintre teoria sensului şi teoria referinţei, aşa cum acestea sunt cunoscute din lucrările de semantică de tradiţie carnapiană. La Carnap şi la toţi cei ce adoptă paradigma sa, sensul este fundamental în raport cu referinţa, deoarece primul o determină pe a doua. Cine cunoaşte sensul unui termen ştie ce referinţă are termenul, dar reciproca nu e necesar adevărată. În măsura în care aceste ramuri ale semanticii mai pot fi recunoscute ca distincte în doctrina semantică a lui Quine, relaţia clasică sens-referinţă se pulverizează. Sens (aşadar conţinut empiric) are doar ştiinţa. Propoziţiile ştiinţei îşi trag seva de sens din condiţionările la care sunt supuse ca elemente ale reţelei şi din eventuala lor relaţie directă cu experienţa. Dar această stare de lucruri deja nu mai înseamnă

Adevăr şi limbă naturală că sensul ar subdetermina

în vreun fel referinţa. Dimpotrivă reţeaua, atât de importantă în calitatea sa de sursă de sens pentru fiecare dintre propoziţiile corpusului, ajunge să condiţioneze acum într-un mod foarte slab valorile de adevăr ale propoziţiilor luate separat. Atât de slab, încât este cu putinţă ca o teorie ştiinţifică să-şi păstreze intact conţinutul empiric în condiţiile în care se petrec redistribuiri ale valorilor de adevăr pentru propoziţiile teoriei, ca urmare a unor conflicte la periferie.

Faptul că holismul semantic al lui Quine conduce la asemenea aserţiuni este doar în aparenţă paradoxal. Semantica sa are ca obiect privilegiat ştiinţa ca limbaj. În această calitate, unele propoziţii teoretice ale acestei semantici sunt (pentru a ne exprima cu maximă prudenţă) ipoteze euristice în raport cu dinamica şi evoluţia ştiinţei. Reconstrucţia logică a ştiinţei din perspectiva ortodoxă a empirismului modern nu a putut aduce, de exemplu, prea multe lămuriri asupra faptului că ştiinţa se află în mişcare. Holismul semantic pe care îl susţine Quine propune însă o atare explicaţie.

3. Indeterminare şi traducere radicala

Holismul semantic şi epistemologic la care Quine aderă are, aşadar, drept consecinţă majoră teza că acelaşi conţinut empiric al unei teorii poate suporta organizări distincte ale reţelei de propoziţii ce compun teoria însăşi. Nu mai rămân acum de formulat prea multe precizări referitoare la conceptul de traducere radicală. Terenul este deja pregătit şi noţiunea se află deja conţinută în această semnificativă consecinţă amintită mai sus. Ceea ce se cuvine a mai fi făcut este doar o schimbare a obiectului asupra căruia se exercită semantica lui Quine.

În „Două dogme ale empirismului”, Quine şi-a dezvoltat observaţiile critice la adresa analiticităţii pornind de la enunţuri ce aparţineau limbii cotidiene şi a încheiat cu consideraţii care priveau

Conceptul lui Quine în mod exclusiv enunţurile ştiinţei. Prin această graduală trecere de la un obiect de

cercetare (limba naturală) la altul (limbajul ştiinţific), Quine a lăsat să se înţeleagă ceva ce în alte părţi ale operei sale este explicit asumat: anume că modalitatea în care se constituie schema conceptuală (adică, reţeaua lingvistică) a (unei?) ştiinţe şi modalitatea în care un individ îşi construieşte propria sa schemă conceptuală prin dobândirea limbii materne sunt esenţial asemănătoare. Asumând o asemenea teză, Quine nu a vrut, desigur, să pună semnul egalităţii între cunoaşterea ştiinţifică şi cunoaşterea comună. Ceea ce el a dorit să sublinieze astfel este ideea că cele două procese ascultă de aceleaşi constrângeri.

O dovadă elocventă în acest sens o constituie primele două capitole din „Cuvânt şi obiect”. Quine apreciază acolo că, la fel ca în domeniul ştiinţei, propoziţiile de observaţie îndeplinesc un rol important în învăţarea unei limbi. Propoziţiile de observaţie sunt tocmai propoziţiile de periferie din schema conceptuală a ştiinţei. Cu ele sau cu ceva foarte asemănător lor – estimează Quine – începe şi achiziţia limbii de către un individ.

Pe de altă parte, odată achiziţionate propoziţiile de observaţie, procesul continuă prin ceea ce Quine numeşte „interactivarea” („interanimation”) propoziţiilor. Scheme analogice permit astfel construirea de noi propoziţii pornind de la propoziţii deja date. Se ajunge, în acest mod, la enunţuri care pot să nu mai aibă o legătură directă cu experienţa. Este destul de evident, astfel, că interactivarea propoziţiilor reprezintă pandantul strict lingvistic al efectului de reţea la care Quine se referise când vorbise despre intercondiţionările epistemice ale propoziţiilor ştiinţei.

A fost remarcat mai înainte că, pentru Quine, doar ştiinţa în ansamblu este posesoare de conţinut empiric. Teza aceasta nu este prea clară, chiar dacă formularea ei este concisă. Se poate presupune că ştiinţa are un sens, şi deci conţinut empiric, în măsura în care propoziţiile ei explică şi predictează aspecte ale lumii, atât cât aceasta poate fi cuprinsă în „schema conceptuală”, lată, prin

Adevăr şi limbă naturală urmare, un punct de vedere, a cărui consecinţă pare să fie afirmaţia că e, de fapt, imposibil ca ştiinţa să fie lipsită de conţinut empiric.

Chestiunea conţinutului empiric interesează însă aici doar în măsura în care ea ajută la a înţelege tezele principale ale filosofiei lingvistice a lui Quine. Ca şi în cazul mult prea cuprinzătoarei afirmaţii că unitatea semnificaţiei empirice este ştiinţa întreagă, elementare clarificări sunt necesare în privinţa tezei analoge (şi implicite în opera lui Quine) că schema conceptuală care se construieşte odată cu însuşirea unei limbi de către un individ are – şi ea – conţinut empiric.

Presupunerea cea mai firească ar fi că sensul, aşadar conţinutul empiric al unei limbi, este reprezentat de acele aspecte ale lumii în raport cu care schema conceptuală denumită „limbă" furnizează explicaţii, predicţii, împliniri de intenţii, atingeri de scopuri, verificări de convingeri ş.a.m.d. O limbă ar trebui, prin urmare, să aibă conţinut empiric, în măsura în care ar permite să facem cele amintite mai înainte, atunci când o folosim.

Nu se întrevăd motive pentru a respinge din perspectiva filosofiei lui Quine o asemenea circumscriere – vagă şi ea, e adevărat – a conceptului de sens asociat unei limbi. În orice caz, o astfel de accepţie a conceptului de sens validează teza analogă principiului că acelaşi conţinut empiric poate suporta organizări distincte ale unei reţele lingvistice. Transpus în teritoriul limbii, principiul are două ipostaze esenţiale:

(I) există posibilitatea ca schema conceptuală deţinută de un individ în virtutea faptului că vorbeşte o limbă să suporte modificări succesive (ceea ce revine la redistribuiri ale valorilor de adevăr) în condiţiile în care conţinutul empiric al acestei scheme conceptuale rămâne acelaşi (Quine 1967: 27).

(II) există, de asemenea, posibilitatea ca, pentru doi vorbitori ce folosesc acelaşi idiom şi, eventual, aceleaşi cuvinte (datorită, să zicem, subiectului comun de

conversaţie), schemele conceptuale să difere într-un mod considerabil, în ciuda faptului că ambii indivizi au

32

Conceptul lui Quine asociat la schemele lor conceptuale acelaşi conţinut empiric. Într-o asemenea împrejurare, aceleaşi cuvinte vor exprima idei deosebite, rămânând deschisă problema dacă partenerii de dialog mai sunt şi conştienţi de acest lucru (ibidem, 26).

(I) şi (II) sunt posibilităţi principiale predictate de filosofia holistă a limbajului pe care Quine o asumă. Pentru a da o reprezentare mai intuitivă principiului indeterminării, Quine a imaginat o situaţie în care un lingvist descoperă o comunitate a cărei limbă nu a fost încă descrisă în vreo gramatică sau dicţionar. Tot ceea ce face lingvistul în scopul de a ajunge să înţeleagă limba acelei comunităţi cade sub incidenţa ipoteticului fenomen denumit de Quine „traducere radicală". Modelul de interpretare utilizat de către lingvist este, desigur, un model behaviorist, deoarece nicio altă alternativă de interpretare nu este disponibilă. El se bazează pe asociaţia dintre stimuli non-lingvistici şi reacţii lingvistice. Quine imaginează în acest sens un număr de teste al căror rezultat ar trebui să fie alcătuirea unui repertoriu de echivalenţe între limba necunoscută şi limba cercetătorului. Dar conform principiului indeterminării, cercetătorul nu va putea avea certitudinea – în caz că îşi va pune această problemă – că traducerile sale sunt corecte, deoarece el nu poate controla (mai clar: cunoaşte) schema conceptuală a celuilalt. Tot ceea ce poate face cercetătorul – susţine Quine – este să proiecteze propria sa schemă conceptuală asupra indigenului.

Putnam menţionează într-un studiu că, pentru o bună perioadă, ipoteza traducerii radicale devenise subiectul principal de dezbatere în majoritatea seminarelor de filosofie din universităţile americane. Felul în care Quine îşi prezintă ipoteza, precum şi ingenioasele teste pe care le propune, sunt într-adevăr, atrăgătoare. Dar şi acompaniate de o anumită ambiguitate. Ambiguitatea provine din faptul

că, pe de-o parte, întregul scenariu e artificial şi construit în aşa fel, încât să ilustreze un principiu filosofic, iar, pe de altă parte, elementele scenariului sunt elemente de lingvistică şi psihologie behavioristă, adică instrumente abstrase pe baza studiilor de caz. Nu e uşor, în aceste

Adevăr şi limbă naturală condiţii, să se reziste tentaţiei de a crede că scenariul ca atare e susceptibil de a fi utilizat în aplicaţii.

O asemenea interpretare i-ar fi însă fatală ipotezei traducerii radicale, pentru că ea ar cădea atunci sub incidenţa unor observaţii pur lingvistice. Quine lasă, de pildă, deliberat de-o parte problema familiarizării cu sistemul fonologie al unei limbi necunoscute. Însă niciun proces de învăţare a unei limbi nu poate face abstracţie de acest capitol. Chestiuni analoge, cum ar fi conturul intonaţional adiacent unei propoziţii, tipurile de contur, segmentarea propoziţiei, decizia dacă două sau mai multe ocurenţe ale unei tranşe fonetice reprezintă sau nu aceeaşi unitate lingvistică sunt alte probleme pe care traducerea radicală nu le studiază (sau le tratează ca gata rezolvate) şi cu care ea e obligată să se confrunte, în caz că e investită cu funcţie practică. Sugestia nu e că posibilitatea traducerii radicale ar fi treptat redusă la zero prin acumulări de dificultăţi. Sugestia e doar că o reală traducere radicală ar fi un program de cercetare în care tendinţa de a reduce indeterminările – cel puţin cele de care cercetătorii sunt conştienţi – s-ar manifesta prin introducerea de… entităţi intensionale: sensul unui morfem, sensul unui cuvânt, sensul unei propoziţii. Quine ar răspunde, desigur, că o asemenea procedură nu ar garanta că indeterminările au şi fost înlăturate.

Ceea ce trebuie însă subliniat, în ultimă analiză, în legătură cu traducerea radicală, este că, dincolo de mirajul exotismului, ea pune o problemă domestică: traducerea radicală este de asemenea un fenomen intraidiomatic, şi Quine nu uită să spună aceasta (Quine 1967: 26). Se întâmplă, de asemenea, că două persoane au iluzia

acordului de păreri, deşi premisele de la care pornesc sunt diferite. Asemenea situaţii de comunicare ar putea fi, probabil, explicate prin aceea că sensurile se abandonează, se negociază, se construiesc, însă a admite că sensurile devin astfel obiectul unor reconsiderări atât de radicale reprezintă un fel de infidelitate faţă de ceea ce suntem învăţaţi că sunt ele. Suntem învăţaţi astfel că sensurile sunt instanţe reglatoare ale comunicării. Filosofi precum Carnap le con

Conceptul lui Quine sideră proprietăţi exprimate prin limbaj, cu ajutorul cărora ne jalonăm experienţele cognitiv-lingvistice, iar lexicografii le acordă legitimitate culturală întocmind dicţionare. Or un asemenea statut nu ar trebui să conducă, în principiu, la situaţia de a negocia sensurile. Şi acest gen de situaţii l-au determinat pe Quine să adopte o poziţie critică faţă de conceptul de sens, aşa cum acesta este prezentat în semantica intensională (nu mai amintesc acum poziţia critică născută din „nominalismul" la care Quine aderă). Dacă, prin urmare, sensurile sunt supuse în comunicare unor distorsiuni ce uneori le afectează chiar identitatea, un model al comunicării şi al semnificaţiei liber de astfel de entităţi este preferabil – crede Quine – şi din motivul că e mai simplu. Indeterminarea pe care o relevă anumite situaţii de comunicare ca acelea evocate mai sus devine, în aceste condiţii, explicabilă prin teza că acelaşi conţinut empiric este compatibil cu mai multe scheme conceptuale.

CAPITOLUL

PROGRAMUL DAVIDSONIAN

1. Teoria limbajului teoria sensului

Începând cu 1965, Donald Davidson a promovat o

originală concepţie despre felul cum ar trebui să fie o teorie a limbajului şi despre ce se poate aştepta de la ea (Davidson 1970 a). Într-un relativ consens cu linia sa de gândire, sunt şi studiile lui Gilbert Harman (Harman 1972 a, b) şi ale lui John Wallace (Wallace 1972, Wallace 1975). Unele dintre tezele lui Davidson, de exemplu, sunt preluate sau explicitate de către Wallace (mai ales). Reciproca este, de asemenea, adevărată. Aceasta permite să se vorbească despre o tendinţă de gândire relativ unitară şi omogenă în peisajul contemporan al filosofiei limbajului.

Davidson îşi defineşte poziţia referitor la teoria limbajului adoptând, ca problemă principală a acesteia, problema învăţării unei limbi (Davidson 1970 a: 490; 1969: a; 1970 b: 178). Nu este nevoie de o pledoarie specială pentru a reliefa originalitatea unui asemenea punct de reper; aşa cum chiar filosoful american constată, problema achiziţionării unei limbi, ca problemă centrală a teoriei limbajului, este de dată foarte recentă. În tradiţia filosofică, ea apare nu ca o problemă, ci ca sprijin în argumentaţia pentru sau împotriva unor doctrine ontologice, epistemologice, metafizice sau morale. (Davidson 1970 a: 489).

În aceeaşi perioadă în care Davidson îşi precizează ideile, se impune, în lingvistică, teoria generativ-transformaţională care defineşte o gramatică-drept un model al competenţei unui vorbitor ideal. Coincidenţa dintre punctul de vedere davidsonian asupra teoriei limbajului şi perspectiva chomskyană asupra gramaticii nu

Programul davidsonian este întâmplătoare. Ea nu merge însă până la identificare. Chomsky interpretează o gramatică drept un ansamblu de reguli ce reflectă o aptitudine înnăscută. Davidson – mai apropiat de schema lui Quine, de interpretare a achiziţiei limbajului – nu aderă la un asemenea punct de vedere.

Conform poziţiei davidsoniene, o teorie a limbajului care-şi pune problema achiziţiei acestuia trebuie să adopte anumite principii generale, să aibă o anumită formă şi să

răspundă anumitor cerinţe de funcţionare.

(I) Ea trebuie să se ferească de consideraţii exclusiv a priori privind modul cum se învaţă o limbă. În această privinţă, Davidson critică punctul de vedere al lui Strawson care, atacând o serie de afirmaţii ale lui Quine, îşi propune să demonstreze că încălcarea anumitor principii duce la imposibilitatea principială de a învăţa o limbă. Davidson ripostează că încălcarea principiilor date de Strawson ca esenţiale pentru învăţarea unei limbi, are drept rezultat o învăţare artificială (Davidson 1970 a: 492). Nu este însă atât de important aici să se vadă dacă Davidson argumentează sau nu corect. Important este faptul că, în concepţia davidsoniană, consideraţiile a priori asupra mecanismului învăţării trebuie dublate de cercetări empirice. Teoria învăţării unei limbi va avea, astfel, o dimensiune empirică. Clarificări asupra a ceea ce înseamnă această determinaţie a teoriei vor reieşi din contexte mai specifice.

(II) Teoria nu are în vedere etapele de achiziţie a limbajului şi nici nu e dependentă de o abordare psihologică a acestuia. Ea consideră abilitatea de a vorbi o limbă ca o problemă în ea însăşi, şi îşi propune să fie un mecanism descriptiv pentru această abilitate (Davidson 1970 a: 495). Mecanismul descriptiv e, întocmai ca şi în cazul teoriei transformaţionale, neutru faţă de „variabilele psihologice”, presupuse a rămâne constante *(ibidem).*

(III) o exigenţă importantă o constituie precizarea condiţiilor necesare şi suficiente pentru ca o limbă să devină un fenomen achiziţionabil. Conform lui Davidson, aceasta înseamnă următoarele:

Adevăr şi limbă naturala a) teoria trebuie să poată defini un predicat pe baza căruia să se delimiteze clasa expresiilor cu sens din limba considerată; b) ea trebuie, în acelaşi timp, să poată indica, pentru orice propoziţie astfel delimitată sensul ei, adică să precizeze ce spune propoziţia; c) indicarea sensului propoziţiilor din limbă se va face în aşa fel, încât să se poată arăta că sensul

întregului depinde de sensul părţilor aşezate într-o anume configuraţie (ibidem). Davidson numeşte această operaţie „o abordare constructivă a sensului” (ibidem, 490).

(IV) Cadrul conceptual adecvat pentru îndeplinirea condiţiilor a) – c) este definiţia tarskiană a adevărului. În consecinţă, o teorie a limbajului care adoptă drept problemă centrală achiziţia acestuia, va lua o formă identică, sau cel puţin asemănătoare cu demersul prin care se obţine această definiţie (ibidem).

Prin cerinţele fiii) a şi fiii) e, teoria davidsoniană se aseamănă cu teoria transformaţională: în ultima, cerinţa fiii) a e, de pildă, satisfăcută prin caracterizarea recursivă a conceptului de propoziţie; condiţia fiii) ce, de asemenea, îndeplinită de semantica de tipul Katz-Fodor datorită regulilor de amalgamare semantică.

Teoria davidsoniană depăşeşte însă pe cea transformaţională prin condiţiile fiii) b şi (IV). Condiţia ca teoria să furnizeze efectiv sensul fiecărei propoziţii din limbajul considerat este mai puternică decât cea din semantica lui Katz şi Fodor; în aceasta din urmă, se descriu, prin mărcile semantice, elementele componente ultime ale propoziţiilor şi se dau doar regulile de compatibilitate semantică dintre aceste elemente. În plus, cerinţa ca teoria să se identifice cu cadrul conceptual care i-a permis lui Tarski să dea o definiţie recursivă a adevărului, marchează o diferenţă şi mai profundă: conceptul de adevăr nu îndeplineşte niciun rol în semantica transformaţională.

Condiţiile fiii) a) – c) şi (IV) dovedesc că, în concepţia davidsoniană, teoria limbajului ca teorie a învăţării acestuia este, în primul rând, o teorie semantică, în care componenta sintactică pregăteşte condiţiile pentru interpretarea recursivă a propoziţiilor.

Este semnificativă, în acest context, adoptarea de către Davidson a tezei că sensul are o natură compoziţională. Această idee presupune faptul că sensul

oricărei propoziţii e determinat de existenţa unui număr finit de termeni semantici primitivi, ordonaţi într-un număr finit de configuraţii (sau structuri) propoziţionale. Din acest principiu, notoriu de la Frege încoace, Davidson face teza centrală a teoriei sale: un vorbitor e capabil să înţeleagă o infinitate de propoziţii ale unei limbi, pentru că stăpâneşte interpretarea unui număr limitat de termeni semantici primitivi, susceptibili de a fi aranjaţi într-un număr limitat de configuraţii propoziţionale. Aceasta reprezintă o justificare suplimentară a dezideratului ca teoria să ia forma propusă de Tarski.

În abordarea conceptului de adevăr, Tarski e confruntat cu problema de a da o definiţie (pentru un limbaj specificat), astfel încât ea să producă definiţia adevărului pentru fiecare propoziţie a limbajului, chiar dacă numărul acestora este infinit. O asemenea definiţie trebuie să fie recursivă. Baza procedurii recursive sunt funcţiile propoziţionale, deoarece pentru limbajul pentru care Tarski construieşte definiţia adevărului, numai funcţiile propoziţionale sunt în număr finit (incluziunea: Tarski 1972 a: 213).

Cerinţa davidsoniană (o limbă este achiziţionabilă dacă posedă un număr finit de termeni semantici primitivi) îşi găseşte astfel corespondentul în principiul tarskian, conform căruia o definiţie recursivă a adevărului presupune existenţa unui număr limitat de funcţii propoziţionale. Natura compoziţională a sensului se reduce, prin urmare, la (şi se explică prin) conceptul recursivităţii aplicat la definirea unei noţiuni semantice: adevărul. Joncţiunea făcută de Davidson între aceste două fenomene este primul rezultat important al investigaţiilor sale.

2. Determinaţii ale teoriei sensului în Davidson 1970 a, se afirmă doar necesitatea ca o teorie a sensului să ia forma teoriei tarskiene a adevărului. Ponderea argumentaţiei cade în fapt pe identificarea teoriei

limbajului cu teoria constructivă a sensului. Aceasta permite să se descopere în gândirea lui Davidson un ansamblu de principii asupra sensului şi asupra teoriei sensului, independent de joncţiunea cu definiţia tarskiană. Uneori, tezele despre sens şi despre teoria lui se întrepătrund.

2.1. Sensul are o natură compoziţionala.

Acest principiu a putut fi deja desprins din cerinţa fiii) e, prezentată mai sus. Corespondentul său, pentru teoria sensului, este că aceasta trebuie să descrie sensul propoziţional ca dependent de sensul părţilor componente dispuse într-o anume configuraţie.

2.2. Sensul are o natură holista

Reformulată în alţi termeni, această teză spune că sensul unei propoziţii e determinabil numai relativ la (sau în contextul unui) limbaj (Davidson 1969: 5). Acest principiu, extrem de caracteristic pentru filosofia davidsoniană a limbajului, derivă tot din interpretarea teoriei limbajului ca teorie a învăţării unei limbi. A cunoaşte un limbaj înseamnă, conform lui Davidson, a cunoaşte sensul tuturor propoziţiilor din limbaj; dar în egală măsură, aceasta mai înseamnă cunoaşterea sensului tuturor contextelor în care o propoziţie sau un termen poate să apară. De exemplu, pentru o propoziţie oarecare S –, dintr-un limbaj L dotat cu conectorii logici uzuali, teoria dă sensul acesteia prezentându-l ca funcţie de sensul părţilor. Dar sensul lui S1 mai este dependent şi de sensul următoarelor contexte în care S –, poate să apară:

40

Programul davidsonian a) – S1 (negaţia lui S –,)

b) S –, a S2 (conjuncţia lui S1 cu o altă propoziţie)

c) S1 v S2 (disjuncţia)

d) S1 3 S2 (implicaţia)

e) St a S2 (echivalenţa).

Într-adevăr, nu e cu putinţă a se afirma că un limbaj este cunoscut de cineva dacă, stăpânindu-se sensurile termenilor şi ale propoziţiilor, nu sunt stăpânite, în acelaşi timp, sensurile contextelor în care termenii şi propoziţiile

pot să apară. Pe această cale, gândirea davidsoniană afirmă o relaţie necesară între conceptul de sens pentru un limbaj şi conceptul de sens pentru termenii limbajului.

Corespondentul acestei teze, în planul teoriei sensului, e următorul: teoria trebuie nu numai să furnizeze sensul fiecărei propoziţii dintr-un limbaj; ea mai trebuie să capteze în aşa fel conceptul de sens, încât indicarea sensului pentru orice propoziţie să decurgă din caracterizarea generală a conceptului de sens. Relaţia dintre „sens pentru un limbaj" şi „sens pentru fiecare propoziţie individuală a limbajului" devine astfel o relaţie de consecinţă logică. Şi drept urmare, tipul de teorie a sensului avut în vedere de Davidson trebuie să satisfacă cerinţa axiomatizabilităţii (Davidson 1969: 6).

Teza despre natura compoziţională şi holistă a sensului este împărtăşită şi de către Wallace (Wallace 1972: 247). La prima vedere, cele două teze sunt contradictorii. Dacă este aşa, se va putea vedea numai discutând conexiunea dintre teoria sensului şi cea a adevărului.

2.3. Sensul are o natură comportamentala în Davidson 1970 a: 495) se afirmă că „acţiunile şi dispoziţiile vorbitorilor conferă propoziţiilor limbii o structură semantică. Într-altă parte (Davidson 1975 a: 147), discutând soluţia dată de adepţii semanticii intensionale la problema expresiilor aflate în contexte

41

Adevăr şi limbă naturală indirecte, Davidson critică una dintre supoziţiile demonstraţiei. Conform părerii sale, succesul semanticii intensionale în a explica ce se întâmplă cu expresiile din contexte indirecte depinde de asumarea ideii că există ceva dincolo de aceste expresii – intensiunea, adică proprietatea sau judecata – care poate să fie parafrazat folosind alţi termeni. Davidson crede că adevărul unei asemenea asumpţiuni este o iluzie şi aduce, în sprijinul opiniei sale, teza indeterminării oricărei parafraze (interesau intralingvistice), formulată de Quine. În sfârşit, în Davidson 1970 b: 184, se precizează că ar fi o

eroare să se creadă că definiţiile parţiale ale adevărului furnizează sensul propoziţiilor. Această afirmaţie nu contrazice decât în aparenţă cerinţa fiii) b, prezentată mai sus. Făcând această observaţie, Davidson doreşte doar să sublinieze că modul în care el înţelege noţiunea de sens nu trebuie alăturat concepţiei despre sens promovate de adepţii semanticii intensionale.

Toate aceste afirmaţii au o trăsătură comună: ele derivă din tendinţa de a vedea sensul ca „o proprietate a comportamentului" (John Dewey; afirmaţia lui Dewey este reluată ca un slogan de Quine în Quine 1971: 143). De pildă, precizarea că structura semantică (adică sensul) e rezultatul acţiunilor şi dispoziţiilor vorbitorilor e relevantă în două privinţe: în primul rând pentru că, în felul acesta, se susţine că sensul e comportament lingvistic al vorbitorilor; şi în al doilea rând, deoarece această idee neagă implicit teza (intensionalistă) că sensul ar fi ceva deja constituit şi deci anterior comportamentului lingvistic; celelalte două afirmaţii sunt deplin compatibile cu acest punct de vedere.

Davidson nu a făcut din acest principiu asupra sensului o nouă armă contra intensionalismului, deşi este destul de clar că el are rezerve faţă de acest curent. El nici nu şi-a dus teza la ultima ei consecinţă, dizolvând semantica în teoria comportamentului, aşa cum ceruse Quine pentru semantica limbilor naturale. Dar adoptarea acestei perspective asupra sensului are totuşi o influenţă importantă asupra direcţiei în care Davidson a considerat că trebuie să-şi din

Programul davidsonian jeze investigaţiile. Căci cerinţa ca o teorie a învăţării limbajului să aibă o dimensiune empirică este tocmai urmarea convingerii că sensul are o natură comportamentală.

2.4. Angajarea ontologica a unei teorii semantice şi problema achiziţiei limbajului

Studiul lui Sheffler despre contextele indirecte (Sheffler 1954) este criticat în Davidson 1970 a în baza

faptului că nu permite să se spună dacă acestea sunt fenomene lingvistice achiziţionabile. Sheffler afirmase că analiza lui reliefează „forma logică şi caracterul ontologic” ale expresiilor aflate în contexte indirecte. Davidson contestă această afirmaţie. El cere analizei lui Sheffler mai multă „structură” – structură însemnând aici atribuirea unei forme logice (pentru enunţurile indirecte) compatibilă cu principiul compoziţional al sensului. Consecinţa ar fi că „mai multă teorie ar însemna mai multă ontologie” (idem, 501).

Raportarea la testul quinean al angajamentului ontologic este făcută pentru că Davidson e obligat s-o facă. Atât analiza lui Sheffler cât şi aceea a lui Quine despre enunţurile de atitudine propoziţională adoptă acest test ca premisă operaţională. Davidson urmăreşte să vadă dacă angajamentul ontologic al unei teorii semantice e pertinent pentru problema învăţării limbii. Concluziile sale sunt negative. Quine întrebuinţează în analiza lui un limbaj auster, evitând cuantificarea obiectelor atitudinilor propoziţionale. Church operează însă cu entităţi intensionale. Rezultatul, din punct de vedere al teoriei învăţării, e acelaşi: niciuna dintre cele două analize nu prezintă atitudinile propoziţionale ca un limbaj achiziţionabil. Davidson o spune: „În ultimele două exemple (Sheffler şi Quine – n.m., E.l.) pierderea minimului necesar de articulaţie a sensului părea să fie rezultatul unei atenţii prea mari date problemelor de ontologie. Dar ar fi o eroare să deducem că, făcând risipă de entităţi intensionale, putem rezolva toate problemele” (idem, 502).

Consideraţia despre „minimul necesar de articulaţie a sensului” dezvăluie o semnificativă deplasare de accent. Atât Sheffler cât şi Quine propun forme logice pentru enunţurile indirecte. Acestea *sunt* articulaţii logice. Dar Davidson le evaluează raportându-le nu la ontologie, ci la principiul compoziţional al sensului, Forma logică furnizată de o teorie semantică e relevantă pentru el numai dacă

poate fi achiziţionată.

Acest punct de vedere nu mai e menţionat cu aceeaşi hotărâre în studiile următoare. Evaluându-şi propria teorie a sensului, filosoful american observă (în Davidson 1969: 7 – 8) că angajarea faţă de sens nu se face decât în accepţia (neutră ontologic) că sensul termenilor participă la constituirea sensului propoziţiilor în care apar. Şi în acelaşi studiu, urmează observaţia că o asemenea teorie se situează în acel compartiment al semanticii denumit de Quine „teoria referinţei" (ibidem). Deşi Davidson nu avusese în vedere, în mod iniţial, evaluarea teoriei sub raportul angajării ontologice, el înregistrează cu satisfacţie rezultatul obţinut. O observaţie identică se întâlneşte în Davidson 1973: 81.

2.5. Austeritate conceptuala şi definiţională

Determinaţiile teoriei sensului menţionate în paragrafele precedente ar permite plasarea programului davidsonian în acea tradiţie care constă în cercetarea cu tehnici formale a limbilor naturale. Din punct de vedere filosofic, faptul că Davidson atribuie sensului o natură comportamentală impune însă o nuanţare: programul său nu poate fi considerat ca aparţinând direcţiei intensionaliste fondate de Carnap. Dimpotrivă, sursa filosofică a lui Davidson este holismul empirist susţinut de Quine.

Deşi corectă în liniile ei generale, această încadrare istorică este departe de a reflecta individualitatea doctrinei lingvistico-filosofice asumate de Davidson. Ar accepta de pildă Davidson să se spună că

Programul davidsonian teoria sa reprezintă o variantă a teoriei referinţei? Anumite afirmaţii ale sale comentate mai sus îndeamnă la un răspuns pozitiv. Cu toate acestea, ar fi mai potrivit cu vederile lui Davidson să se spună că, deşi adevărată, o asemenea afirmaţie nu este neapărat şi relevantă, în Davidson 1984 a: 127 se întâlnesc de pildă următoarele consideraţii.

„Teorii de un alt tip pornesc prin a încerca să

conecteze mai degrabă cuvinte decât propoziţii cu fapte nelingvistice. Acesta e un lucru promiţător, deoarece cuvintele sunt finite ca număr în timp ce propoziţiile nu sunt, şi, mai mult decât atât, fiecare propoziţie nu e altceva decât o concatenare de cuvinte: aceasta oferă unei teorii şansa de a interpreta fiecare propoziţie dintr-o mulţime infinită pe baza unor resurse finite. Dar astfel de teorii nu reuşesc să ajungă la evidenţa empirică dorită deoarece pare clar că trăsăturile semantice ale cuvintelor nu pot fi explicate pe baza fenomenelor nonlingvistice. Motivul e simplu. Fenomenele către care ne îndreptăm atenţia sunt interese şi activităţii extralingvistice pe care limbajul le slujeşte şi acestea sunt slujite de cuvinte numai în măsura în care cuvintele sunt încorporate în (sau coincid cu) propoziţiile. Dar atunci nu este nicio şansă de a da o explicaţie temeinică pentru semantica cuvintelor înainte de a da una pentru propoziţii”.

Responsabil pentru un asemenea punct de vedere este holismul semantic pe care Davidson îl asumă. Pasajul ar putea fi interpretat ca o consecinţă a sloganului fregeean, conform căruia numai în contextul unei propoziţii îşi dezvăluie un cuvânt semnificaţia. Ceea ce este însă şi mai important este că, din perspectiva acestui holism, o teorie semantică a propoziţiei şi a părţilor ei componente nu pot fi teorii de aceeaşi treaptă. Punctului de vedere că referinţa unei propoziţii este funcţie de referinţa părţilor ei, Davidson îi opune teza că o teorie a referinţei termenilor este derivată din cea a referinţei propoziţionale. Desigur, aceasta nu înseamnă o descalificare a principiului compoziţionalismului. Aceasta înseamnă doar o separare a sferelor de relevanţă avute de fiecare principiu în parte. Cine doreşte

L

Adevăr şi limba naturală să explice posibilităţile de interpretare infinite de care dispun vorbitorii unei limbi, în ciuda faptului că resursele lor sunt limitate, nu poate să nu recurgă la principiul compoziţionalismului. Dar cine

doreşte să explice raportul dintre semantica cuvintelor şi cea a propoziţiei în limbile naturale (şi nu în limbajele logice) nu mai poate recurge la acest principiu. Holismul şi nu compoziţionalismul – susţine Davidson – dă seamă de acest raport.

Se reliefează astfel o atitudine a cărei consecinţă e într-un fel asemănătoare cu efectele briciului lui Occam. A spune că proiectul semantic davidsonian asumă conceptul de referinţă este un mod de exprimare oarecare. Un mod de exprimare ce nu ţinteşte în niciun caz o determinaţie esenţială a teoriei. Pentru că metafora paradoxală nu poate fi aici evitată dacă se doreşte o caracterizare a situaţiei, se poate afirma că proiectul semantic davidsonian concede conceptului de referinţă dreptul la existenţă.

Cazul referinţei nu e singular şi nici cel mai şocant. Conform postulatului empirist că o teorie ştiinţifică are a se confrunta cu evidenţa empirică, Davidson urmăreşte mai întâi să identifice domeniul de asemenea evidenţe specifice unei teorii a interpretării. Din acest punct de vedere, o teorie a interpretării e adecvată dacă prin felul ei de funcţionare produce interpretări corecte ale propoziţiilor unui limbaj. Exigenţele lui Davidson sunt însă mai mari. Teoria se va dovedi autentic interpretativă dacă ea se va confrunta cu un limbaj necunoscut pentru ale cărui propoziţii ea va produce interpretări:

„În caz general, evidenţa trebuie să fie în aşa fel, încât să fie disponibilă cuiva care nu ştie dinainte cum să interpreteze propoziţiile pe care teoria e desemnată să le interpreteze”. (Davidson 1984 a: 128)

Aceasta înseamnă mai precis:

„Evidenţă care să poată fi descrisă („stated! fără a face uz esenţial de concepte lingvistice precum sens, interpretare, sinonimie şi altele asemănătoare” (ibidem).

Se poate lăsa, pentru moment, la o parte comentariul primului citat ca şi comentariul exigenţei ca o teorie interpretativă să se con

Programul davidsonian frunte cu un limbaj

necunoscut. Ceea ce este important pentru contextul de faţă este observaţia că proiectul semantic davidsonian refuză să încorporeze concepte lingvistice (denumite în altă parte „neexplicate”) precum sens sau sinonimie. Justificarea este din nou oferită de empirismul antiintensionalist la care atât Quine cât şi Davidson aderă: aceste concepte sunt, conform lor, lipsite de funcţie explicativă reală. Iar consecinţa acestui refuz este că, în măsura în care aceste concepte sunt gândite a conferi individualitate unui domeniu numit semantică, un asemenea domeniu nici nu există. Ceea ce propune în consecinţă Davidson este un proiect de o extremă austeritate definiţională. Nicio reţea de definiţii pentru concepte semantice nu va fi aşadar acceptabilă conform canoanelor acestui proiect, dacă prima verigă a lanţului definiţional se sprijină pe un concept semantic. Cum toate determinaţiile conceptului de sens amintite mai înainte rămân părţi valabile ale filosofiei lingvistice davidsoniene, prin această nouă determinaţie (pe care o vom numi „austeritate ideologică”) suntem avertizaţi că termenul „sens” are, în cadrul conceptual al proiectului davidsonian o accepţie cu totul specială. Davidson pare să dorească o teorie semantică fără conceptul de sens şi fără conceptele conexe, şi, în acelaşi timp, o teorie semantică în care conceptul de referinţă este tolerat. Este cu atât mai incitant, în aceste condiţii, să se cerceteze dacă, la urma urmelor, Davidson mai doreşte o teorie.

3. Forma unei teorii a sensului. Teoria sensului şi problema adevărului

Consideraţiile despre forma pe care ar trebui să o aibă teoria sensului sunt precedate de observaţii critice asupra unor alte teorii (Davidson 1969: 1 – 5). E criticată mai întâi „paradigma prefregeeană” (denumirea nu-i aparţinea lui Davidson, dar aceasta pare a fi localizarea istorică), în baza faptului că nu distinge conceptul de

Adevăr şi limbă naturală sens de acela de denotaţie. Modelul fregeean de teorie semantică e, de asemenea,

supus consideraţiilor critice, deoarece, afirmă Davidson, el ilustrează principiul compoziţional, dar nu furnizează sensul efectiv al propoziţiilor. Limbajul supus unei asemenea analize semantice nu e făcut, prin urmare, scrutabil. În sfârşit, orientările semantice din teoria transformaţională a limbajului sunt şi ele criticate: o sintaxă recursivă plus un lexicon de termeni atomici descrişi din punct de vedere semantic nu dau, în mod necesar, o semantică recursivă. Ca exemplu al eşecului semanticii transformaţionale, Davidson citează cazul propoziţiilor de credinţă: problema semantică centrală a acestora este că sensul lor nu depinde de descrierea semantică a termenilor situaţi în câmpul verbului „a crede” (Davidson 1969: 2 – 5).

Conform vederilor davidsoniene, o teorie semantică adecvată trebuie să furnizeze sensul tuturor propoziţiilor care aparţin unui limbaj. Ea trebuie să facă lucrul acesta în aşa fel, încât să se poată arăta că sensul fiecărui enunţ e dependent de sensul părţilor sale ordonate într-o structură.

Forma de teorie semantică satisfăcând aceste cerinţe este un sistem axiomatic în care trebuie să existe:

(I) un număr finit de axiome relative la termenii semantici ai limbajului

(II) un număr (desigur finit) de reguli de transformare pe baza cărora să se poată decela teoremele sistemului

(II) o schemă de forma:

(1) s exprimă sensul că p.

În (1) „s” este descrierea formală a unei propoziţii, „p” este sensul exprimat de către „s” iar „… exprimă sensul că…” e conectorul care leagă pe „s” de „p”. Schema (1) e caracteristică pentru întregul limbaj relativ la care e construită teoria semantică: prin substituirile corespunzătoare ale variabilelor „s” şi „p” se obţin propoziţiile concrete împreună cu sensul lor concret din limbajul supus analizei.

Programul davidsonian în concepţia davidsoniană, raportul dintre axiomele sistemului şi orice formă individuală a schemei (1) e un raport de consecinţă logică. Orice concretizare a schemei (1) este, prin urmare, o teoremă dedusă din axiome. În acest fel, principiul filosofic al naturii holiste a sensului se vede fundamentat prin noţiunea de consecinţă logică. Pe de altă parte, pentru că axiomele sunt în număr finit şi pentru că teoremele sistemului sunt infinite ca număr, al doilea principiu davidsonian – cel compoziţional – îşi găseşte şi el întemeierea formală în cerinţa ca teoria semantică să fie un sistem finit axiomatizabil.

În sfârşit, dezideratul ca teoria să furnizeze efectiv sensul fiecărei propoziţii din limbaj se îndeplineşte prin prezenţa simbolului „p” din schema (1). Acest simbol poate fi interpretat alternativ drept:

a) traducerea în metalimbaj a propoziţiei din limbajul-obiect descrisă formal prin simbolul „s”; b) propoziţia „s” luată în „suppositio formalis”.

Opţiunea pentru a) sau b) nu e strict predeterminată de natura limbajului pentru care se construieşte teoria. Se poate alege ca metalimbaj al teoriei chiar limbajul-obiect (fapt care nu conduce la paradoxuri, căci, inevitabil, metalimbajul va fi mai bogat şi va conţine limbajul-obiect ca pe o parte a sa), sau se poate construi de la început un metalimbaj distinct de limbajul-obiect; în acest din urmă caz, teoria va fi suplimentată cu reguli de traducere dinspre limbajul-obiect către metalimbaj. Acest sistem axiomatic prezintă însă un dezavantaj; printre constantele sale logice se numără şi functorul „… exprimă sensul că…”. Tocmai el conferă specificitate sistemului, recomandându-l drept o teorie axiomatică a sensului. Functorul face însă parte din categoria termenilor intensionali, şi din această situaţie decurg câteva consecinţe.

Nu este uşor de definit predicatul „… exprimă sensul că…” Se poate admite că un explicant posibil pentru el este conceptul de izomorfism intensional. Această

propunere porneşte de la constatarea faptului că functorul „... exprimă sensul că...” nu ar putea fi abordat în termenii echivalenţei materiale şi nici prin conceptul mai

Adevăr şi limbă naturală puternic de echivalenţă logică (ştiut fiind că două propoziţii L-echivalente nu exprimă neapărat acelaşi sens). Dar adoptarea izomorfismului intensional ca explicant pentru functorul „... exprimă sensul că...” e o soluţie valabilă numai cu condiţia de a adopta simultan restricţii suplimentare. Se admite, aşadar, că:

(2) S exprimă sensul că Pl dacă şi numai dacă (3 Şi); Şi este intensional-izomorfă cu S;

(2) afirmă lucrul următor: propoziţia S, exprimă sensul că P, dacă şi numai dacă există cel puţin o altă propoziţie şi care este intensional-izomorfă cu şi.

Pentru ca definiţia (2) să fie funcţională, e necesar, după cum se observă, ca pentru orice propoziţie din limbajul-obiect să existe, fie chiar în limbajul-obiect, fie în metalimbaj, o propoziţie-pereche izomorfă intensional. E iluzoriu să se creadă că această condiţie ar putea fi îndeplinită de vreun limbaj-obiect, chiar dacă acesta ar fi o limbă naturală. Nu rămâne aşadar decât ca propoziţia din limbajul-obiect să-şi aibă perechea intensional-izomorfă în metalimbaj. Dar bogăţia neobişnuită a acestuia, obţinută pe această cale, nu ar fi singura obiecţie ce s-ar putea aduce unei atari structuri metalingvistice. Un dezavantaj suplimentar ar fi şi faptul că o teorie a sensului strict „omofonic” (cu limbajul-obiect conţinut în metalimbaj) ar deveni imposibilă. Nu se întrevăd totuşi motive rezonabile, independente, pentru interzicerea unei asemenea posibilităţi.

Dificultăţile nu sunt mai mici dacă, renunţând la tentativa de a defini functorul intensional, îl adoptăm ca termen primitiv al sistemului. Orice sistem axiomatic standard (i.e., fără termeni intensionali) permite următoarea operaţie: dacă uşi u sunt teoreme obţinute prin substituţia uniformă (în axiome diferite) a variabilelor

cu constantele, atunci, dacă vom considera că u este o parte a lui u, formula rezultată din substituţia uniformă a părţilor din u cu u va fi şi ea o teoremă. O ilustrare banală a acestei operaţii se poate face pornind de la două axiome din „Principia Mathematica", A3 şi A1:

A3 (p v q) 3 (q v p)

A1 (p v p) 3 p (unde „p" şi „q" sunt variabile propoziţionale).

Din A3 prin substituţie uniformă rezultă:

T3 (a v b) d (b v a). Din A1 decurge în mod similar:

T1 (e v c) 3 e („a", „b", „e" sunt constante propoziţionale).

Considerăm acum următoarea convenţie:

C1 ((e v c) 3 c) = a

Din T3 şi T1 plus C1 decurge:

T5 ((e v c) 3 c) v b) 3 (b v ((e v c) 3 c))

T5 este evident o teoremă.

Această operaţie nu e posibilă în sistemul axiomatic discutat mai sus. Fie axiomele:

Ai „SIA şi" M P şi Pl

Ai „Şi" M Pi

(S şi sunt variabile pentru numele propoziţiilor, *Pt* şi Pl variabile pentru traducerile corespunzătoare, iar „M" are interpretarea... exprimă sensul că...").

Din Ai se obţine teorema:

Ti „Zăpada este albă a Cerul e albastru" M zăpada e albă şi cerul e albastru.

Din Ai rezultă:

Ti „Iarba este verde" M iarba este verde.

Considerăm, în mod analog convenţiei C1, convenţia:

Ci Ti = „Zăpada este albă".

Rezultatul (Tk1 să-l numim) nu numai că nu este o teoremă, dar nu îndeplineşte nici condiţiile de bună formare a unei formule. E uşor de văzut cum o teoremă ar putea fi derivată: se stipulează că variabilele numelor de

propoziţii sunt substituibile cu variabile (sau con

Adevăr şi limbă naturală stanţe) de acelaşi tip, iar variabilele pentru traduceri cu variabile sau constante adecvate. Aceste reguli nu sunt însă justificate din interiorul sistemului. Ele nu au nimic în comun cu regulile de substituţie ale unui sistem axiomatic standard.

În referirile făcute de Davidson la acest gen de sistem axiomatic, aceste inconveniente nu apar semnalate (într-o expunere neformală, ele apar însă la unul din cei mai severi critici ai programului david-sonian, J.A. Foster, în Foster 1976: 1 – 32). Davidson Le-a avut însă în vedere; pasul următor al demersului său constă în tentativa de a formula teoria sensului într-un limbaj extensional. Aceasta înseamnă parafrazarea extensională a functorului „… exprimă sensul că…”

În acest scop, Davidson păstrează intacte simbolurile „s” şi „p” din schema (1), împreună cu semnificaţiile lor. El introduce conectorul echivalenţei („dacă şi numai dacă”, şi un predicat „T” aplicabil propoziţiilor. Predicatului nu-i este dată (în mod deliberat) nicio semnificaţie. El este prin urmare o variabilă, despre care Davidson precizează doar că e caracteristică propoziţiilor (… să dotăm descripţia care înlocuieşte pe „s” cu propriul ei predicat” (Davidson 1969: 6). Schema (1) e acum redusă la:

(3) „s” este T dacă şi numai dacă p.

Păstrând exigenţa holistă şi pe cea compoziţională, Davidson obţine acum un sistem axiomatic standard în care, pentru orice propoziţie individuală a limbajului, există o teoremă de forma (3) dedusă dintr-un număr finit de axiome. Davidson constată că predicatul „T” din schema (3) are extensiune identică cu predicatul „… este adevărat” definit de Tarski. De aici, concluzia: „o teorie a sensului pentru un limbaj L arată „cum sensurile propoziţiilor depind de sensurile cuvintelor”, dacă ea conţine o definiţie (recursivă) a adevărului pentru L” (ibidem, 7). Teoria sensului e deci identică cu teoria sau cu definiţia adevărului. Wallace (în Wallace 1972) exprimă acelaşi

punct de vedere cu aceeaşi argumentaţie.

4. Tarski Quine şi Davidson: demersuri cu finalităţi distincte în articolele lui Davidson şi Wallace, conexiunea dintre teoria sensului şi cea a adevărului este o temă centrală. Aceasta poate crea impresia că demersul lui Tarski de obţinere a unei definiţii a adevărului corespunde integral intenţiilor şi cerinţelor programului davidsonian. În realitate însă, cadrul conceptual tarskian e adoptat cu anumite modificări, nu puţin importante. Davidson, subliniază, în câteva împrejurări, deosebirile (cf. Davidson 1970 b: 180 – 183 şi 1973: 77).

4.1. Definiţia vs. teoria adevărului

Există două căi de abordare a conceptului de adevăr.

4.1.1. Definiţia adevărului

*

Fie Lo un fragment din logica predicatelor de ordinul întâi. Se consideră că Lo este limbajul-obiect. Lo conţine un set de variabile individuale V1… Vn, conectorii logici cunoscuţi (V –, a, 3, =), *cuan*torul universal (…) şi existenţial (3…), precum şi două constante predicative monadice „F1” şi „F2”. Metalimbajul lui Lo este M Lo şi cuprinde descrieri formale prin următoarea regulă: o bară orizontală aşezată deasupra unei expresii din vocabularul lui Lo dă descrierea formală a acelei expresii. „Vi”, „Vi” „Vk”, „V”, (3…) sunt *aşadar desc*rieri formale ale expresiilor corespunzătoare din Lo şi aparţin la ML0. Se asumă că axiomele sintactice pentru Lo sunt date în ML0 (rezultatul e, desigur, generarea funcţiilor propoziţionale şi a propoziţiilor).

Expresiile din *Lo* sunt interpretate în ML0. Se postulează existenţa unui domeniu non-vid de indivizi D = a – „… în ordonaţi în şiruri

<S… în> (Reuniunea şirurilor <S… în> dă mulţimea

ordonată de indivizi din D). Variabilele au ca domeniu de valori indivizi. Semnificaţia intuitivă dată lui „P”, este „arbore” iar semnificaţia lui „P2” este „animal”. Aceste interpretări sunt furnizate prin întrebuinţarea în ML0 a unor cuvinte din limba naturală (aici româna).

Cu aceste preliminarii semantice, se introduce primul concept care va fi definit: satisfacţia:

(Ap.), şirul (infinit) Sf satisface funcţia propoziţională Pi Vi dacă fiecare membru al său i, este un arbore.

(Ap2) şirul (infinit) Şi satisface funcţia propoziţională P2 Vi dacă fiecare membru al său „îi” este un animal.

Urmează axiome corespunzătoare ale satisfacţiei pentru conectori ((Av), (AA), (A –,),(a), (AI) şi pentru cuantori ((A (…)) (A0…). Pentru simplificarea expunerii, se presupune că ele au fost deja date. Ansamblul acestor axiome în care apare conceptul de satisfacţie e denumit prin simbolul „A”. Ansamblul de axiome „A” va fi întrebuinţat pentru a formula următoarea teoremă:

(TM) Există o singură clasă M de funcţii propoziţionale aparţinând la Lo astfel încât orice funcţie propoziţională aparţinând la M îndeplineşte cel puţin una din condiţiile exprimate în ansamblul A.

(TM) este o teoremă de existenţă şi unicitate a clasei M de funcţii propoziţionale satisfăcute de cutare sau cutare şir. Această teoremă se converteşte acum într-o definiţie explicită a conceptului de satisfacţie (e subînţeles că ansamblul A nu e o definiţie explicită):

(DEF SAT) o funcţie propoziţională din Lo e satisfăcută de şirul Sk dacă ea aparţine clasei M delimitată prin ansamblul A.

O propoziţie e o funcţie propoziţională fără variabile libere. Prin urmare, sau orice şir satisface o propoziţie, sau niciunul. Această idee se exprimă prin axioma satisfacerii propoziţiilor ((Asăt)) – care nu

Programul davidsonian va fi dată aici. Ea este însă importantă deoarece permite introducerea conceptului de adevăr:

(ATR) Orice propoziţie din Lo este adevărată dacă orice şir (infinit)

O satisface.

(ATR) nu este o definiţie explicită a conceptului de adevăr. Dar, ca şi în cazul ansamblului A, ea poate fi întrebuinţată pentru exprimarea unei teoreme analoge teoremei (TM):

(TM) Pentru orice clasă M de funcţii propoziţionale din Lo determinată prin ansamblul A, există o singură clasă M de propoziţii din 1 0, astfel încât:

(a) orice propoziţie din M îndeplineşte condiţia exprimată în (ATR);

(b) orice parte a unei propoziţii din M este o funcţie propoziţională aparţinând clasei M delimitată prin ansamblul A.

Teorema de existenţă şi unicitate a clasei M se transformă acum, în mod corespunzător, într-o definiţie explicită a adevărului pentru

(DEF. TR.) o propoziţie şi din Lo e adevărată dacă există o clasă M de propoziţii astfel încât:

(a) orice propoziţie din M; îndeplineşte condiţia (ATR) *„” y”! i „*r; i

(b) orice parte a unei propoziţii din M este o funcţie propofâţâtf

4.1.2. Teoria adevărului n: T,!, f, „V, „, nală aparţinând clasei M; (c) S aparţine lui M1.

Cea de-a doua cale de abordare a adevărului porneşte de la premise similare. Limbajul-obiect este tot Lo. Rămân aceleaşi: descrierile formale ale expresiilor din Lo, axiomele sintactice, domeniul de valori al variabilelor, traducerilor constantelor predicative. Se introduce, din nou, conceptul de satisfacţie printr-un set de axiome identice cu A. Apare apoi şi axioma satisfacţiei pentru propoziţii şi.

55

Adevăr şi limbă naturală ca şi în cazul precedent, ea permite introducerea conceptului de adevăr ((ATR). ML0 avut acum în vedere nu mai conţine însă cele două

teoreme de existenţă şi unicitate pentru clasele M şi M. Prin urmare, în el nu se vor găsi simbolurile (de un tip logic superior oricărui tip din Lo) „M” şi „M”. Nu se va putea construi, din această cauză, nici definiţia explicită a satisfacţiei şi a adevărului. Cum setul

A nu poate fi luat drept o definiţie generală şi explicită a satisfacţiei

(ci numai o colecţie de definiţii parţiale), urmează că, în acest gen de demers, satisfacţia e un concept semantic primitiv. Acelaşi lucru poate fi afirmat şi despre noţiunea de adevăr: (ATR) nu e o definiţie generală, ci doar o punere în corespondenţă de echivalenţă a doua concepte. Absenţa unei definiţii explicite duce la determinarea implicită a unor seturi (de funcţii propoziţionale şi, respectiv, de propoziţii). Metalimbajul care permite o asemenea caracterizare a satisfacţiei şi a adevărului este o teorie a adevărului.

În cadrul metalingvistic al unei teorii a adevărului, satisfacţia şi adevărul au aceleaşi proprietăţi ca şi în cadrul metalingvistic care permite o definiţie explicită a acestor concepte: ele sunt concepte „generale” (în schimb însă, conceptul de satisfacţie, de pildă, care apare în oricare axiomă a ansamblului A, e un concept „particular”, adică un concept care se aplică numai unui anumit set de funcţii propoziţionale, specificate prin axioma în cauză; o situaţie similară se întâlneşte în cazul convenţiei T: orice formă particulară a ei face uz de un concept „particular” de adevăr: adevărul propoziţiei analizate). Dar faptul că ele sunt concepte semantice primitive creează o situaţie nouă: acum, conceptele „particulare” de adevăr sau de satisfacţie sunt validate nu în virtutea unei definiţii explicite a conceptului „general”, ci în virtutea considerării lor ca termeni primitivi. Aceasta înseamnă că, în cazul unei teorii a adevărului şi a satisfacţiei, conceptul „particular” (de satisfacţie din axioma (Ap), de pildă) e validat de conceptul „general” şi primitiv (de satisfacţie). Prin urmare, conceptul satisfacţiei din axioma (Ap.), este coextensional cu

Programul davidsonian termenul corespunzător primitiv. Dar aceasta revine la a spune că predicatul („general) al satisfacţiei face axioma (AP1) adevărată.

4.1.3. Comparaţie

Distincţia definiţie-teorie se întâlneşte prima oară la Tarski (Tarski 1972 a: 264; 1972 b: 282). Davidson şi Wallace o semnalează şi ei (ultimul insistă mai mult asupra detaliilor formale) (Wallace 1972: 224, 1975: 50). Cu grade de intensitate diferite, deosebirea e accentuată de aproape toţi comentatorii programului davidsonian (Foster 1976, Peackocke 1976; Kripke 1976).

Între definiţie şi teorie, Tarski o preferă întotdeauna pe prima. Motivele ţin de avantaje în ordinea formalului: o definiţie permite o determinare univocă a clasei propoziţiilor adevărate dintr-un limbaj. Sistemul axiomatic care permite acest lucru este aşadar un sistem categoric. Apoi, el posedă suficientă forţă deductivă pentru ca înăuntrul lui să se poată demonstra o serie de legi logice importante (principiul contradicţiei, de pildă).

Din punctul de vedere al lui Tarski, opţiunea pentru o teorie e, de fapt, o constrângere. Se construieşte o teorie a adevărului numai în situaţia în care e imposibil ca limbajul-obiect să fie depăşit de un metalimbaj superior ca tip logic (Tarski discută un asemenea caz: teoria generală a claselor). În această împrejurare, condiţia fundamentală a construcţiei unei definiţii nu e îndeplinită, iar adevărul şi satisfacţia sunt luaţi ca termeni primitivi. Dar astfel, sistemul axiomatic încetează de a mai fi categoric iar puterea lui deductivă e redusă.

Poziţia lui Davidson şi a lui Wallace e diferită. Amândoi consideră că superioritatea de tip logic a metalimbajului faţă de limbajul-obiect e o cerinţă prea puternică impusă sistemului. Rămâne însă de văzut în raport cu ce punct de reper anume exigenţa aceasta le apare ca fiind prea puternică. Din punct de vedere formal, cerinţa e pe deplin

Adevăr şi limbă naturală justificată; evitarea paradoxelor semantice, menţinerea unei forţe deductive obişnuite şi obţinerea unui sistem categoric sunt deziderate ce devin realitate numai cu acest preţ al „bogăţiei esenţiale” a metalimbajului. Insistenţa cu care e invocată noţiunea de teorie – în articolele lui Davidson, mai ales –, în opoziţie cu cea de definiţie, dovedeşte însă că pentru programul davidsonian aceste canoane sunt cel puţin nerelevante (al doilea şi al treilea în special), dacă nu chiar stânjenitoare.

O definiţie adecvată a unui concept (semantic sau aparţinând unei alte discipline) presupune – în afara faptului că metalimbajul trebuie să fie superior ca tip logic limbajului-obiect – înţelegerea prealabilă a metalimbajului în care e exprimată. Această condiţie e la fel de importantă ca şi condiţia „bogăţiei esenţiale” a metalimbajului: dacă metalimbajul nu e înţeles deja, definiţia conceptului îşi pierde rostul de a fi. În domeniul ştiinţelor deductive, care constituie domeniul esenţial de investigaţie al lui Tarski, această cerinţă e relativ uşor de îndeplinit: pentru (aproape) orice limbaj-obiect, în relaţie cu care e pusă definiţia unui concept (de pildă „adevăr în Lo”), se poate construi un metalimbaj superior ca tip logic care să fie deja înţeles: limbajele-obiect care servesc la exprimarea unei anumite ştiinţe deductive sunt de obicei limitate ca tip logic (altfel spus, cardinalul tipului logic cel mai înalt este finit).

Întrebarea e, totuşi, din ce motiv înţelegerea metalimbajului în care se dă definiţia e neproblematică şi, ca să spunem aşa, dinainte garantată. Aceasta este o întrebare pe care, cel puţin explicit, Tarski nu şi-a pus-o. Se pare însă că Davidson şi-a pus-o, căci în Davidson 1973: 82 se găseşte următoarea afirmaţie:

„Sunt multe de spus despre restrângerea cuvântului „limbaj „la sistemele de semne aflate în circulaţie: sistemele formale neinterpretate nu sunt limbaje, pentru că le lipseşte semnificaţia, în timp ce sistemele formale

interpretate sunt cel mult văzute ca extensiuni sau fragmente ale limbilor naturale de la care împrumută viaţă”.

Această aserţiune e importantă, deoarece, în raportul dintre sistemele formale şi cele naturale, ultimele sunt văzute ca fiind funda

58

Programul davidsonian mentale: sistemele formale sunt abstrageri şi idealizări ale unor fragmente din idiomurile naturale. E subînţeles, aici, că aceste idealizări privesc şi semnificaţiile acordate termenilor; în consecinţă, înţelegerea unui sistem formal se bizuie pe înţelegerea idiomului natural din care sistemul formal a fost abstras (se pare că Tarski însuşi a gândit astfel, din moment ce în Tarski 1972 a: 170 el afirmă că tot ceea ce se exprimă într-un limbaj formal – în orice limbaj formal – e exprimabil, de asemenea, în limbile naturale).

Teza davidsoniană sugerează aşadar următorul răspuns la întrebarea pusă mai înainte: majoritatea metalimbajelor în care se formulează definiţii ale unor concepte pentru limbajul-obiect (cerinţa superiorităţii de tip logic fiind satisfăcută) sunt deja înţelese deoarece ele sunt idealizări ale înţelegerii unor fragmente din limbile naturale. În spatele oricărui metalimbaj există prin urmare „competenţa semantică naturală” a unui vorbitor. Astfel, înţelegerea metalimbajului e garantată.

Datele problemei se modifică într-o manieră esenţială dacă fenomenul înţelegerii e transferat din zona sistemelor formale pe terenul idiomurilor istorice. Şi, după cum e cunoscut, acest transfer se *face* la Davidson, pentru care o teorie a învăţării unei limbi (o „filosofie a limbajului”, cum se exprimă el în alt loc – Davidson 1973: 81 – 82) e „o abordare constructivă a sensului prepoziţional” din limbile naturale. Fenomenul înţelegerii necesită acum o perspectivă globală. El nu poate fi studiat decât pe două căi: fie studiind limba naturală prin aceeaşi limbă naturală, fie studiind-o printr-o altă limbă naturală. Însă oricare ar fi drumul de urmat, teoria înţelegerii şi învăţării unei limbi

istorice (teorie înţeleasă ca metalimbaj) nu poate fi superioară ca tip logic limbii analizate, deoarece ea este tot o limbă naturală. Spre deosebire de metalimbajele artificiale aşadar, unde înţelegerea era garantată de „competenţa semantică naturală", metalimbajul „natural" al unei limbi istorice nu se mai poate bizui pe ceva anterior, căci nu mai există nimic altceva care să-i premeargă. Se pare deci că, în acord cu concepţia lui Davidson, o definiţie expli

59

Adevăr şi limbă naturală cită a conceptului de adevăr (concept central al teoriei sale a înţelegerii unei limbi) nu este numai indezirabilă pentru limbile naturale, ci pur şi simplu imposibilă. Simetric faţă de Tarski, dar dintr-o direcţie opusă, Davidson militează pentru o teorie a adevărului, căci – afirmă el – o definiţie ne-ar pune în situaţia paradoxală de a nu putea justifica înţelegerea metalimbajului:

„... este esenţial să se ceară nu mai mult decât o teorie a adevărului; a merge dincolo de ea, către o definiţie explicită, ar însemna mărirea distanţei dintre resursele limbajului-obiect şi ale metalimbajului. Dar dacă nu cerem mai mult decât o teorie de genul celei discutate, atunci ontologia metalimbajului poate rămâne la fel ca cea a limbajului-obiect, iar creşterea în ideologie poate fi limitată la conceptele semantice... Convenţia T cere ca fiecare propoziţie a limbajului-obiect să aibă o traducere în metalimbaj. Presiunea din direcţia opusă decurge din dorinţa de a da seama, pe cât posibil, de resursele lingvistice pe care le comandăm" (idem, 82 – 83).

De notat că prin adoptarea unei teorii a adevărului, corectitudinea formală urmărită de Tarski se păstrează; definiţia adevărului şi a satisfacţiei e acum implicită, dar fereşte teoria de apariţia antinomiilor semantice.

4.2. Teoria adevărului „absolut" vs. teoria adevărului relativizat

Tarski este recunoscut ca exponent şi susţinător al conceptului „absolut" de adevăr. Un paragraf important

din Tarski 1972 a prezintă totuşi o teorie a adevărului relativizat la un domeniu de obiecte. Dar faptul că accentul principal în toate articolele tarskiene despre semantică vizează conceptul de adevăr pur şi simplu, şi nu adevărul relativizat la un domeniu de obiecte, dovedeşte preferinţa logicianului polonez pentru întâia noţiune.

Davidson nu împărtăşeşte această preferinţă, deoarece obiectivul său este întrebuinţarea conceptului de adevăr în legătură cu

Programul davidsonian limbile naturale. În idiomurile istorice, se poate ca o propoziţie, rostită de un anumit vorbitor, sau rostită în anumite circumstanţe spaţiale sau temporale, să fie adevărată, dar să-şi schimbe valoarea de adevăr dacă se schimbă vorbitorul sau circumstanţele. Rezultă aşadar, că o teorie a adevărului pentru limbile naturale e adecvată dacă poate da seama de un asemenea fenomen (numit în cele ce urmează fenomenul „indicialităţii }. Şi pentru că încorporarea indicialităţii într-o teorie a adevărului înseamnă tocmai caracterizarea acestui concept în funcţie de parametrii „vorbitor”, „timp”, „loc”, urmează că o asemenea teorie nu poate fi decât a unui concept relativizat de adevăr.

Davidson propune, în consecinţă, o semantică în care valoarea de adevăr este caracterizată ca o relaţie între un vorbitor, o propoziţie şi o circumstanţă temporală. Pentru o propoziţie cum ar fi:

(1) „Sunt obosit”.

O teorie adecvată a adevărului ar trebui să aibă, aşadar, ca teoremă, T-propoziţia corespunzătoare:

(2) „Sunt obosit” e adevărată relativ la vorbitorul x şi relativ la momentul t, dacă x e obosit la momentul t.

În filosofia davidsoniană a limbajului, indicialitatea are o importanţă cu totul deosebită. Ponderea sa este evidentă prin deschiderea către alte două probleme: analiza contextelor indirecte şi, mai ales, confruntarea teoriei indiciale a adevărului cu teoria adevărului

relativizat la „lumi posibile”.

4.2.1. Contexte indirecte în Davidson 1975 a, este expusă o analiză a propoziţiilor care se referă la vorbirea indirectă. Analiza se ocupă de verbul **a spune** (că…), dar punctul de vedere care o susţine are implicaţii şi asupra verbelor de atitudine propoziţională.

Există două premise de bază ale acestei analize; prima: propoziţiile despre vorbirea indirectă fac o referire implicită la un vorbitor care le emite; orice enunţ de forma:

(3) x spune că…

va avea prin urmare un emitent (se poate neglija deocamdată timpul verbului **a spune);** totodată, orice enunţ de acest tip face o referire explicită la cineva care a spus ceva similar sau chiar identic cu ceea ce se spune în propoziţia subordonată.

A doua premisă: relaţia exprimată prin verbul **a spune** are loc între un vorbitor şi o întrebuinţare a unei propoziţii. La Carnap, relaţiile erau între vorbitori şi propoziţiile însele, în timp ce la Church ele erau între vorbitori şi ceea ce era exprimat printr-o propoziţie – judecăţile (Davidson 1975 a: 147). Adoptând conceptul de întrebuinţare a unei propoziţii („utterance), Davidson urmează sugestia abordării „inscripţionate” a vorbirii indirecte, propusă de Sheffler. În cele ce urmează, acest concept („utterance) va fi redat prin termenul „rostire”. Opţiunea pentru rostiri, şi nu pentru propoziţii sau judecăţi, e făcută deoarece Davidson o consideră mai avantajoasă.

Cu aceste puncte de plecare fixate, un enunţ precum:

(4) Galileo said that the earth moves.

e parafrazat într-o terminologie „mai fundamentală” în felul următor:

(5) Galileo a rostit ceva care, pentru el, însemna ceea ce rostirea „The earth moves” înseamnă pentru Davidson.

(e subînţeles că autorul enunţului (5) este Davidson).

O asemenea parafrazare se foloseşte de o idee de bază, denumită prin termenul „samesayer”. „Samesayer” e o relaţie care se stabileşte, în cazul de faţă între „personajul” Davidson ce emite enunţul (5) şi Galileo. Într-un mod general, relaţia de „vorbitor identic” (aproximare a termenului folosit de Davidson) are loc între vorbitorul care emite enunţul şi vorbitorul a cărui rostire e parafrazată prin propoziţia subordonată din structura enunţului indirect.

Relaţia de vorbitor identic nu trebuie înţeleasă în accepţia că cei doi vorbitori susţin (asertează) acelaşi lucru, după cum nu trebuie

L

Programul davidsonian luată ca afirmând că ei folosesc aceleaşi cuvinte. A fi vorbitor identic înseamnă a folosi o rostire sinonimă cu rostirea celuilalt. În cazul de mai sus, aceasta se exemplifică prin faptul că rostirea lui Davidson:

(6) The earth moves e sinonimă cu rostirea lui Galitei:

(7) Eppur şi muove.

Davidson a reprezentat relaţia de vorbitor identic într-o axiomă a teoriei sale asupra discursului indirect. Generalizată, această axiomă arată astfel:

(8) s. (3 x) (X (x) şi ultima rostire a lui Y pun pe X şi Y în relaţia de vorbitori identici).

X şi Y sunt variabile pentru vorbitori, x e rostirea „originară” aparţinând vorbitorului „originar” iar’s e o variabilă pentru rostirea „secundară”, „s” e indicată prin descripţia definită, „ultima rostire a lui Y.

Axioma se poate reduce la o formă mai simplă. Relaţia de vorbitor identic e exprimabilă chiar prin verbul **a spune.** Prezenţa vorbitorului „secundar” e marcată prin timpul verbului, căci acest timp dezvăluie „distanţa” dintre momentul rostirii „originare” (în cazul de mai sus, **Eppur şi muove)** şi momentul de rostire a enunţului indirect. Deci se poate renunţa la simbolul Y, deoarece el e deja

codificat gramatical. De asemenea, se poate renunţa şi la simbolul x al rostirii originare, căci nu această rostire apare în discursul indirect; în discursul indirect, rostirea originară e evocată prin rostirea sinonimă „s”. Mai rămâne să se descopere o expresie care să indice pe’s; Davidson o găseşte în demonstrativul „asta”. Cu aceste abrevieri, axioma se simplifică în maniera următoare:

(9) s. (X spune (sau a spus) asta).

Noua formă a axiomei permite, prin substituţii corespunzătoare, derivarea formelor logice concrete ale enunţurilor individuale despre vorbirea indirectă. Axiome paralele (pentru atitudinile propoziţionale: credinţă, cunoaştere etc.) pot fi date, şi astfel întregul ansamblu al verbelor psihologice poate fi organizat într-o manieră similară.

Propunerea davidsoniană constă aşadar în a privi discursul indirect ca o structură verbală alcătuită din numele unui vorbitor, expresia indicială **aceasta** şi verbul cu două locuri goale „… spune…” Demonstrativul este relativ la vorbitorul „secundar” (cel care emite enunţul indirect) şi trimite la o rostire anterioară a acestuia, sinonimă cu rostirea vorbitorului originar.

Un prim rezultat al acestei teorii este că propoziţia subordonată nu se mai referă la entităţi nestandard (judecăţi, de exemplu), într-adevăr, dacă (4) are drept „structură de adâncime”:

(10) The earth moves. Galileo said that.

prima rostire e înţeleasă ca referindu-se la pământ şi la mişcarea lui. Prin această interpretare, se justifică faptul, intuitiv evident, că acel ce aude asemenea propoziţii nu încetează să se gândească la referinţele obişnuite ale termenilor din propoziţiile subordonate.

Dar consecinţa remarcabilă a punctului de vedere davidsonian este că, deşi propoziţiile subordonate au referinţele lor uzuale, inter-substituţia termenilor lor cu termeni coreferenţiali nu e aplicabilă. Explicaţia se găseşte

din nou în „structura de adâncime”. Aceasta arată că sintaxa de suprafaţă leagă expresii care, din punct de vedere semantic, sunt independente: nu se poate stabili nicio legătură – în afara referinţei contextuale a lui **that** – între demonstrativ şi propoziţia precedentă: semantic, aşadar, propoziţia e independentă de contextul indirect şi e forţată să fie prezentă numai prin conexiunea sintactică. În fapt însă, ar trebui ca, chiar şi la acest nivel „de suprafaţă, ea să fie privită drept un demonstrativ „mai amplu”.

4.2.2. Modele semantice şi lumi posibile: critica lor

Teoria modelelor semantice este un instrument de abordare a unei familii de logici mai complexe (logicile modale), născut din necesitatea de a acoperi eşecul de interpretare al metodelor curente (metoda semantică a tabelelor de adevăr, de pildă), în raport cu aceste limbaje logice. Până la data construirii acestei teorii, for

Programul davidsonian mulele modale puteau fi demonstrate prin metoda axiomatică, dar corespondentul semantic al demonstrabilităţii lor – validitatea – rămânea o problemă în suspensie. Teoria modelelor semantice vine să umple această lacună: furnizând o metodă (sau mai bine zis, metode) de control al validităţii, ea deschide calea către demonstraţiile de completitudine, realizate de Kripke la sfârşitul anilor ’50.

Interesul crescând pentru substratul intuitiv şi filosofic în acelaşi timp, al acestei teorii (substrat pe care nu orice specialist al domeniului e dispus să-l accepte) a condus teoria modelelor semantice spre generalizări neaşteptate. O bună parte a acestor generalizări (şi aplicaţii) se datorează conexiunii făcute frecvent între edificiul formal care este propriu-zisa teorie şi noţiunea leibniziană de lume posibilă reactualizată în contemporaneitate.

Există în momentul de faţă suficient de mulţi susţinători ai tezei că teoria modelelor semantice înţeleasă ca semantică a lumilor posibile reprezintă unul din mijloacele cele mai avantajoase de a da seamă de

conceptul de sens pentru un limbaj. Văzută în această perspectivă, semantica lumilor posibile se dovedeşte a fi unul dintre cei mai importanţi concurenţi ai teoriei davidsoniene a adevărului. Acest fapt explică observaţiile şi comparaţiile filosofului american pe această temă.

Davidson nu se gândeşte să pună la îndoială meritele teoriei modelelor semantice în contextul ei genuin. El discută generalizarea semantici lumilor posibile în direcţia teoriei limbajului şi, *din această discuţie,* rezultă câteva rezerve privitoare la îndreptăţirea unei astfel de generalizări.

Există două paliere ale observaţiilor davidsoniene: mai întâi, semantica lumilor posibile e confruntată cu teoria „absolută" a adevărului; urmează apoi comparaţia dintre teoria indicială a adevărului şi aceeaşi semantică a modelelor.

Un rol important în argumentaţia davidsoniană îl ocupă cerinţa ca T-propoziţiile (adică teoremele teoriei adevărului) să furnizeze sensul enunţurilor analizate, fără să facă apel la resurse conceptuale care nu sunt deja conţinute în resursele conceptuale ale limbajului-obiect.

65

Adevăr şi limba naturală în mod evident, această cerinţă este deja satisfăcută de T-propoziţiile unei teorii a adevărului „absolut"; în aceste T-propoziţii, omofonice sau eterofonice, funcţionează fie principiul corespondenţei dintre supoziţia materială a unui enunţ plus conceptul de adevăr, şi supoziţia formală a aceluiaşi enunţ; fie principiul unei corespondenţe mediate între enunţ luat în supoziţie materială plus predicatul de adevăr şi echivalentul, dat prin traducere, al enunţului, considerat în supoziţie formală. Rămâne însă de văzut de ce Davidson face din această cerinţă un criteriu atât de puternic de evaluare a unei teorii semantice (cf. În acest sens şi Davidson 1969: 7).

Există două explicaţii care, deşi independente în punctele lor de plecare, converg în concluziile lor şi acordă astfel forţă criteriului davidsonian.

În Davidson 1973: 82 este citat Tarski cu afirmaţia că idiomurile istorice sunt reciproc traductibile. Davidson aderă la această afirmaţie. Pusă în corespondenţă cu ceea ce face o teorie a adevărului, ideea tarskiano-davidsoniană duce la concluzia că fenomenul înţelegerii unei propoziţii dintr-un idiom istoric, tradusă în altul, e optim ilustrat de aplicarea, la acea propoziţie, a predicatului „adevărat" (împreună, desigur, cu ajustările impuse de distincţia supoziţie materială supoziţie formală). Există aşadar – sugerează filosofia davidsoniană – o corespondenţă frapantă între procesul real al înţelegerii realizate prin traducere şi modul în care T-propoziţiile furnizează condiţiile de adevăr. Această corespondenţă îndreptăţeşte, în opinia lui Davidson, formularea cerinţei ca o teorie semantică să nu facă apel la alte concepte semantice în afară de noţiunile de adevăr şi de satisfacţie.

A doua explicaţie: pentru Davidson, studiul semantic al unei limbi naturale considerate global nu se poate face decât în aceeaşi limbă sau în alta (tot naturală). Principial, nu există motiv pentru care idiomul întrebuinţat ca metalimbaj să fie investit cu superioritate de tip logic, sau pur expresivă, căci atât el cât şi idiomul-obiect sunt naturale şi servesc aceloraşi scopuri (e frapantă aici deosebirea faţă de limbajele artificiale a căror diversitate e dependentă de diversitatea de finalităţi cărora le sunt destinate). Cercetătorul idiomurilor istorice ar trebui aşadar să reziste tentaţiei de a întrebuinţa un mecanism lingvistic mai sofisticat pentru metalimbajul său: reuşita explicaţiilor sale ar fi, conform lui Davidsson, iluzorie, deoarece el s-ar găsi în imposibilitatea de a-şi justifica înţelegerea mecanismului folosit. Orice adaos produce aşadar o mărire a distanţei dintre limbajul-obiect şi metalimbaj, şi aceasta nu poate însemna decât o deficienţă a teoriei. (E de observat că acelaşi argument era întrebuinţat de Davidson şi pentru a-şi justifica opţiunea pentru o teorie a adevărului – în opoziţie cu definiţia lui. Dar în prezentul context, restricţia este chiar mai severă: nu se cere numai o identitate de tip logic între limbajul

obiect şi metalimbaj, ci o identitate de expresivitate.)

Cele două argumente vorbesc suficient de convingător despre rădăcinile adânci, din structura teoriei davidsoniene a limbajului, ale cerinţei ca teoria să fie austeră în privinţa vocabularului semantic.

Nu este greu acum de anticipat din ce direcţie vine critica la adresa teoriei modelelor semantice. În semantica lumilor posibile, denotaţia unui termen singular, extensiunea unui predicat sau valoarea de adevăr a unei propoziţii sunt dependente de un set de lumi. Nu se obişnuieşte să se vorbească în acest cadru conceptual despre reguli de traducere dinspre limbajul-obiect către metalimbaj, într-un anume sens mai general, asemenea reguli există însă. De pildă, o propoziţie a limbajului-obiect este pusă în corespondenţă – în cazul unei teorii „omofonice" cu aceeaşi propoziţie, în metalimbaj, însă, de această dată, propoziţia metalingvistică va fi relativizată la o variabilă de lume posibilă (strict vorbind, o asemenea teorie nu mai este pur omofonică). Tocmai acest lucru face posibilă formularea unei scheme precum:

Tw 3 „s" este adevărată în W, dacă şi numai dacă se în W.

Clasa propoziţiilor studiate prin semantica lumilor posibile se împarte în două subclase: cea a propoziţiilor modale şi cea a

Adevăr şi limbă naturală propoziţiilor nemodale. Analiza termenilor intensionali reprezintă parafrazare extensională. Pentru orice propoziţie modală, teoria va furniza aşadar o parafrazare corespunzătoare: o echivalenţă. Situaţia se schimbă însă dacă se consideră cazul propoziţiilor nemodale. Fiecare asemenea propoziţie e „tradusă" în metalimbaj tot prin intermediul lumilor posibile. Deci pentru un enunţ nemodal oarecare „s", teoria va da un coresponent metalingvistic de forma „s – în – Wi". Se poate acum accepta ca această formă dă traducerea lui „s". Dar această situaţie nu satisface exigenţa davidsoniană: căci „s – în – Wi" spune altceva

decât „s” şi dovada e că propoziţia metalingvistică nu poate fi reinterpretată prin enunţul „s” din limbajul-obiect. În această situaţie, nu se poate justifica în metalimbaj traducerea, după cum nu se poate justifica nici înţelegerea traducerii, căci metalimbajul depăşeşte în expresivitate limbajul-obiect, iar acest lucru nu poate fi admis dacă limbajul analizat şi limbajul analizei sunt idiomuri naturale. Obiecţia e clar exprimată în Davidson 1973: 83 (într-o variantă mai tehnică şi mai detaliată, apar şi la Wallace 1972: 242):

„Pentru fiecare propoziţie „intensională „a limbajului obiect, există o propoziţie extensională corespunzătoare cu aceleaşi condiţii de adevăr în metalimbaj; dar trebuie să existe propoziţii metalingvistice... care nu au nicio propoziţie corespunzătoare în limbajul-obiect. Intensionalitatea e tratată de aceste teorii ca o lipsă de putere expresivă – o lipsă pe care ne gândim s-o reliefăm cu ajutorul teoriei înseşi”.

Chiar şi pentru Davidson însă, o teorie a adevărului „absolut” nu e perfect adecvată unei limbi naturale, în pofida avantajului subliniat mai sus faţă de semantica lumilor posibile. Teoria adevărului absolut trebuie adaptată pentru a capta fenomenul de indicialitate, adânc specific limbilor naturale. Dar prin această adaptare, teoria devine ea însăşi o teorie a adevărului relativizat. Şi s-ar părea că, într-o asemenea situaţie, ea pierde avantajul de a furniza condiţiile de adevăr – şi

Programul davidsonian prin aceasta avantajul de a modela fenomenul natural al înţelegerii – printr-o maximă economie de concepte semantice: ceea ce apare în membrul din dreapta al unei T-propoziţii definind adevărul relativizat la un vorbitor sau la un interval temporal nu apare şi în membrul din stânga.

Punctul de vedere davidsonian în această problemă este totuşi altul. Parametrii care definesc adevărul relativizat din teoria davidsoniană sunt persoanele, locurile şi intervalele temporale, în vreme ce parametrul relevant

al adevărului relativizat „standard” este conceptul de lume posibilă. Primii sunt factori care cad sub incidenţa controlului empiric al oricărui vorbitor. Lumile posibile sunt însă constructe lingvistico-teoretice netestabile empiric. Această deosebire este, pentru Davidson, decisivă, deoarece ea aşază teoria adevărului relativizat propusă de el în categoria acelor teorii care evită întrebuinţarea unor concepte lingvistice neexplicate – aşa cum fac teoriile „imanentiste” ale sensului:

„Verificarea instanţelor T-propoziţiilor, sau mai degrabă, a surogatelor lor într-o teorie relativizată la vorbitori şi momente rămâne în mod respectabil empirică. Fără îndoială, un anumit concept pragmatic de indicare („demonstration) va intra în discuţie. Dar putem spera să explicăm un asemenea concept fără ajutorul unor noţiuni precum adevăr, sens, sinonimie, traducere. Nu acelaşi lucru se poate însă afirma şi despre conceptul de adevăr într-un model” (idem, 85).

4.3. Traducere, interpretare radicala şi testabilitate empirica

4.3.1. Convenţia T şi problema traducerii

Conceptul de traducere a fost deseori menţionat în paginile precedente, atât în legătură cu demersul lui Tarski cât şi cu cel al lui Davidson. Explicaţia e evidentă: chestiunea traducerii e esenţial implicată în orice T-propoziţie, fie că aceasta e componentă a teoriei adevărului în stil Tarski, fie că aparţine unei teorii a adevărului, tratată ca teorie interpretativă a unei limbi. Există însă o deosebire crucială între Tarski şi Davidson în privinţa felului cum ei înţeleg funcţia traducerii în interiorul convenţiei T. Tarski a urmărit să construiască doar o definiţie a adevărului în raport cu un limbaj L, unde L este un limbaj formalizat. El nu a fost interesat să utilizeze această definiţie ca teorie interpretativă. În lumina obiectivelor sale, toate demersurile întreprinse

pentru atingerea acestor scopuri sunt şi de înţeles şi justificabile. Astfel, propunând ca formă generică de caracterizare a conceptului de adevăr convenţia T, Tarski nu s-a mai ocupat în mod special de problema traducerii propoziţiei căreia în aripa stângă a oricărui bicondiţional T i se aplică predicatul „adevărat”. Traducerea a fost astfel tratată ca o chestiune de la sine înţeleasă, cu atât mai mult cu cât şi limbajul obiect şi metalimbajul erau structuri formale, în felul acesta, noţiunea de traducere este subordonată demersului de definire a adevărului. Teza fundamentală pentru întreprinderea lui Tarski ar putea fi de aceea exprimată în felul următor: dacă ştim ce spune propoziţia căreia i se aplică predicatul „adevărat” într-un bicondiţional T şi dacă ştim ce înseamnă conectorul bicondiţional întrebuinţat într-o T-propoziţie, atunci vom şti prin acea T-propoziţie ce înseamnă adevărul propoziţiei supuse analizei. În mod evident, cunoaşterea a „ceea ce spune propoziţia” este furnizată de către traducerea ei în membrul drept al bicondiţionalului T.

70

Programul davidsonian

Pentru Davidson această strategie adoptată de către Tarski nu poate fi utilă. Davidson investeşte teoria adevărului cu funcţii noi: anume cu funcţia de a fi o teorie interpretativă, precum şi cu funcţia de a fi o teorie interpretativă pentru o limbă naturală. A acorda teoriei adevărului valoare de teorie interpretativă pentru o limbă naturală înseamnă a reduce conceptul controversat de sens la acela mai puţin controversat de adevăr. În mod mai concret, aceasta revine la a spune că, dacă ştim în ce condiţii atribuim unei propoziţii predicatul „adevărat”, atunci ştim şi care este sensul propoziţiei. Dar tocmai această ipoteză explicativă de anvergură nu poate fi slujită de strategia lui Tarski. La Tarski, cunoaşterea a ceea ce spune propoziţia era premisă esenţială pentru atribuirea predicatului „adevărat”. Dar cunoaşterea a ceea ce spune propoziţia nu este altceva decât cunoaşterea sensului acesteia. Sens care este livrat, în demersul lui Tarski, nu

de către conceptul de adevăr, ci de către cel de traducere. Adoptarea strategiei lui Tarski în condiţiile în care teoria propusă de el e considerată o explicaţie a conceptului de sens are, aşadar, drept consecinţă anularea funcţiei explicative a noţiunii de adevăr faţă de cea de sens.

La prima vedere, această situaţie (pe care Davidson a descris-o cu o exemplară claritate în Davidson 1976: 34 – 35) compromite definitiv şansele teoriei adevărului de a fi interpretată ca o explicaţie a conceptului de sens pentru un limbaj. Într-adevăr, nu par să se întrevadă posibilităţile de a da seamă de conceptul de sens în condiţiile în care adevărul şi nu traducerea este conceptul crucial al teoriei. Şi tot la prima vedere, o teorie care explică sensul prin traducere pare să se găsească într-un avantaj decisiv faţă de teoria adevărului.

Cu toate acestea, Davidson nu a abandonat prospecţiunile în direcţia teoriei adevărului. Argumentul critic din paragraful următor urmăreşte să demonstreze că avantajele unei teorii traducţionale a sensului sunt cel puţin discutabile. Argumentul nu apare ca atare la Davidson dar este un argument la care probabil că ar subscrie.

4.3.2. Ce este o teorie traducţională a sensului?

Fie o teorie semantică numită „Ts-i”. Ts –, îşi propune să interpreteze propoziţiile unui limbaj-obiect. În acest scop, ea va întrebuinţa unul din următoarele două concepte semantice: „… traduce…” sau „… este reprezentarea semantică a…” Examinăm acum ce gen de entităţi trebuie să completeze locurile goale ale acestor predicate. Pentru primul, nu putem avea axioma (sau teorema):

Ti Ts, soare traduce soleil

(avem în vedere cazul unei teorii eterofonice, cu franceza limbaj-obiect şi româna metalimbaj). T1 Ts2 e un non-sens. Conceptul de traducere presupune termeni sau propoziţii luaţi în *suppositio materialis.* Deci o teză

genuină a lui Ts, ar fi:

T2 Ts, „soare” traduce „soleil”.

Ts, trebuie deci să fie echipată cu un mecanism de descriere formală a expresiilor din Iimbajul-obiect pe care le va pune în corespondenţă cu descrieri formale ale expresiilor din metalimbaj. Aceste condiţii îndeplinite, vor da garanţia că T «1 e interpretativă.

Dacă se adoptă celălalt predicat, teoria devine ceva mai permi-sivă. În ea se va putea avea o teză analogă cu T2 Ts:

T2. Ts, „soare” este reprezentarea semantică a lui „soleil”.

O asemenea formulare presupune făurirea prealabilă a unui limbaj special care să constituie mediul de viaţă al „sensurilor”. (Metalimbajul intensional camapian, sau limbajul mărcilor semantice din semantica transformaţională reprezintă două exemple ale acestei aspiraţii către *characteristica universalis).*

Este admis ca un lucru banal faptul că relaţia de sinonimie se stabileşte între două forme lingvistice. Conceptul de formă lingvistică este însă ambiguu folosit aici, întrucât nu e precizat dacă e luat în *suppositio formalis* sau în *suppositio materialis.* Şi tocmai în această precizare stă problema: formele lingvistice cu care lucrează Ts-i sunt

Programul davidsonian forme lingvistice luate în *suppositio materialis.* Conceptele semantice de bază ale ei folosesc ideea unei sinonimii existente între aceste forme.

TS1 este o teorie ale cărei întrupări istorice sunt diversele variante ale semanticilor structurale sau transformaţionale. Eşecul ei ca teorie interpretativă constă în faptul că ea dă interpretarea unor forme lingvistice prin intermediul unor alte forme lingvistice, a căror înţelegere e subînţeleasă şi presupusă (dar, pentru care nu mai există nicio altă teorie). T2 Ts1 de pildă l-ar putea ajuta pe un cunoscător al limbii române să înveţe sau să înţeleagă franceza deoarece el posedă o interpretare a cuvântului

„soare”. Dacă însă acestui vorbitor ipotetic i se va furniza, în loc de T2 Ts – „o variantă cu engleza ca metalimbaj (presupus fiind că el nu cunoaşte engleza), tezele teoriei nu vor putea ajuta cu nimic la înţelegerea francezei. Forma lingvistică „sun” va fi privită ca o formă (cf. şi Foster 1976: 19).

Se observă acum că teoria interpretativă descrisă mai sus face uz, într-un fel sau altul, de concepte precum sinonimie sau parafrazare semantică. A fost deja menţionată reticenţa lui Davidson în a face recurs la asemenea concepte şi s-a şi precizat că această reticenţă provine din neîncrederea lui faţă de funcţia explicativă a acestor concepte. Contextul este acum favorabil unei explicaţii mai cuprinzătoare. O teorie traducţională a sensului deplasează doar problema interpretării de la un limbaj la altul. Altfel spus, ea precizează că dispunem de o teorie a interpretării unui idiom necunoscut câtă vreme acest idiom necunoscut e tradus într-un idiom familiar. Din punctul de vedere al lui Davidson este totuşi un fapt de un interes teoretic egal să ştim ce înseamnă un idiom familiar. Conform lui Davidson, o teorie complet interpretativă trebuie să răspundă şi la o asemenea întrebare. Este destul de evident că o teorie traducţională a sensului nu o face.

4.3.3. În căutarea traducerii

Argumentul critic dezvoltat mai sus arată aşadar că o teorie traducţională a sensului nu întâmpină dificultăţi mai puţin importante decât o teorie a adevărului. Consecinţele argumentului sunt oarecum perverse, pentru că, slăbind încrederea într-o teorie traducţională, el nu face în acelaşi timp să crească optimismul în şansele unei teorii a adevărului.

Posibilităţile de a continua cercetările în direcţia teoriei adevărului nu sunt prea multe. Există de fapt două ipostaze ale aceleiaşi posibilităţi şi ele sunt următoarele:

(I) să continuăm să lucrăm cu bicondiţionale T ca acelea ale lui Tarski, dar să declarăm, în acelaşi timp, că a

lucra cu ele nu înseamnă nicidecum a asuma conceptul de traducere aşa, cum procedează Tarski.

(II) să debranşăm membrul drept al bicondiţionalului, dovedind astfel că suntem radical consecvenţi cu premisa că traducerea nu e asumată.

Există o relaţie de o delicată complexitate între aceste două strategii. Ele nu sunt nici perfect echivalente, nici perfect deosebite. Strategia (i) e caracteristică, de pildă, pentru întreaga paradigmă de analiză logică a limbii naturale (să lăsăm de o parte problema intensionalismului). Cu excepţia celor care ar utiliza un model substituţional de analiză (cf. Davidson 1973: 79 – 80), niciun semantician, ale cărui teoreme interpretative ar fi identice sau analoge cu schema T, nu ar spune că membrul drept al bicondiţionalelor sale conţine o traducere convenţional asumată (pentru o dovadă în acest sens a se vedea de pildă Higginbotham 1985: 556 – 557). Din acest punct de vedere, doctrina semantică la care Davidson aderă este încadrabilă în această paradigmă. Ceea ce conferă acestei doctrine semantice individualitate este însă asumarea simultană a strategiei (II). Davidson nu se mulţumeşte doar să declare că nu asumă con

Programul davidsonianvenţionalismul traducerii, ci îşi propune să cerceteze ce se întâmplă ca urmare a faptului că traducerea este scoasă din circuitele convenţiei T.

Debranşarea la care procedează Davidson se petrece sub girul unei anumite ipoteze: dacă teoria adevărului e adecvată explicării sensului, atunci, prin anumite ajustări – operate ca urmare a renunţării la conceptul de traducere – trebuie să se ajungă în cele din urmă la reconstrucţia traducerii. În mod evident, e vorba de o traducere reconstruită în mod neconvenţional, deoarece sursa ei este, de astă dată, conceptul de adevăr însuşi. Expresia sintetică a acestei strategii e următoarea:

„Ca şi Tarski, eu vreau o teorie care să satisfacă convenţia T; dar, în timp ce el asumă noţiunea de

traducere pentru a clarifica noţiunea de adevăr, eu urmăresc o explicaţie a conceptului de traducere, prin asumarea unei înţelegeri parţiale a conceptului de adevăr" (Davidson 1976: 35).

Ceea ce urmează sunt tentative succesive (şi interconectate) în atingerea acestui ţel. Dar înainte de a le prezenta, se impune o observaţie. La Tarski traducerea era – s-o repetăm – ingredient conceptual major în înţelegerea conceptului de adevăr al unei propoziţii. Davidson propune, la rândul său, privarea „experimentală" a bicondiţionalelor T de membrul lor drept, în scopul de a reconstrui apoi, doar din conceptul de adevăr, traducerea. Dar propunând aceasta mai dispunem oare de o înţelegere a conceptului de adevăr din moment ce (la Tarski cel puţin) înţelegerea e condiţionată de traducere? Fragmentul de mai sus ne îndeamnă la un răspuns pozitiv. Acest răspuns pare să se întemeieze pe următoarea teză davidsoniană implicită: înţelegerea faptului că o propoziţie este adevărată este independentă de redarea conţinutului acelei propoziţii printr-o traducere. Dar, în acelaşi timp înţelegerea faptului că o propoziţie este adevărată este ceva suficient de puternic pentru a ne da posibilitatea unei traduceri.

Toate acestea par foarte complicate, şi sofistice şi nu sunt deloc astfel. Luminarea acestui argument (dacă de o luminare e nevoie) se face amintind că teoria adevărului este o teorie a relaţiei propoziţiilor cu *lumea.* Argumentul că înţelegerea adevărului creează condiţii pentru reconstrucţia neconvenţională a traducerii se întâlneşte astfel cu argumentul (menţionat mai înainte) că avem nevoie de o teorie care să ne spună cum un limbaj ne devine familiar (din punct de vedere al interpretării) fără să recurgem totuşi la instanţa unui alt limbaj deja familiar.

4.3.3.1. Extensionalitate

O primă posibilitate de a suplini absenţa traducerii

din convenţia T este sugerată de resursele expresive ale convenţiei T însăşi. Orice bicondiţional T este un enunţ extensional care este satisfăcut dacă se respectă condiţiile veri-funcţionale ale conectorului echivalenţei. Dacă, aşadar, locul lăsat liber prin suprimarea traducerii este completat cu o propoziţie adevărată, bicondiţionalul T este corect.

În mod evident, aceasta nu e o soluţie mulţumitoare dacă bicondiţionalele sunt investite cu funcţia de a oferi o interpretare. Orice propoziţie căreia i se atribuie predicatul „adevărat" ajunge astfel să fie pusă în corespondenţă cu orice altă propoziţie din limbajul obiect (exceptând propoziţiile logic false). Se poate astfel obţine rezultatul că propoziţia „Zăpada este albă" e adevărată ddacă Al Gore îl iubeşte pe Bill Clinton, după cum *este necesar* să se ajungă şi la bicondiţionalul „Al Gore îl iubeşte pe Bill Clinton" ddacă zăpada este albă. Bineînţeles că pe această cale, se vor obţine şi T-propoziţii precum „Zăpada este albă" e adevărată ddacă zăpada e albă. Dar problema e cum separăm acest bicondiţional de restul T-propoziţiilor care atribuie predicatul „adevărat" aceluiaşi enunţ. Conectorul echivalenţei nu e capabil să introducă discriminările aşteptate.

4.3.3.2. Structura sintactică

Davidson a atras mereu atenţia că bicondiţinalele T nu trebuie privite în izolare, (cf. de exemplu Davidson 1984 a: 134). A nu privi teoremele teoriei adevărului în izolare înseamnă a reactualiza exigenţa privind compoziţionalitatea sensului. Pe de altă parte a izola o T-propoziţie înseamnă pur şi simplu a-i recunoaşte calitatea de scrutabilitate fără a mai lua în consideraţie şi faptul că scrutabilitatea este totuşi un efect.

A fost arătat mai înainte că o teorie a adevărului în stil Tarski atribuie adevărul unei propoziţii într-un mod structural. Aceasta înseamnă că adevărul este funcţie de

referinţa părţilor dispuse într-o anumită structură sintactică. Prin urmare a produce o T-propoziţie de forma „Al Gore îl iubeşte pe Bill Clinton” este adevărată ddacă…” înseamnă a face apel la axiome care dau mai întâi interpretarea constituenţilor ultimi („Al Gore”, „iubeşte”, „Clinton”). Interpretarea fiecărui constituent este apoi urmată de proiectarea interpretării pe structura sintactică (de pildă: … îl iubeşte pe Bill Clinton ddacă individul care satisface în mod unic funcţia „x Bill Clinton” satisface funcţia propoziţională „îl iubeşte pe…”). Pare acum clar că dată fiind interpretarea constituenţilor ultimi plus structura sintactică prin care suntem ghidaţi în procesul de obţinere a unei interpretări compuse, un bicondiţional T nu mai poate greşi în interpretare. Când nu separăm etapele prin care ajungem la un bicondiţional T de bicondiţionalul T însuşi, ceea ce se obţine nu poate să nu fie interpretare corectă. Este ceea ce Davidson numeşte „demonstraţia” unei T-propoziţii.

Se întâmplă totuşi că Davidson rămâne sceptic chiar şi în faţa unui asemenea argument. De pildă, în Davidson 1969 el semnalează posibilitatea ca o teorie interpretativă fondată pe noţiunea de adevăr să producă T-propoziţia: „Zăpada este albă” este adevărată dacă iarba este verde”. Este clar aici că precedenta exigenţă de extensionalitate e satisfăcută; este de asemenea clar că ambele propoziţii

Adevăr şi limbă naturală au aceeaşi structură sintactică, dar nu e mai puţin evident că bicondiţionalul de mai sus nu captează sensul propoziţiei analizate.

Explicaţia e imediat accesibilă: ceea ce face interpretarea să fie o interpretare ratată e inadecvata denotaţie atribuită termenilor „zăpada” şi „albă”. Dar acum ne putem arăta nedumerirea: pe ce temei poate Davidson lansa supoziţia că stipulările unei teorii a adevărului (stipulări referitoare la nume proprii şi predicate) pot fi greşite? Acela care îşi pune o astfel de întrebare are în minte o anumită determinaţie a teoriei sensului pe care o întâlnim şi la Davidson: cerinţa de

compoziţionalitate a sensului. Dar pentru problema discutată aici această exigenţă nu este relevantă, şi am amintit într-un paragraf că, în filosofia davidsoniană, principiul compoziţional al sensului este invocat atunci când facem din teoria sensului o teorie a abilităţii semantice a unui individ. Totuşi, conform lui Davidson, nu putem da seamă de conceptul de sens propoziţionai ca funcţie de sensul părţilor, deoarece nu această perspectivă este cea mai potrivită. Perspectiva cea mai adecvată este holistă. Însă din perspectivă holistă noi nu mai avem asigurarea că referinţa termenilor ultimi este cea corectă. Din perspectivă holistă, noi avem doar posibilitatea de a determina în mod corect referinţele termenilor. Şi aceasta pentru că – trebuie reamintit – la Davidson, ca şi la Quine corelativul holismului este indeterminarea. În consecinţă, dacă Davidson se îndoieşte de eficacitatea interpretaţională a atribuirii structurale a adevărului, îndoiala sa nu se explică decât prin apelul la teza holismului semantic pe care el îl asumă.

4.3.3.3. Evidenta empirică

Prin aceste din urmă consideraţii nu trebuie să se înţeleagă că Davidson discreditează posibilităţile de ajustare a convenţiei T. Dimpotrivă. Extensionalitatea T-propoziţiilor este pentru Davidson cadrul privilegiat de manifestare a teoriei sensului. Relevanţa struc

78

Programul davidsonianturii sintactice nu poate fi nici ea pusă la îndoială. Iar extensionalitate plus structură sintactică înseamnă mai mult pentru problema interpretării decât fiecare din aceşti doi factori consideraţi separat. Este clară aşadar direcţia investigaţiei: sunt căutaţi acei factori care, puşi să conlucreze, pot substitui funcţia traducerii convenţionale astfel încât, în cele din urmă, ei să producă o traducere. Al treilea factor care, în opinia lui Davidson contribuie la şansele unei teorii a adevărului de a fi o teorie interpretativă este natura însăşi

a evidenţei empirice asociate unei asemenea teorii.

Ipoteza aceasta decurge dintr-o exigenţă epistemologică mai generală pe care Davidson o atribuie oricărei teorii ştiinţifice: teoria trebuie să se confrunte cu un domeniu de evidenţe care să-i confirme validitatea. În această privinţă, Davidson observă că există o anumită asimetrie între teoriile sintactice şi cele semantice contemporane. Primele îşi propun să dea o caracterizare a conceptului de propoziţie într-o limbă şi îşi evaluează rezultatele comparând ce generează modelul cu ceea ce un vorbitor ştie despre gramaticalitatea enunţurilor generate. Teoria sintactică este astfel testată empiric, şi, prin raportarea la un domeniu de evidenţe, îşi dezvăluie un conţinut empiric. Davidson lasă să se înţeleagă că lucrurile nu se petrec însă la fel în semantică (deşi nu e clar la ce teorii se referă şi nici de ce crede el că teoriile în cauză nu sunt testate – sau testabile? – empiric cf. Davidson 1970 b: 185). Exigenţa explicită – şi reiterată – a testabilităţii empirice pare, aşadar, să răspundă în filosofia lui Davidson şi unei nevoi de unificare canonică a teoriilor lingvistice.

Eşantioane de confruntare a unei teorii a adevărului cu evidenţa empirică au putut fi deja întâlnite în paragrafele anterioare. Nu se putea aprecia cât de „corectă” este interpretarea propusă de schema T („incompletă”) pentru o anumită propoziţie dacă această interpretare nu era comparată cu ceea ce un vorbitor nativ al românei ştia despre sensul propoziţiei analizate. Din acest punct de vedere, domeniul de evidenţe empirice care verifică o teorie a adevărului pare prin urmare un lucru banal.

Banalitatea lui este însă numai o aparenţă şi s-a observat mai înainte că lucrurile devin mai complicate şi mai interesante atunci când schema T este privată de componenta sa traducţională. Este foarte clar că în aceste (noi) condiţii, domeniul de evidenţe empirice al unei teorii a adevărului devine echivalent cu domeniul unei limbi pe

care nu o cunoaştem şi pentru care nu dispunem nici de dicţionar, nici de gramatici, iată aşadar justificarea exigenţei david-soniene (menţionate mai înainte) conform cu care domeniul empiric al unei teorii autentic interpretative trebuie să fie propoziţiile unui idiom necunoscut (Davidson 1984: 128).

Ca şi pentru Quine, ipoteza unei limbi complet inaccesibile este, pentru Davidson, un principiu pedagogic de ilustraţie filosofică. Trebuie aşadar evitată tentaţia de a lua ceea ce Davidson spune, ca urmare a asumării acestei ipoteze, drept o descriere a unei proceduri de investigaţie în teren (tentaţia este, ce-i drept mare, căci din prea multe locuri ale operei lui Davidson suntem asaltaţi de cuvântul „empiric”). Ceea ce trebuie, în schimb, considerat cu toată seriozitatea sunt consecinţele, pentru a spune aşa, principiale ale acestei ipoteze.

O astfel de consecinţă este următoarea: când o teorie a adevărului îşi găseşte domeniul adecvat de evidenţe empirice are loc un fenomen cu aparenţele unui mister: evidenţele empirice se transformă, pentru vorbitorul pe care Davidson îl dorează cu teoria adevărului în surse de interpretare. Davidson nu spune aşa, iar, în plus, pentru el fenomenul nu are nimic misterios. Ceea ce în condiţii banale e un filtru pentru predicţiile şi explicaţiile unei teorii interpretative devine, în condiţii normale, (normalitatea fiind completa necunoaştere a idiomului care testează teoria) sprijin şi indiciu în constituirea unei interpretări. Davidson numeşte aceste fenomen „interpretare radicală”.

Conceptul de interpretare radicală nu e identic cu cel de traducere radicală. al lui Quine. În opera lui Davidson există câteva substanţiale referiri la diferenţele dintre aceste două noţiuni (cf. de

80

Programul davidsonian exemplu, Davidson 1986 a: 307 – 320). Necunoaşterea acestor diferenţe nu afectează însă înţelegerea rosturilor esenţiale ale programului davidsonian. De aceea, este suficient acum să se spună că

interpretarea radicală este traducere radicală sistematizată de o teorie a adevărului. Atunci când diferenţa dintre Quine şi Davidson va avea impact în organizarea teoriei lingvistice, ea va fi semnalată.

Davidson a arătat cum este cu putinţă ca evidenţa empirică proprie unei teorii interpretative să se transforme în sursă a interpretării, întâiul pas pe calea interpretării radicale este identificarea secvenţelor sonore ale idiomului necunoscut ca semnale intenţionate şi lingvistice. Un eşantion de evidenţă empirică integrată într-un bicondiţional T este furnizat în următorul fragment:

„Să presupunem apoi că evidenţa disponibilă este tocmai că vorbitorii limbajului supus interpretării asumă variate propoziţii ca fiind adevărate în anumite momente şi circumstanţe. Cum poate această evidenţă să sprijine o teorie a adevărului? Pe de-o parte avem T-propoziţii în forma:

(T) „Es regnet" e adevărată în germană când e rostită de x la momentul t dacă şi numai dacă plouă în apropierea lui x la momentul t.

Pe de altă parte avem evidenţă în forma:

(E) Kurt aparţine comunităţii de limba germană şi Kurt asumă ca adevărată rostirea „Es regnet" sâmbătă la amiază şi în apropierea lui Kurt sâmbătă la amiază plouă.

Ar trebui, cred, să considerăm pe (E) drept evidenţă pentru faptul că (D e adevărată. (Davidson 1984 a: 135).

Genul de evidenţă empirică invocat în acest fragment de Davidson seamănă mult cu faimoasele propoziţii de observaţie ale lui Quine. De fapt (E) chiar şi este o conjuncţie de propoziţii de observaţie. Davidson nu neagă faptul că acest gen de evidenţă ne poate induce în eroare în privinţa construirii lui T. S-ar putea prea bine ca uitându-se pe fereastră cum plouă Kurt să spună „Ich habe keine Lust an Leben mehr". În acest caz, (E) se transformă în (E1) prin înlocuirea propoziţiei „Es regnet" iar (T) devine cu aceeaşi modi

Adevăr şi limbă naturală fiecare (T1). Chestiunea e

că acum (De falsă. Erorile nu pot fi într-adevăr evitate şi Davidson recunoaşte aceasta. Conform părerii sale, teoria adevărului oferă însă o şansă de a evita erorile pe măsură ce înaintăm în interpretare. Aceasta se datorează faptului că teoria adevărului este o schemă semantică holistă. Holismul nu elimină eroarea, dar reduce posibilitatea apariţiei ei pe măsură ce interpretările se acumulează. În tot acest model, indeterminarea se păstrează, desigur şi Davidson vorbeşte, de altfel, de teorii distincte suportate de aceeaşi evidenţă empirică. Totuşi, conform părerii sale, un asemenea proces de interpretare nu poate să nu dea rezultate parţial adecvate.

Extensionalitate, structura sintactică şi evidenţă empirică sunt aşadar factorii care în filosofia davidsoniană a limbajului substituie conceptul de traducere cu corelatele sale, sensul şi sinonimia, întreaga reconstrucţie are, evident, un rol demistificator din punctul de vedere al lui Davidson. Căci ea este o reconstrucţie a conceptului de sens care nu mai implică nici reificarea, nici falsa funcţie explicativă.

5. Teoria davidsoniană **a** adevărului: **propuneri şi realizări**

Din ceea ce este asumat ca fiind genuin tarskian, ca şi din ansamblul deosebirilor implicite şi explicite faţă de ideile lui Tarski, rezultă câteva propuneri şi realizări, care se concentrează în jurul conceptelor de formă şi implicaţie logică.

5.1. Concepţia tradiţionala despre forma logica

Forma logică este acea formă lingvistică relevantă pentru corectitudinea unui raţionament. Un raţionament este corect dacă, pornindu-se de la o premisă adevărată, concluzia obţinută este, de asemenea, adevărată.

Un exemplu de raţionament corect poate fi următorul:

(1) Dacă Fury este un cal şi dacă toţi caii sunt mamifere, Fury este mamifer. Corectitudinea lui (1) e

garantată de forma raţionamentului:

(1) Dacă Pa şi dacă (x) (Px = Qx), atunci Qa. m (V) „a" şi „x" sunt simboluri pentru nume propriu şi, respectiv, pentru variabilă individuală; „P" şi „Q" reprezintă două predicate distincte (de ordinul întâi), „(x)" e cuantorul universal. (V) reprezintă aşadar parafrazarea lui (1) în limbajul teoriei cuantificării de ordinul întâi.

(1) nu este totuşi doar o traducere a lui (1), căci, dacă ar fi aşa, nu ar exista garanţia de corectitudine pe care (11) o conferă lui (1): (1) e, în plus, o generalizare faţă de (1), şi acest lucru devine evident observând faptul că numele propriu din (1), ca şi predicatele de acolo, sunt reprezentate în (V) în mod „categorial". Orice raţionament particular, asemănător cu (1) va fi derivat aşadar din forma (1), respectând regulile de substituţie uniformă, şi va avea astfel garanţia corectitudinii sale.

Orice raport de tipul (1) – (1) impune observaţia că, în trecerea de la raţionamentul particular la forma lui generală, se menţin o serie de termeni: dacă... atunci, şi... implică... orice... (în cazul de faţă). Este firesc, în aceste condiţii, să se admită că valabilitatea raţionamentului depinde tocmai de aceşti termeni (împreună, desigur, cu regulile de repetare a aceloraşi simboluri (a, x, P, Q)) şi că nu depinde de termeni care „s-au dizolvat" prin reprezentarea lor categorială.

În al doilea rând, atât (1) cât şi (1) scot în relief un fapt nu mai puţin important: e vorba de împrejurarea că în amândouă situaţiile e pusă în discuţie valabilitatea unui raţionament, fără să existe, totuşi, o justificare mai profundă a noţiunii de valabilitate (sau corectitudine); valabilitate înseamnă, de fapt, adevăr; în cazul de faţă, (1) e adevărat pentru că forma generală (1) e adevărată. Se poate pune însă întrebarea suplimentară ce anume justifică adevărul lui (1) însuşi. Răspunsul, socotit pentru o vreme suficient de corespunză

Adevăr şi limbă naturală tor, în istoria logicii, e acela că acest adevăr e „o lege a gândirii" şi că el se justifică

tocmai în virtutea formei sale, conturate de elementele constante. Dar faptul că (1) (care e o instanţă supremă pentru o clasă de raţionamente), nu spune dacă judecăţile componente sunt adevărate sau false, e simptomatic; dezvoltarea logicii a arătat că legile gândirii nu au numai o justificare formală (mai precis: sintactică): metoda tabelelor de adevăr e un răspuns mai precis pentru problema justificării valabilităţii lor.

Observaţia că generalizarea unui raţionament înseamnă şi menţinerea unor termeni este de interes istoric. Ea schiţează, într-un mod aproximativ, felul în care, în gândirea logică, s-a ajuns la conştiinţa faptului că vocabularul unui limbaj conţine o anumită categorie de „constante”. Cum aceste constante sunt considerate a da seamă de adevărul formei raţionamentului, efectul acestei constatări a fost clasificarea termenilor dintr-un vocabular în termeni logici şi extra-logici (pentru discuţia şi legitimitatea acestei distincţii, cf., de pildă, Tarski 1972 e: 151).

Tot de interes istoric e şi observaţia că, pentru o vreme, justificarea formelor logice adevărate s-a făcut pe temeiuri pur sintactice: ea reflectă situaţia că abordarea axiomatică a fost simţită suficientă şi corespunzătoare pentru scopurile logicii, chiar dacă noţiunea de adevăr era asumată fie prin convenţie (în cazul axiomelor), fie prin transformări pur structurale ale formelor logice deja admise ca adevărate (adevărul prin demonstraţie: teoremele).

În rezumat:

a) forma unui enunţ este evaluabilă ca fiind logică dacă şi numai dacă ea e relevantă pentru indicarea acelor premise pentru care ea este o concluzie şi dacă ea foloseşte la indicarea acelei (sau acelor) concluzii pentru care ea este premisă; b) pentru că adevărul unei forme de raţionamente e determinat de termenii logici care figurează în acea formă, înseamnă că noţiunea de formă logică e indisolubil legată de clasificarea constantelor unui vocabular în constante logice şi extra-logice. Acest

Programul davidsonian lucru nu înseamnă, desigur, negarea naturii de formă logică a unui simbol care nu conţine constante logice (de pildă „p” din calculul propoziţional), ci doar că în raza de interes a investigaţiilor logice se găsesc formele logice „compuse” (propoziţiile „moleculare”, spre exemplu), deoarece aceste forme duc la delimitarea ansamblului de raţionamente corecte.

Exceptând abordarea semantică (prin metoda tabelelor de adevăr), observaţiile a) – b) precizează determinaţii esenţiale ale conceptului de formă logică, aşa cum pot fi ele abstrase din practica uzuală a cercetărilor din perioada modernă (adică de la Boole şi Frege înspre zilele noastre). Scopul relevării lor e acela de a compara un stadiu, constituit şi acceptat în practica logicii, cu propunerile davidsoniene pe tema formei logice.

5.2. Forma logica şi structura semantica în două studii vizând analiza discursului indirect şi a propoziţiilor de acţiune (Davidson 1975 a şi 1975 b) obiectivul declarat este clarificarea formei logice a acestor tipuri de contexte. A clarifica forma logică înseamnă, pentru Davidson, a propune o formă lingvistică acceptabilă din punctul de vedere al consecinţelor logice pe care aceste tipuri de enunţuri le admit.

Observând conflictul existent între forma logică pe care „suprafaţa lingvistică” a enunţurilor indirecte ne-o oferă şi consecinţa logică, Davidson apreciază:

„Totuşi, forma logică şi relaţiile de consecinţă nu pot fi separate în acest fel” (Davidson 1975 a: 145).

Iar în Davidson 1975 b: 235 se spune:

„Articolul de faţă e dedicat încercării de a face clară forma logică a propoziţiilor simple despre acţiuni. Aş dori să dau o explicaţie a rolului logic sau gramatical al părţilor sau cuvintelor din aceste propoziţii, explicaţie care să fie consistentă cu chestiunea relaţiilor de consecinţă dintre aceste propoziţii…”

Adevăr şi limbă naturala

Prin aceste afirmaţii, se precizează adeziunea la concepţia despre ce este o formă logică şi despre ce trebuie să facă ea.

Propunerea unor anumite forme care să fie în acord cu conceptul de consecinţă logică este însă un obiectiv ultim. E caracteristic pentru demersul davidsonian faptul că punctul său de plecare nu se situează pe terenul logicii, ci în afara ei: punctul de pornire se găseşte pe teritoriul teoriei finite a unui limbaj, relativ la care urmează a fi date formele evaluabile ca fiind sau nu logice. În Davidson 1975 a, există o succesiune precisă de afirmaţii care demonstrează tocmai acest lucru.

(I) o teorie finită a unui limbaj atribuie oricărei propoziţii a acestuia o structură semantică; structura semantică înseamnă un număr de părţi componente extrase dintr-un stoc finit (ansamblul termenilor semantici primitivi) şi dispuse într-o configuraţie obţinută prin aplicarea unui număr finit de operaţii.

(II) o astfel de teorie furnizează forma oricărei propoziţii din acel limbaj.

(III) Ea e o teorie a sensului pentru acel limbaj şi descrie condiţiile de adevăr ale fiecărei propoziţii.

(IV) Această teorie e optim ilustrată de o teorie a adevărului în stil Tarski.

(V) Structura semantică atribuită astfel fiecărei propoziţii este forma logică a acelei propoziţii.

(VI) Forma propusă drept logică de o teorie a adevărului concordă cu dependenţa uzuală formă logică – consecinţă logică, pentru că acest ultim concept e definit tocmai cu ajutorul conceptului de adevăr (Davidson 1975 a: 144 – 145).

Din această suită de afirmaţii, se poate observa că originalitatea demersului davidsonian nu constă în abordarea semantică a noţiunii de formă logică. Această abordare e curentă: controlul validităţii sau al contra-validităţii unei forme logice ilustrează tocmai acest tip de abordare. Noutatea întreprinderii davidsoniene provine, în

schimb, din faptul că perspectiva unei teorii semantice, înţeleasă aşa cum

Davidson o înţelege (o teorie finit axiomatică a adevărului, scrutabilă, formulată într-un limbaj extensional etc), se dovedeşte luminătoare şi fundamentală pentru duetul formă-consecinţă logică. Nu e exagerat să se spună, din această cauză, că, neavând ca obiectiv forma logică, o astfel de teorie ajunge, în mod natural, să producă forme logice şi să dezvăluie relaţii de consecinţă dintre ele. În articolele lui Davidson există, de altfel, mai multe probe explicite ale acestui fundamentalism semantic în raportul teorie semantică-teorie logică:

„Teoriile adevărului sistematizează atribuirea condiţiilor de adevăr; logica sistematizează circumstanţele în care adevărul este conservat. Nicio mirare dacă cele două tipuri de teorii se suprapun. Dintre cele două, teoria adevărului este în mod clar fundamentală, căci o teorie a adevărului poate fi convocată să justifice regulile de inferenţă. Din felul în care valoarea de adevăr a unei propoziţii depinde de structura ei putem să ne explicăm de ce alte propoziţii cu forme înrudite au valori de adevăr identice” (Davidson şi Harman 1975: 4);

„A vedea structura unei propoziţii prin prisma teoriei adevărului înseamnă a o privi ca fiind construită din mecanisme al căror număr finit este suficient pentru orice propoziţie; structura propoziţiei determină astfel relaţiile ei cu celelalte propoziţii. Şi într-adevăr, nu se pot da condiţiile de adevăr ale tuturor propoziţiilor fără a se arăta că unele propoziţii sunt consecinţele logice ale altora” (Davidson 1970 b: 184 – 185);

„Pentru a vedea cum funcţionează logica gramaticii într-un caz concret, să ne gândim la propoziţia „Socrate şi Xantippa sunt graşi”. Teoria adevărului nu explică această propoziţie, dar gramatica poate s-o considere ca o conjuncţie a cărei formă logică este aceea a propoziţiei „Socrate e gras şi Xantippa e grasă”. Teoria adevărului ne

spune acum ce este această formă logică. Printre altele, ea afirmă că „Socrate e gras şi Xantippa e grasă” e adevărată dacă şi numai dacă „Socrate e gras” e adevărată şi dacă „Xantippa e grasă” e

Adevăr şi limbă naturala adevărată. Ştim, de asemenea, din aceeaşi teorie, că orice conjuncţie e adevărată dacă ambii ei membri sunt adevăraţi. Aceasta justifică (adică arată că e valid) orice argument care începe cu o conjuncţie şi se termină cu unul din membrii ei. Astfel, logica ar trebui să conţină o asemenea regulă. Fiind dată, această regulă, vedem că un argument valid ne conduce de la „Socrate şi Xantippa sunt graşi” la „Socrate e gras” (Davidson şi Harman 1975: 5).

Se poate înţelege acum mai bine din ce motiv demersul davidsonian – ai cărui obiectiv principial este constituirea unei teorii pentru un limbaj – ajunge să-şi asume şi logica drept parte componentă: o asemenea teorie reprezintă, în acelaşi timp, o reconstrucţie semantică a formei şi a consecinţei logice; forma unei propoziţii este, prin urmare, forma ei logică dacă şi numai dacă ea este structura semantică ce i se atribuie printr-o teorie a adevărului; relaţia de consecinţă dintre două propoziţii este o relaţie de consecinţă logică dacă şi numai dacă ea este o relaţie de consecinţă semantică, decurgând dintr-una din axiomele teoriei.

5.3. Către o logică a limbilor naturale

În concepţia curentă, forma logică este indisolubil legată de constantele logice (cf. supra). Tratamentul semantic al acestora arată că ele sunt constante verifuncţionale: valoarea de adevăr a unei forme construite cu una sau mai multe constante logice e dependentă de adevărul părţilor ultime, împreună cu regulile de adevăr pentru constante. Sunt acceptaţi drept constante conectorii şi cei doi cuantificatori.

Davidson consideră că o structură a unei propoziţii

este semantică dacă sensul ei e arătat a fi dependent de sensul părţilor componente dispuse într-o configuraţie. O teorie a adevărului atribuie unei propoziţii o structură semantică, pentru că ea conferă valoarea de adevăr acelei propoziţii într-un mod structural. O teorie a ade

L

Programul davidsonian vărului va lua, aşadar, în seamă tot ceea ce este relevant pentru valoarea de adevăr a unei propoziţii. Se descoperă astfel o zonă de intersecţie a logicii cu teoria adevărului: pentru că o parte din ansamblul elementelor verifuncţionale este chiar setul constantelor logice, o teorie a adevărului va asuma acest set, prezentându-l sub forma axiomelor (cf. de pildă limbajul L, prezentat mai sus). Dar aspectul interesant al raportului dintre logică şi teoria adevărului este altul: constantele logice sunt numai o parte a setului de termeni ve-rifuncţionali, acea parte relevantă pentru un anumit gen de adevăr: adevărul logic. Într-o teorie a adevărului, adevărul logic este însă doar un sector. Urmează că alături de axiomele pentru constantele logice, se vor orândui alte axiome, ce vor avea drept conţinut (pe cât posibil) fiecare element (sau categorie) ce influenţează adevărul; acestea sunt axiome pentru anumite structuri lingvistice, Iată câteva asemenea tipuri de structuri:

a) structuri „referenţiale" (nume proprii)

b) structuri predicative (ansamblul predicatelor de ordinul întâi: adjective şi substantive (articulate nedefinit), precedate de copulă: **este bun, este frumos, este blond, este un mamifer** c) structuri atributive adjectivale: **un om mândru, o actriţă bună, un poet ratat** d) structuri adverbiale propoziţionale: **este necesar ca... este posibil ca...**

e) structuri adverbiale intrapropoziţionale: **el munceşte: atent, apatic, cu grijă, vesel**

(Cu excepţia tipului d) preluat de la Harman 1972 b: 56, celelalte tipuri se găsesc în articolele davidsoniene. Numai unele dintre exemple îi aparţin lui Davidson. Pe de

altă parte, ideea că o teorie a adevărului măreşte sfera axiomelor în raport cu numărul regulilor de adevăr ale constantelor dintr-un limbaj logic nu apare explicit formulată la Davidson. Ea poate fi însă dedusă din două afirmaţii: că teoria adevărului se ocupă de toate elementele care influenţează valoarea de adevăr (Davidson şi Herman 1975: 2) şi că adevărul

Adevăr şi limbă naturala logic este numai indicat (nu şi definit) într-o teorie a adevărului (Davidson 1969: 15; 1973: 81).

Davidson şi Wallace deosebesc, în structura unei teorii a adevărului, reguli de bază şi reguli recursive (Davidson 1973: 81; Wallace 1972: 152). Axiomele pentru constantele logice împreună cu cele pentru structurile de tipul b), c), d) şi e) ar face, de pildă, parte din a doua categorie, în timp ce axiomele pentru tipul a) s-ar număra printre regulile de bază. E mai mult decât probabil că numărul tipurilor de structuri nu e epuizat de enumeraţia a) – e).

Această sistematizare e interesantă în două privinţe:

În primul rând, efectul ei principal este aşezarea pe acelaşi plan a ceea ce din punct de vedere logic este distinct: e evident că tipurile b) – e) sunt tratate într-un sistem formal (dacă sunt tratate!) drept constante extra-logice. Conform tezelor davidsoniene privite în legătură, ele devin însă constante logice: aceasta pentru că forma logică e o structură semantică, iar o structură semantică e o configuraţie de termeni în care fiece termen are o contribuţie specifică la constituirea valorii de adevăr. Tarski afirmă că nu cunoaşte un temei obiectiv al clasificării termenilor în logici şi extra-logici. Davidson confirmă implicit acest scepticism (împărtăşit de altfel şi de alţi cercetători; cf., de pildă, Evans 1976), prin mărirea numărului de constante logice.

În al doilea rând, se constată că numai unele dintre aceste structuri sunt verifuncţionale: structurile referenţiale şi cele predicative; adjectivele atributive,

adverbele intrapropoziţionale sau cele propoziţionale sunt tratate, atunci când intră în raza de interes a logicienilor, drept termeni implicând o logică nonstandard (o logică intensională).

Întrebarea e, în aceste condiţii, dacă demersul davidsonian mai conduce la o logică, aşa cum pretind afirmaţiile iniţiale, studiate mai înainte. Răspunsul pare să fie totuşi pozitiv.

Dacă se iau rând pe rând structurile enumerate, se constată că fiecăreia îi corespunde un anumit gen de consecinţă.

Pentru tipul a):

(1) Dacă Dukakis este un candidat la preşedinţia S.U.A., atunci există cel puţin un candidat la preşedinţia S.U.A.

(Această deducţie e cunoscută sub numele de „generalizare existenţială"). Pentru c):

(2) Dacă Brigitte Bardot e o actriţă bună, atunci ea e o actriţă. Pentru d):

(3) Dacă e necesar ca apa să fiarbă la 100°C, atunci apa fierbe la 100°C.

Pentru a):

(4) Dacă Napoleon a câştigat greu bătălia de la Austerlitz, atunci el a câştigat bătălia de la Austerlitz.

(Am ocolit problema consecinţei pentru tipul b): inferenţa pornind de la o predicaţie duce la o logică a predicatelor de ordinul al doilea).

Consecinţele (2) – (4) nu sunt conforme cu principiile logice curente (calculul propoziţiilor, de exemplu, sau logica predicatelor de ordinul întâi). Pentru (2) ar fi trebuit să apară în loc:

(21) Dacă Bardot este o actriţă bună, atunci ea e actriţă şi e bună. E însă evident că propoziţia:

(2") Bardot este o actriţă bună nu face parte din inferenţa (21). Situaţii similare se întâlnesc pentru (3) şi (4).

Meritul propunerii devidsoniene e acela că elemente diverse din punctul de vedere al clasificărilor curente (logic-extralogic, extensional-intensional) sunt adunate sub acelaşi acoperiş. Este instructiv să se compare în acest sens realizările lui Davidson cu realizările lui Reichenbach sau Church, logicieni sensibili la structurile logice ale limbilor naturale; acolo unde găsim, la aceşti cercetători, un metalimbaj complicat făcând uz de proprietăţi ale proprietăţilor, la Davidson se întâlneşte un ansamblu axiomatic de o extremă simplitate şi economie. Se întâmplă astfel ca rezultatul sistematizării pe tipuri de structuri să conducă la o logică; dar la o logică mai

Adevăr şi limbă naturală comprehensivă – logica limbii naturale – a cărei complexitate e redată sintetic şi auster.

5.4. Relativitatea formei logice

Fie următorul exemplu în care se întâlneşte o structură adjectivală:

(5) Alexandru e un pretins poet.

Pe de altă parte, fie următoarele două exemple de structuri cu verbe de atitudine psihologică:

(6) Vlad ştia că va câştiga concursul.

(7) Alexandru credea că Vlad va câştiga concursul.

Studiul lui (5) ar trebui să conducă la concluzia (conformă cu cele spuse despre structurile atributive adjectivale) că vom avea drept consecinţă:

(5) Alexandru e poet. Consecinţa lui (5) este însă:

(5”) Alexandru nu e poet.

Inferenţa (5”) intră în conflict cu inferenţele tipice structurilor atributive adjectivale. Pe de altă parte, atât (6) cât şi (7) admit acelaşi tip de inferenţă (fapt ce ar îndreptăţi constituirea unei structuri recursive distincte) şi anume:

(6) Vlad ştia ceva.

(7) Alexandru credea ceva. Totuşi (6) mai admite inferenţa:

(8) Vlad va câştiga concursul.

În schimb, (7) nu are drept consecinţă nici pe (8), nici negaţia ei. Din moment ce (6) şi (7) sunt inferenţe de acelaşi gen, nu se poate spune că (6) şi (7) intră în conflict direct. Dar inferenţa suplimentară (8) dovedeşte totuşi că un conflict există.

Şi în Davidson 1975 b sunt discutate asemenea genuri de exemple. E admis acolo că o inferenţă precum aceea de la (6) la (8) nu e

92

Programul davidsonian justificată prin existenţa unei structuri recursive. Structurile validează doar consecinţele (6) şi (7). Asemenea exemple lasă impresia că, într-un caz, determinantă este structura prepoziţională, în timp ce în celălalt aceeaşi structură propoziţională este eclipsată de o stranie autoimpunere semantică a verbului principal.

Davidson discută acest gen de exemple, deoarece, angajat fiind faţă de dependenţa formă-consecinţă logică, e înclinat ca, prin teoria sa, să dea seamă şi de tipul de inferenţă (8). În concepţia lui, pare astfel a se contura ideea că formele şi consecinţele logice sunt de două categorii: forme (şi inferenţe logice) validabile prin structură şi forme nevalidabile structural. Despre ultimele nu se poate da seamă decât adăugând la setul de axiome pentru structurile recursive, axiome pentru expresiile individuale, de pildă, axiome speciale care vor capta sensul lui **a crede, a şti** sau **pretins.**

Această clasificare (neformulată explicit de Davidson) se reflectă în principiul relativităţii formei logice:

„Forma logică... va fi desigur relativă la alegerea unui metalimbaj (cu logica lui) şi la o teorie a adevărului" (Davidson 1975: 81).

Există situaţii în care dubla dependenţă – postulată prin această afirmaţie – nu are drept rezultat dublarea formei logice pentru aceeaşi expresie. Se pare că principiul e formulat pentru a preveni cazurile non-standard. De exemplu în situaţia (6) – (7) forma logică relativă la teoria adevărului justifică inferenţele (61) – (71), în timp ce forma logică relativă la logica metalimbajului

validează tranziţia de la (6) la (8) şi nu validează tranziţia de la (7) la (8).

Relativitatea formei logice este însă o teză „intermediară" la Davidson. Numărul de axiome individuale nu are drept rezultat numai obţinerea unei varietăţi de forme logice. Nefiind în principiu determinat, acest număr poate ajunge până la acel punct la care ideea de teorie învăţabilă să fie periclitată. Pentru a evita o asemenea situaţie, Davidson sugerează ca axiomele individuale să fie subordonate faţă de ideea de structură (ibidem). Puţin mai jos, el afirmă că teoria adevărului impune ea însăşi anumite restricţii expansiunii

93

Adevăr şi limbă naturală necontrolate a formelor logice (ibidem). În acest punct, afirmaţiile davidsoniene nu par suficient de clare, căci nu rezultă care ar fi acele restricţii. Rezultă în schimb limpede preocuparea de a conserva prioritatea axiomelor de structură recursivă, pilon de rezistenţă al programului.

5.5. Forma logica şi analiza filosofica

Unul dintre rezultatele remarcabile ale acestei perspective asupra formei logice este consemnat în mod amplu în Davidson 1969: 14. Davidson discută acolo situaţia adjectivului evaluativ **bun (bună).** Logicienii şi filosofii limbajului sunt de acord în privinţa faptului că acest adjectiv, împreună cu altele **(frumos, moral, deosebit, folositor, perfid** etc.) sunt esenţial diferite de adjectivele „descriptive", cum ar fi **roşu, biped, încins** (despre metale) ş.a. Adjectivele evaluative fac parte din propoziţii evaluative şi adevărul acestora nu e determinabil în modul în care e determinabil adevărul judecăţilor „descriptive". De aici efortul de a căuta o semantică adecvată pentru propoziţiile axiologice (cf., de pildă, Ivin 1979).

Noutatea punctului de vedere davidsonian asupra acestui tip de adjective constă în faptul că o analiză specială nu se impune. Davidson discută adjectivul **bună** în următorul context.

(9) Bardot e bună.

El afirmă că pentru (9) nu e nevoie de nimic mai mult decât T-propoziţia corespunzătoare (să-i spunem T (9)):

(T9) Propoziţia „Bardot e bună" e adevărată dacă şi numai dacă Bardot e bună.

(T9) e aşadar considerată a exprima tot ceea ce e esenţial, din punctul de vedere davidsonian, pentru sensul lui **bună;** anume, condiţiile de adevăr şi, prin urmare, sensul enunţului (9).

Afirmaţia lui Davidson e surprinzătoare, căci, la prima vedere, cel puţin, ea intră în conflict tocmai cu efortul mai multor filosofi de a construi o explicaţie pentru natura distinctă a adjectivelor evaluative.

Există însă un sens mai profund al acestei afirmaţii. Luminarea lui nu elimină conflictul cu concepţia „consacrată" despre statutul special (neextensional) al anumitor cuvinte din limba naturală, dar pune punctul de vedere davidsonian într-o poziţie mai puţin paradoxală decât apare la prima vedere.

Davidson înţelege mereu conceptul de formă logică în calitate de formă logică a unei propoziţii dintr-un limbaj. Această orientare holistă, definitorie în cel mai înalt grad pentru gândirea sa filosofică, îl conduce la constatarea naturală că, în cazul unui context, cum e de pildă (5), contribuţia acestuia la constituirea valorii de adevăr a unor contexte „moleculare" (formate cu conjuncţie, disjuncţie, implicaţie etc.) nu poate fi diferită de contribuţia unui context „standard"; de aici urmează relevarea rolului logic comun al enunţurilor extensionale şi neextensionale.

Acest holism, care îşi are punctul cardinal în conceptul de limbaj, este dublat de un holism „regional" care explică şi mai bine poziţia davidsoniană: Davidson nu înţelege să acorde adjectivului **bună** din propoziţia (9), sau din tipuri structurale înrudite cu aceasta, un statut special, din moment ce „poziţia" lui în (9) e predicativă. El nu

neagă „diferenţele de adâncime” dintre **bună** şi adjectivele descriptive, dar consideră că aceste diferenţe trec într-un plan secund şi că relevantă este poziţia cuvântului în propoziţie. „Holismul regional” înseamnă deci raportarea permanentă a expresiei la propoziţie şi la structura acesteia, iar această raportare e perfect compatibilă cu importanta idee că forma logică este structura semantică. Urmează de aici că teoria semantică davidsoniană este orientată nu către termeni ci către poziţiile structurale ale termenilor.

Partea a doua a consideraţiilor despre acest adjectiv confirmă acest lucru. Davidson constată că enunţul:

(10) Bardot e o actriţă bună.

pune o problemă de analiză complet diferită, comparativ cu (9). m (10) **bună** nu mai ocupă o poziţie predicativă, căci (10) nu ar putea fi redusă la:

(10) Bardot e o actriţă şi Bardot e bună.

Problema pusă de (10) – afirmă Davidson – e de a găsi acea definiţie a adevărului astfel încât din ea să urmeze o teoremă de tipul:

(T10) „Bardot e o actriţă bună” e adevărată ddacă Bardot e o actriţă bună.

Este de fapt problema poziţiei atributive a adjectivelor (ibidem).

5.5.1. Critica analizei filosofice

Discuţia structurilor atributive adjectivale şi perspectiva proiectată asupra acestora nu reprezintă, la Davidson, probleme oarecare, în Davidson 1969: 13, această discuţie e precedată de consideraţii pe coordonate similare (dar dezvoltate mai sumar) despre enunţurile de credinţă. Ambele tipuri de exemple servesc la enunţarea unui principiu, a cărui importanţă Davidson o apreciază în mod deosebit: perspectiva creată asupra formei logice de o teorie a adevărului impune distincţia (capitală, pentru

filosofia limbajului din punctul de vedere davidsonian) dintre abordarea termenilor în relaţie cu propoziţiile în care ei pot să apară – fapt care înseamnă clarificarea contextuală a rolului lor logic – şi abordarea aceloraşi termeni independent de relaţiile lor cu contextele propoziţionale (ibidem). Acest principiu îşi găseşte expresia dezvoltată în fragmentul următor:

„Este consistent cu atitudinea adoptată aici (Davidson se referă la propunerea sa privind analiza structurilor atributive adjectivale – n.m., El.) să se considere drept o greşeală uzuală de ordin strategic făptui de a începe analiza filosofică a cuvintelor sau expresiilor, fără ca această analiză să fie precedată, sau cel puţin însoţită de încercarea de a face clară forma logică. Căci cum am putea avea încredere în analizele noastre despre cuvinte precum **corect, trebuie, poate** şi **obligat** sau despre fraze pe care le întrebuinţăm ca să vorbim despre acţiuni, evenimente sau cauze dacă nu e cunoscut cu ce parte de vorbire (semantică, logică) avem de-a face? Aş spune cam acelaşi lucru despre studiile privind „logica" acestor cuvinte sau a

Programul davidsonian altora. Dacă efortul şi ingeniozitatea investite în cercetările de logică deontică, modală, imperativă sau erotetică au fost sau nu merituoase, aceasta nu poate fi ştiut decât atunci când vom avea analize semantice acceptabile ale propoziţiilor pe care aceste sisteme pretind că le studiază. Filosofii şi logicienii vorbesc şi lucrează uneori ca şi cum ar fi liberi să aleagă între, să zicem condiţionalul veri-funcţional şi altele, sau ca şi cum ar fi liberi să introducă operatori propoziţionali non-verifuncţionali precum „e cazul ca..." sau „nu trebuie să fie cazul ca...". Dar, în realitate, decizia e crucială. Când ne depărtăm de exprimări pe care le-am putea găzdui într-un cadru al definiţiei adevărului, cădem în (sau creăm un) limbaj pentru care nu mai avem nicio explicaţie coerentă semantică – adică, nicio explicaţie despre felul cum asemenea expresii pot fi integrate în

limbaj ca întreg” (Davidson 1969: 15).

Acest substanţial paragraf nu e lipsit de o anume ambiguitate. El lasă impresia că ţinta istorică a criticii davidsoniene e analiza filosofică anterioară standardizării instrumentelor logice. Această impresie e însă falsă. Obiectul criticii e analiza filosofică modernă şi contemporană, de la Russell şi Wittgenstein spre zilele noastre. Dar, înainte de a fixa istoric, într-un mod mai exact, curentul vizat de aceste consideraţii, se impune o discuţie a ceea ce Davidson însuşi asumă ca fiind analiză semantică adecvată.

Paragraful nu aduce, în această privinţă, noutăţi. Determinaţiile unei analize semantice adecvate („o explicaţie coerentă semantică”, aşa cum se exprimă Davidson) sunt următoarele:

(I) demersul analitic trebuie să permită contextualizarea termenilor sau expresiilor studiate; contextualizarea înseamnă studiul totalităţii de propoziţii în care termenii apar;

(II) totalitatea de propoziţii în care apar termenii este abordabilă doar dacă sunt stabilite poziţiile structurale ale termenilor; or poziţiile structurale sunt indicate în axiomele teoriei. În mod implicit, analiza adecvată a unui termen va fi o analiză a lui în perspectiva limbajului căruia termenul îi aparţine.

O analiză care nu satisface aceste condiţii devine o interpretare mai mult sau mai puţin arbitrară: nefiind asigurată contextualizarea termenilor în propoziţii şi în limbaj, determinarea sensului acestora înseamnă o construcţie inevitabil artificială, căci termenilor li se creează alte contexte, nu neapărat coincidente cu contextele lor „naturale”. E astfel subînţeles că o asemenea procedură de analiză afectează înţelegerea însăşi a termenilor.

Conceptul de analiză filosofică întrebuinţat de Davidson pentru a se referi în mod critic la cercetările

lingvistice neholiste este prea larg. În el se regăsesc curente şi tendinţe relativ distincte. Nu e de crezut că Davidson pune în cauză o tradiţie compactă, şi de aceea trebuie văzut ce curent anume e vizat.

Urmson distinge patru tendinţe principale în filosofia analitică (Urmson 1967): analiza clasică, tendinţa „radical-reformatoare" a limbajului natural (denumirea nu-i aparţine lui Urmson), tendinţa stimulată de gândirea wittgensteiniană expusă în „Investigaţii filosofice", şi Şcoala de la Oxford.

Analiza clasică este cronologic prima, fiind în acelaşi timp şi o sursă a celorlalte trei. Ea se caracterizează prin tentativa de a clarifica anumite aspecte ale limbii naturale, indicând ce structuri logice se ascund sub acestea. Exemple ale acestui tip de investigaţie sunt analiza russelliană a articolului hotărât şi nehotărât (Russell 1956: 39 – 58), sau consideraţiile lui Wittgenstein despre logica limbajului natural („Tractatus..."). Obiectivul acestor clarificări este precizarea resurselor lingvistice de care dispunem în mod real în discursul filosofic şi evitarea non-sensurilor care pot deveni obiect de dezbatere metafizică.

Sfera limitată de aplicaţie a analizei clasice a determinat naşterea unor direcţii noi. Una dintre acestea constă în abandonarea limbii naturale ca obiect de studiu şi în construcţia unor sisteme lingvistice artificiale paralele cu aceasta. Proiectul e născut din reforma logi-cistă sau empiristă a limbii naturale, dar direcţia lui e diferită de aceea a analizei clasice: nu mai există nicio atenţie acordată rapor

L

Programul davidsoniantului dintre forma naturală şi cea logică. Dimpotrivă, se speră (Tarski, de exemplu) ca, pentru orice ştiinţă demnă de interes, să se elaboreze un metalimbaj adecvat, din care componenta naturală să fie pe cât posibil eliminată. Sintaxa logică a limbajului a lui Carnap e o lucrare exemplificând puncte de vedere ale acestei direcţii analitice radicale.

Polemizând cu propria sa concepţie despre limbaj din „Tractatus...", Wittgenstein promovează o perspectivă nouă, în care centrală este ideea complexităţii limbii naturale; el analizează acum limbajul cotidian şi uzanţele obişnuite ale termenilor. Produsul acestei noi doctrine este teza că sensul unui termen e dat de întrebuinţarea lui în variate jocuri de limbaj, a căror multitudine dă măsura complexităţii limbajului. Din ideile analizei clasice, Wittgenstein reţine doar orientarea filosofică a noului demers. Studiul varietăţii de funcţii şi de finalităţi cărora le sunt subordonate conceptele limbii naturale devine o metodă: se indică, în felul acesta, faptul că o anumită problemă filosofică poate fi rezultatul interpretării ei într-un anumit joc de limbaj neadecvat (de exemplu tratarea greşită a conceptului de intenţie ca un anumit gen de experienţă (exemplu dat de Urmson 1967: 298).

Foarte asemănătoare cu această metodă este metoda şcolii oxfordiene. Şi în cazul acestui curent, limba naturală ocupă poziţia privilegiată. Complexitatea structurilor ei, multitudinea funcţiilor avute de conceptele naturale sunt atent prospectate din dorinţa de a reliefa însemnatul izvor de sugestii de reflecţie furnizat de limbă. Rămâne clasic, în această privinţă, studiul lui Austin, în care un anumit gen de convenţie interindividuală – scuza – e explicat în adâncime în relaţie cu o anume strategie a indivizilor, legată de descrierile diferite ale aceleiaşi acţiuni (Austin 1970: 170 – 205). Diferenţa principală dintre paradigma ultimului Wittgenstein şi oxfor-dieni este că aceştia din urmă nu subordonează demersul lor unei finalităţi filosofice; există un interes intrinsec în studiul limbii naturale.

Se poate adăuga acestor patru direcţii principale indicate de Urmson încă una. Exponenţii ei sunt von Wright, Hintikka, H.N. Castaneda, precum şi mai mulţi logicieni şi filosofi scandinavi. Caracteristica direcţiei constă în studiul unor concepte discutate şi de oxfordieni

sau de şcoala de la Cambridge (Wittgenstein şi „a.): cunoaştere, credinţă, percepţie, obligaţie etc. în loc de a trata aceste concepte în contextul unor anumite jocuri de limbaj, sau în loc de a le supune unei analize în toate nuanţele lor de uzaj cotidian, aceşti cercetători încorporează conceptele studiate în limbaje cu structură axiomatică, cărora li se dă interpretare prin teoria semantică a modelelor. Rezultatul e obţinerea unor logici filosofice. Interpretarea conceptelor în această perspectivă nu coincide neapărat cu interpretarea din limbajul natural. Dar Hintikka susţine că sensul, sau sensurile izolate în aceste sisteme de limbaj, reprezintă „logica de adâncime" a sensurilor naturale: sistemele făurite sunt gândite, astfel, ca modele explicative ale realităţii semantice „de suprafaţă" (Hintikka 1969 a: 5).

Se poate vedea acum mai clar faptul că critica davidsoniană nu vizează o tradiţie, ci aspecte ale ei. Analiza clasică este, de exemplu, deficitară, conform lui Davidson, deoarece, deşi reliefează rolurile logice ale anumitor cuvinte, nu e capabilă de a integra aceste roluri în schema limbajului înţeles ca totalitate (analiza clasică nici nu face uz, de altminteri, de conceptul de limbaj ca o totalitate). Tendinţa „radical-reformatoare" integrează termenii studiaţi în limbaj, dar conceptul de limbaj, la care adepţii acestui curent aderă, este explicit pus în opoziţie cu limba naturală (un exemplu este chiar cel al lui Tarski din Tarski 1972 a: 171). Această situaţie este din nou în conflict cu ideile lui Davidson, pentru care nu există două feluri de limbaj: natural şi artificial (cf. şi Davidson 1970 b: 183). Curentul wittgensteinian sau oxfordian operează şi ele cu principiul contextu-alizării termenilor, dar această contextualizare este psihologică, „antropologică" (?) – ideea de „joc" – sau lingvistică, şi nicidecum logică. În sfârşit, logică fiind, contextualizarea practicată în termenii

L

Programul davidsonian modelelor explicative produce interpretări arbitrare ale conceptelor, adică

interpretări fără corespondent în limba naturală.

O nuanţare a poziţiei critice davidsoniene este, poate, necesară. Nu pare probabil ca sensul polemicii să contexte legitimitatea istorică sau filosofică a aspectelor criticate. E, mai degrabă, de crezut că Davidson se îndoieşte de utilitatea şi rodnicia sugestiilor oferite de varietăţile filosofiei analitice pentru o filosofie a limbajului („o explicaţie coerentă semantică"), aşa cum o înţelege el.

5.5.2. Forma logica a propoziţiilor acţionate

Există şi o latură „pozitivă" a concepţiilor davidsoniene despre ce trebuie să fie şi să facă o analiză semantică adecvată; ea e mai clarificatoare decât principiile generale enunţate implicit în paragraful citat mai sus, deoarece e mai concretă, deoarece indică felul cum concepţia şi metoda funcţionează efectiv şi pentru că permite abstragerea şi altor principii directoare de analiză. O parte a acestei laturi pozitive s-a dezvăluit în analiza discursului indirect. O altă parte se dezvăluie în analiza propoziţiilor de acţiune (Davidson 1975 b).

Concepţia despre forma logică a acestor enunţuri este expusă după examinarea critică a altor încercări pe aceeaşi temă. Kenny a susţinut că o propoziţie precum:

(11) Ştefan l-a ameninţat pe George e reductibilă la un enunţ ca:

(12) Ştefan a făcut ca George să se simtă ameninţat. Davidson observă însă că acest mod de a da seamă de propoziţiile acţionale prezintă enunţul ce urmează după verbul principal ca o descriere a încheierii acţiunii (ca stare terminală a ei). El subliniază, pe de altă parte, că există multe propoziţii acţionale care nu descriu efectul acţiunii (Davidson 1975 b: 239).

Şi explicaţia lui Chisholm este criticată. Chisholm propune următoarea formă logică (adaptată aici la exemplul în discuţie).

(13) Ştefan a făcut ca faptul că George este ameninţat să aibă loc.

Replica davidsoniană constă în observaţia că exemple de tipul (13) produc confuzii: apare problema de a şti dacă (13) descrie în ansamblul său acelaşi eveniment cu evenimentul descris de propoziţia subordonată (idem). Pentru motive diferite, sunt criticate apoi părerile lui von Wright şi ale lui Reichenbach (idem. 240 – 241).

Obiecţia generală adresată tuturor acestor analize e aceea că ele nu ţin seamă de faptul că, în limbile naturale, evenimentele descrise prin propoziţiile acţionale sunt tratate ca entităţi de un gen special. Un cuplu de propoziţii precum:

(14) Napoleon a desconsiderat implicaţiile strategice ale iernilor ruseşti.

(15) A făcut-o pentru că era prea sigur pe sine e, pentru Davidson, argumentul decisiv pentru a susţine calitatea de entitate (pronumele o) a evenimentelor. Un astfel de cuplu mai e, totodată, un argument pentru posibilitatea de a trata evenimentele ca entităţi în cadrul formei logice înseşi a propoziţiilor de acţiune. În sprijinul poziţiei sale, Davidson citează subtilul studiu al lui Austin pe tema strategiei scuzelor. Studiul se *bazează* pe ideea că o scuză decurge din prezentarea aceluiaşi eveniment în moduri deosebite (aproximativ cum acelaşi obiect e susceptibil de a primi mai multe descripţii definite). Aceasta asigură un temei suplimentar concepţiei davidsoniene că evenimentele sunt entităţi. În aceste condiţii, forma logică a enunţului:

(16) într-un acces de furie, Verlaine a tras cu pistolul în Rimbaud e în concepţia davidsoniană următoarea:

(17) (3 x) T.P. (Verlaine, Rimbaud, x) (într-un acces de furie (x). „x” e o variabilă individuală (cu valori pe domeniul evenimentelor) cuantificată existenţial. „T.P”. e un predicat care „dă numele” evenimentului, tripletul ordonat <Verlaine, Rimbaud, x> indică argumentele predicatului „T.P.”, iar „într-un acces de furie” este tot un predicat cu argumentul x (aşadar notaţia” (x)” nu înseamnă cuantifi

Programul davidsonian care universală a variabilei, ci semnalarea calităţii de argument al predicatului).

Davidson afirmă că această formă logică e imună la criticile aduse celorlalte interpretări. Ea permite, de asemenea, inferenţele uzuale şi prezintă forma logică drept acea structură semantică pe care o teorie a adevărului o atribuie unei propoziţii. De observat că acest tratament al propoziţiilor acţionale propune, implicit, şi o anumită perspectivă asupra adverbelor intrapropoziţionale, considerate ca predicate ale evenimentelor.

Principiul structurii semantice şi al inferenţelor justificate prin ea sunt deja cunoscute. Analiza propoziţiilor acţionale şi studiul discursului indirect reliefează însă un principiu suplimentar: ideea că propoziţia subordonată din discursul indirect e un demonstrativ e susţinută prin exemple de contexte uzuale de vorbire: e citat, în deschiderea studiului, Oscar Wilde, iar, în încheiere, se fac referiri la uzanţe (cu demonstrativul substituind propoziţia subordonată) amintite în Oxford English Dictionary (Davidson 1975 a: 152). Acelaşi lucru are loc, după cum s-a văzut, şi în Davidson 1975 b; opţiunea pentru o ontologie a evenimentelor e justificată tot prin contexte uzuale, în care pronumele personal de persoana a III-a se referă la evenimente.

Nu e accidental că Davidson procedează aşa. Lecţia sugerată de această procedură este că orice interpretare a unui anumit tip de context trebuie să fie întemeiată (şi justificată) de o uzanţă curentă, „normală”. Prin această credinţă, Davidson se situează foarte aproape de Quine: Quine cerea oricărei teorii ştiinţifice să poată fi reinterpretată în limba naturală (vezi de pildă Quine 1963: 22; cf. şi Pârvu 1981: 40). Cerinţa e conformă cu aspiraţia sa spre intuitivitatea pe care ar trebui să o aibă o teorie ştiinţifică. Orientarea davidsoniană e aceeaşi, minus coloratura epistemologică specific quineană.

Davidson se dovedeşte astfel a fi un reprezentant

„evoluat” al teoriei paradigmatice a sensului, adică al acelei teorii care consideră

103

Adevăr şi limbă naturală că sensul unui termen e luminat de existenţa câtorva contexte relevante (cf. de pildă Hintikka 1969 a: 5). Există şi alte dovezi ale acestei înrudiri: Davidson e mereu preocupat de a descoperi structuri semantice familiare vorbitorilor (Davidson 1975 a: 150 – 151). El pledează pentru recâştigarea „inocenţei noastre semantice prefregeene”, şi aceasta tot din raţiuni de intuitivitate şi naturaleţe a interpretărilor teoretice propuse (ibidem). În sfârşit, el e interesat de naturaleţea T-propoziţiilor însele şi se arată satisfăcut de faptul că, pentru un vorbitor oarecare, o T-propoziţie se prezintă ca o evidenţă (Davidson 1970 b: 185).

Îl desparte de teoria paradigmatică a sensului faptul că analiza nu rămâne doar la izolarea unui număr oarecare de contexte „favorizate”, ci năzuieşte să integreze termenul în totalitatea contextelor din limbaj. Niciuna dintre cele patru direcţii ale filosofiei analitice nu e, în intenţie sau în fapt, construită ca o teorie axiomatică a limbajului ca întreg. Construcţia davidsoniană este însă o astfel de teorie şi, pentru că ea intenţionează să fie şi un model explicativ al achiziţiei limbajului, ea e apropiată şi de direcţia logicii filosofice (Hintikka, von Wright etc). Diferenţele intervin la nivelul funcţiilor acestui model, precum şi la nivelul modului cum e construit modelul.

5.5.3. Analiza modurilor

Prin analiza modurilor verbale, aplicaţiile teoriei semantice david-soniene sunt extinse dincolo de domeniul propoziţiilor indicative. Obiectele cercetării sunt acum imperativele, interogativele, propoziţiile la timpul viitor şi la modul condiţional. Davidson arătase de mai multă vreme că o teorie interpretativă comprehensivă trebuie să se confrunte şi cu astfel de fenomene (Davidson 1969: 18).

Davidson formulează mai întâi condiţiile generale cărora o analiză semantică a modurilor trebuie să li se conformeze.

(I) Analiza trebuie să reliefeze şi să păstreze relaţia dintre un indicativ şi propoziţiile corespunzătoare la alte moduri. Aceasta

L

Programul davidsonian revine la a cere ca analiza să arate că pentru un set oarecare de propoziţii precum cele de mai jos, propoziţiile nu pot fi considerate ca absolut independente unele de altele:

(1) Dan o caută pe Carmen.
(2) Dane, caut-o pe Carmen!
(3) Dan o caută pe Carmen?
(4) Dan o va căuta pe Carmen.
(5) Dan ar căuta-o pe Carmen dar e bolnav.

(II) Analiza trebuie să atribuie propoziţiilor aflate la un anumit mod un element de sens care nu e prezent în propoziţiile corespunzătoare.

(III) Analiza trebuie să respecte principiul compoziţionalismului arătând cum sensul unei propoziţii la un anumit mod se compune din ceea ce este comun tuturor propoziţiilor precum şi din contribuţia specifică a fiecărui mod. (Davidson 1984 b: 115 – 116). Criteriile (i) – fiii) sunt criterii de adecvare a analizei. E de remarcat că, deşi conceptul de adevăr nu e menţionat în niciuna din aceste exigenţe analiza devine, prin respectarea lor, o analiză compatibilă cu teoria adevărului.

Două operaţii preliminare în analiza modurilor sunt identificarea spectrului de moduri verbale şi stabilirea relaţiei dintre ceea ce este specific fiecărui mod şi ceea ce e comun unui set de propoziţii în care singurele schimbări se datorează modificării modului.

Identificarea spectrului de moduri este o problemă empirică, tratabilă diferit de la limbă la limbă. Stabilirea structurii unei propoziţii modale este de asemenea o problemă empirică la a cărei rezolvare gramatica are o contribuţie decisivă. Gramatica ne indică mărcile lingvistice ale fiecărui mod. Davidson numeşte aceste mărci „indicatori de mod” C.mood – setters). Este acum

previzibil că o propoziţie modală va fi descrisă ca o combinaţie între un indicator de mod şi verb.

Ceea ce urmează nu mai sunt operaţii rutiniere, ci ţine de specificul analizei davidsoniene a modurilor. În primul rând, Davidson

105

Adevăr şi limbă naturală atribuie modului indicativ un rol special. Indicativul este, în analiza sa „un mod zero", în sensul că el nu beneficiază de o descompunere în verb şi indicator de mod. S-ar spune că strategia generală de analiză a modurilor este astfel cu bună ştiinţă încălcată numai pentru ca teoria să reuşească. În realitate însă, strategiile sunt echivalente: fie că dotăm indicativul cu un indicator de mod propriu, fie că îl tratăm ca mod indecompozabil, rezultatele sunt aceleaşi, deoarece lucrul care contează cu adevărat este funcţia semantică a indicativului. Iar această funcţie semantică este că indicativul e modul exprimării nucleului semantic propoziţional, adică modul sensului (în tradiţia Frege, Wittgenstein, Carnap, şi abstracţie făcând de interpretarea filosofică care îi separă pe aceştia de Davidson în ceea ce priveşte conceptul de sens).

În al doilea rând, Davidson asociază fiecărui indicator de mod o anumită forţă. Fie aşadar IM = < IM1… IM4>, setul indicatorilor de mod pentru o limbă oarecare L, Ideea lui Davidson este deci că valoarea lui IM1 este (de pildă) forţa imperativă, valoarea lui IM2 este forţa interogativă, valoarea lui IM3 este forţa optativă iar valoarea lui IM4 este forţa viitorului.

Poate părea ciudat că Davidson vorbeşte despre forţe asociate cu indicatori de mod – aşadar cu mărci lingvistice. Uzanţa este de a atribui forţa (ilocuţionară) *actului pe* care o anumită structură lingvistică îl exprimă şi nu structurii lingvistice înseşi. Observaţia este de aceeaşi treaptă de generalitate cu observaţia că ar trebui să aplicăm conceptul de adevăr nu unei anumite structuri lingvistice – propoziţia – ci acelui „fenomen" care se lasă exprimat printr-o propoziţie – conţinutul judecativ. Sunt în joc,

aşadar, două opţiuni cu implicaţii filosofice de anvergură şi tocmai pentru acest motiv este inutil să-i adresăm obiecţii lui Davidson, sau să-i folosim premisele pentru a critica opţiunea concurentă. De altfel, faptul că Davidson atribuie indicatorului de mod o anumită forţă nu-l va împiedica să admită că, de pildă, o formă lingvistică imperativă poate fi întrebuinţată în acord cu intenţii diferite, adică în acord cu ceea ce unii pragmaticieni

Programul davidsonian numesc, de fapt, forţe ilocuţionare diferite. Se înţelege mai bine poziţia teoretică pe care o adoptă Davidson, dacă se precizează că el e interesat de captarea acelui sens pe care îl aduce cu sine structura lingvistică însăşi – în speţă indicatorii de mod. Această „componentă de sens" trebuie distinsă de sensul născut din subordonarea structurii lingvistice faţă de o anumită intenţie de comunicare. Cea din urmă e o componentă de sens pe care Davidson nu îşi propune să o mai capteze în termenii teoriei sale (a se vedea Davidson 1984 b: 120 – 121).

Se observă cu uşurinţă că cele două operaţii care conferă specific analizei davidsoniene se conformează la (tocmai pentru că decurg din) primele două exigenţe impuse analizei. Elementul comun de sens în spectrul modurilor este – o dată ce acest spectru a fost identificat – sensul exprimat prin indicativ. Elementul diferenţiator în acelaşi spectru este valoarea indicatorului de mod – adică forţa corespunzătoare. Mai rămâne acum să se arate cum poate fi respectată ultima exigenţă, care impune ca explicarea sensului modal să se înfăptuiască respectând principiul compoziţionalismului. Sugestia lui Davidson este de a folosi propoziţia indicativă (elementul constant în spectrul semantic al modurilor) în conjuncţie cu o propoziţie care se referă la forţa propoziţiei indicative. Schematic, aceasta ar însemna pentru o propoziţie imperativă oarecare x lucrul următor:

Sensul propoziţiei x este furnizat de sensul conjuncţiei dintre propoziţia x şi propoziţia „x are forţă imperativă".

În mod concret, aceasta ar însemna pentru imperativul (2) următoarea analiză:

Sensul propoziţiei „Dane, caut-o pe Carmen!” este furnizat de sensul conjuncţiei propoziţionale, „Dan o caută pe Carmen” a „Dan o caută pe Carmen” are forţă imperativă

Această teoremă dă seamă într-adevăr într-un mod compoziţional de sensul imperativului pentru că face uz de conjuncţie. Desigur sintagma „sensul conjuncţiei propoziţionale” se

106

107

Adevăr şi limbă naturală dizolvă în continuare într-o familiară analiză în termenii condiţiilor de adevăr:

Conjuncţia „Dan o caută pe Carmen a propoziţia „Dan o caută pe Carmen „are forţă imperativă” este adevărată ddacă Dan o caută pe Carmen şi propoziţia „Dan o caută pe Carmen” are forţă imperativă.

Davidson atrage atenţia că ipoteza sa de analiză nu este validată de sintaxa modurilor. El previne, de aceea, că semantica modurilor propusă de el nu vrea să spună că, din punct de vedere sintactic, o propoziţie cu un mod nonindicativ are drept structură de bază o conjuncţie de două propoziţii indicative convertite, printr-o transformare oarecare, într-o singură propoziţie, al cărei verb este la un mod nonindicativ (Davidson 1984 b: 120).

Vor fi acum studiate ceea ce par a fi avantajele şi dezavantajele acestei analize.

Ca în mai toate aplicaţiile davidsoniene, şi în cazul de faţă o calitate a analizei este simplitatea dublată de generalitate. Davidson este remarcabil ca semantician prin capacitatea de a găsi soluţii de o extremă simplitate acolo unde alte analize excelează prin complicaţii şi prin fragmentarism. Simplitatea şi anvergura explicativă a analizelor lui Davidson convin, de fapt, foarte mult lingvistului. Ele sunt astfel o dovadă că teoria care este pusă la lucru, rămânând o teorie formală, este totuşi o teorie pentru o limbă naturală.

Se poate observa, în acest sens, că analiza modurilor e capabilă să se confrunte şi cu situaţii mai complicate cum ar fi cazurile de moduri combinate: de pildă viitor interogativ, viitor optativ, interogativ optativ. Pentru aceste cazuri, explicaţia ia forma unei conjuncţii în care se vor întâlni nu doi, ci trei membri conjuncţi. Doi dintre ei vor fi propoziţii metalingvistice care vor preciza că forţa propoziţiei indicative e dublă: de exemplu, atât interogativă cât şi optativă.

Într-o notă de subsol, Davidson precizează că Hintikka i-a atras atenţia că principiile adoptate în analiza modurilor conduc la dificultăţi, atunci când analiza e aplicată interogativelor (Davidson 1984 b: 115). Hintikka avea probabil în vedere analiza interogativelor parţiale („Wh-questions"). Într-adevăr, Davidson e obligat să asume

Programul davidsonian şi în cazul lor existenţa unei propoziţii indicative. Numai că, pentru o interogaţie precum „Cine I-a omorât pe Kennedy?", propoziţia corespunzătoare indicativă din teorema explicativă davidsoniană trebuie să ia forma „cine I-a omorât pe Kennedy". Aceasta seamănă totuşi foarte puţin cu o propoziţie. Iar în măsura în care Davidson ar pretinde că propoziţiile sale explicative sunt propoziţii obişnuite ale unei limbi, explicaţia în acest fel a interogativelor parţiale nu e tocmai satisfăcătoare. De fapt, formularea „cine I-a omorât pe Kennedy" pare să nici nu fie semantic o propoziţie, ci o funcţie propoziţională, iar, în amintita notă de subsol, Davidson chiar aşa o şi interpretează: **cine** este acolo considerat o variabilă individuală. Din punct de vedere semantic, acesta nu este un inconvenient prea mare. În loc să i se aplice predicatul „adevărat", funcţiei propoziţionale i se aplică acum predicatul satisfacţiei care în teoria Tarski – Davidson explică adevărul.

Dacă se poate vorbi despre un inconvenient al analizei davidsoniene a interogativelor, acesta pare să decurgă din anumite restricţii pe care programul lui Davidson şi le impune. Interogativele parţiale sunt uneori

cereri de identificări de moduri, de cauze, de scopuri (de pildă: „În ce scop şi-a minţit Adrian directorul?”). Davidson este în general înclinat să reducă în mod nominalist domeniul de entităţi al unei limbi. Dar, în cazul interogativelor parţiale, o asemenea reducţie nu se poate face fără „a reforma” structura în cauză. Problema e, prin urmare, dacă Davidson ar admite că scopurile (de exemplu) sunt elemente ale ontologiei la care el aderă. Din punct de vedere lingvistic, o ontologie a scopurilor este perfect acceptabilă.

5.6. Forma logica şi structura de adâncime

Pentru Davidson, forma logică a unei propoziţii nu coincide în mod necesar cu forma ei „lingvistică”. Un exemplu elocvent în acest sens este chiar analiza propoziţiilor acţionale. În altă parte, distincţia formă logică/formă lingvistică este explicit teoretizată:

„Forma logică contrastează cu forma gramaticală de suprafaţă: diferenţele de suprafaţă pot fi nerelevante din punct de vedere logic, iar asemănările de suprafaţă pot masca roluri logice distincte. Faptul că forma de plural a lui **man** este **men** şi nu **mans** nu e important din punct de vedere logic. Mai semnificativ încă, diferenţele dintre un nume comun (articulat nedefinit şi precedat de verbul **a** fi), un verb şi un adjectiv (combinat cu un verb corespunzător) se vor şterge într-o logică în care se lucrează cu un concept mai cuprinzător de predicat; aşa se face că „Fx” poate fi forma comună logică pentru „x este o formă”, „x e aiurit” şi „x cade”. Pe de altă parte, „Cineva a venit” şi „Nimeni n-a venit „pot diferi în forma lor logică, chiar dacă asemănările lor superficiale ascund această diferenţă” (Davidson şi Harman 1975: 3).

Distincţia formă logică/formă gramaticală nu e nouă: ea e o moştenire a analizei filosofice clasice. Nouă este, la Davidson, punerea în corespondenţă a acestei distincţii cu distincţia structură de adâncime/structură de suprafaţă, propusă de teoreticienii gramaticii transformaţionale.

Din punctul de vedere davidsonian, interpretarea formei logice drept structură de adâncime şi interpretarea formei gramaticale drept structură de suprafaţă nu sunt realităţi de fapt, ci doar propuneri. Davidson constată că aceste identificări nu ar fi nejustificate, din moment ce atât structura de adâncime cât şi forma logică sunt considerate – şi de lingvişti şi de logicieni – fundamentale din punct de vedere semantic. Pe de altă parte, el observă însă că structura de adâncime a sintacticienilor e destinată a fi conectată cu structura de suprafaţă prin intermediul transformărilor, în timp ce forma logică nu e dotată cu aceeaşi funcţie (Davidson 1970 b: 1870), Davidson şi Harman 1975: 3).

5.6.1. Concepţia lui Harman

„Versiunea tare" a propunerii davidsoniene se găseşte într-un studiu al lui Harman (Harman 1972 a):

„Este de aşteptat ca rezultatul (rezultatul cercetărilor din lingvistică şi logică – n.m., E.l.) să fie compatibil cu identificarea formei logice cu structura de adâncime" (Harman 1972 a: 41).

Adeziunea lui Harman la această identificare este urmarea unor investigaţii mai detaliate făcute pe marginea raportului dintre cele două concepte. Ca şi Davidson, Harman expune diferenţele dintre formă logică şi structura de adâncime: forma logică a unei propoziţii constă, de obicei, în traducerea ei în limbajul teoriei cuantificării de ordinul întâi. Când traducerea e obligată să apeleze la cuantificatori, ies în evidenţă deosebirile dintre limbajul natural şi limbajul teoriei cuantificării; în limba naturală, există mai mulţi cuantificatori decât în limbajele logice, şi nu e clar dacă primii pot fi reduşi la ultimii (în această privinţă, poziţia lui Harman nu e limpede; el pare să asume ideea că elementele cuantificatoare „naturale" nu sunt reductibile la cuantorii standard, căci, în reprezentările de adâncime, sunt întrebuinţaţi chiar termeni precum **fiecare, mulţi** (Harman 1972 a: 32). Pe de altă parte însă,

e probabil ca un asemenea tratament să fie determinat de motive privind simplificarea expunerii). În al doilea rând, arată Harman, variabilele cuantificate din limbajele logice au un domeniu deja fixat, fapt care contrastează cu situaţia din limbile naturale: în cazul acestora din urmă, variabilele (reprezentate la suprafaţă prin pronume) au domenii diverse, delimitate contextual (ibidem, 31).

Spre deosebire de Davidson, Harman nu consideră că tranziţia de la forma logică la structura de suprafaţă reprezintă o problemă de fond a identificării formei logice cu structura de adâncime; în câteva situaţii el arată cum transformările funcţionează (ibidem, 32).

Ca parte a tezei că structura de adâncime este forma logică, se găsesc, la Harman, două asumpţiuni de bază: ideea că structura de adâncime este relevantă din punct de vedere al interpretării seman

111

Adevăr şi limba naturala tice a propoziţiei, şi ideea că tranziţia spre structura de suprafaţă conservă sensul. Cu aceste puncte de reper, demersul transformaţional „clasic” (Chomsky 1957, 1965) e criticat din două unghiuri: multe din istoriile derivaţionale ale propoziţiilor se simplifică adoptând identificarea formei logice cu structura de adâncime (transformarea pasivă, pronominalizarea inversă – „backward pronominalization” – etc); în acelaşi timp, multe din cazurile de transformări care nu conservau, în abordarea clasică, sensul se supun regulii; e situaţia transformăm reflexive sau pasive, când aceste transformări se efectuează asupra propoziţiilor incluzând cuantificatori (ibidem, 27 – 28).

Un alt rezultat remarcabil al identificării structurii de adâncime cu forma logică – neconsemnat nici de Davidson nici de Harman – este acela că unele controverse asupra conceptului de structură de adâncime sunt eliminate. Hali Partee arăta, de exemplu, că cerinţa ca sensul să fie conservat prin transformare nu are justificare decât în cazul anumitor tipuri de transformări, denumite „opţionale” sau „stilistice”: în situaţia acestora, atât

structura de adâncime cât şi cea de suprafaţă sunt propoziţii; în schimb însă, transformările „obligatorii” au ca bază structuri sintactice abstracte şi, deci, conform lui Hall Partee, exigenţa conservării sensului nu e întemeiată. (Hali Partee, 1971: 4 – 5). Identificarea structurii de adâncime cu forma logică face însă precizarea lui Hall Partee inutilă: forma logică e ea însăşi o propoziţie, astfel încât, pentru fiecare asemenea structură de adâncime, exigenţa conservării sensului e justificată.

În mod destul de surprinzător, Harman nu a mai aderat multă vreme la versiunea tare a propunerii davidsoniene. Într-un studiu din acelaşi an, el îşi nuanţează, aproape până la dizolvare, teza studiată mai sus. Conform noului său punct de vedere:

„O teorie a formei logice trebuie să fie compatibilă cu sintaxa. Forma logică atribuită propoziţiilor de către gramatică trebuie să fie aceeaşi cu (sau, cel puţin, o parte din) structura de adâncime atribuită propoziţiilor de către o gramatică transformaţională. O gramatică bună e încorporabilă într-o teorie bună a formei logice ca

Programul davidsonian mecanism care atribuie forme logice propoziţiilor” (Harman 1972 b: 42).

E semnificativă aici deplasarea de accent: nu forma logică este conceptul fundamental la care structura de adâncime e reductibilă. După cât se pare, raporturile se inversează şi conceptul sintactic devine un factor de constrângere în „construcţia” formei logice. Dar nu este pe deplin clar că lucrurile stau, în noua optică chiar aşa, câtă vreme Harman vorbeşte despre compatibilitatea dintre formă logică şi structura de adâncime; ideea de competitibilitate trimite, mai degrabă, către un paralelism al demersului logic cu cel sintactic, din a căror confruntare instanţa transformaţională pare a fi (totuşi) favorizată (pentru observaţii similare, cf. Lycan 1984: 19).

Studiul lui Harman rămâne interesant pentru natura raporturilor pe care Harman le are cu ideile davidsoniene.

Ca şi Davidson, el urmăreşte construcţia unei teorii a formei logice pentru limbile naturale. Spre deosebire de Davidson însă, Harman consideră că făurirea unei teorii finit axiomatizate a adevărului, în stil Tarski, pentru idiomurile istorice nu e o condiţie suficientă, şi că, în consecinţă, acest proiect nu conduce automat la o teorie adecvată a formei logice (cf., de pildă, Davidson şi Harman 1975: 4). Drept urmare, el formulează, alături de exigenţa davidsoniană o serie de alte câteva constrângeri; ele sunt următoarele:

(I) e de dorit ca o teorie a formei logice să se menţină cât mai aproape cu putinţă de principiile logice standard (i.e. teoria cuantificării de ordinul întâi);

(II) e de dorit ca teoria să reducă la minimum axiomele non-logice şi să dea seamă de implicaţiile logice pe baza principiilor curente şi nu pe baza axiomelor individuale suplimentare;

(III) e de dorit ca teoria să evite angajările ontologice „care nu sunt necesare” şi să se menţină la o ontologie a entităţilor extensionale (ibidem, 41 – 42).

Împreună cu dezideratul făuririi unei teorii a adevărului, şi împreună cu cerinţa de compatibilitate cu sintaxa, cele trei exigenţe formează un ansamblu de criterii, în baza cărora Harman evaluează

 adecvarea diferitelor analize logice ale structurilor naturale. Decurg de aici numeroase observaţii şi propuneri de analiză, remarcabile prin ingeniozitate (ibidem, 44, 47, 49).

Paradoxul propunerii lui Harman constă în faptul că, orientată iniţial polemic spre unele din ideile lui Davidson, sfârşeşte prin a contura mai precis tendinţe implicit existente în filosofia acestuia din urmă. E dovedit, spre exemplu, că opţiunea pentru o teorie a adevărului în stil Tarski conduce la austeritate ontologică: Wallace subliniază expres diferenţa dintre „adevăr într-un limbaj” şi „adevăr într-un model” (Wallace 1975: 52), iar Davidson însuşi, în mod ocazional, se referă la consecinţele

ontologice ale opţiunii pentru o teorie a adevărului absolut (Davidson 1973: 79). Pe de altă parte, acelaşi Wallace precizează că o teorie satisfacţională a adevărului este consubstanţială cu ceea ce el numeşte „o structură referenţială”:

„Dintr-un punct de vedere semantic, cuantificare, ontologie, predicaţie şi extensionalitate formează o singură structură… Acest punct de vedere semantic îi aparţine lui Tarski; structura referenţială reliefată /de acest punct de vedere/ este exact reprezentată în teoria tarskiană a adevărului pentru limbajele cuantificaţionale” (Wallace 1972: 219).

Din aceste observaţii rezultă că e natural ca teoria formei logice să încorporeze principiile logice standard.

În sfârşit, compatibilitatea cu sintaxa e şi ea o consecinţă a uneia dintre tezele davidsoniene: din faptul că adevărul e atribuit propoziţiilor într-un mod structural, decurge împrejurarea că teoria propusă e profund sensibilă la ideea de structură (implicit) sintactică. E adevărat însă că, aşa cum am văzut, Davidson evită să asimileze ideea de structură sintactică noţiunii transformaţionale de structură de adâncime.

Reducţia axiomelor non-logice este „o pată albă” pe harta ideilor davidsoniene. Criteriile lui Harman arată însă concret, în analiza adverbelor intrapropoziţionale şi în studiul adjectivelor atributive, cum poate deveni realizabil acest postulat.

Studiul lui Harman adaugă, în final, o nouă perspectivă critică

Programul davidsonian asupra semanticii lumilor posibile interpretată ca teorie a sensului. Această poziţie e în consens cu vederile davidsoniene, dar argumentaţia polemică e şi mai extinsă şi mai detaliată. Ea se desfăşoară pe două coordonate.

Prima: semantica lumilor posibile e discutată ca abordare teoretică a anumitor tipuri de contexte: contextele modale alethice. Harman constată că teoria se

dovedeşte adecvată în analiza acestora, dar că ea nu poate fi generalizată cu succes în direcţia analizei atitudinilor propoziţionale. De pildă, constată Harman, în cazul verbului a **şti** analiza semantică în termeni de lumi posibile ne îndeamnă să atribuim unui vorbitor cunoaşterea tuturor tautologiilor din calculul propoziţionai; aceasta pentru că semantica lumilor posibile nu poate face deosebirea dintre toate lumile posibile în care o tautologie e adevărată (ceea ce revine la conceptul de necesitate) şi toate lumile posibile în care o tautologie e cunoscută (ceea ce înseamnă tocmai noţiunea de cunoaştere). Pe scurt, obiecţia lui Harman în această situaţie e de lipsă de adecvare (ibidem, 60).

A doua: semantica lumilor posibile e discutată ca teorie generală a sensului pentru un limbaj (şi nu numai pentru o anumită categorie de enunţuri). În acest context, sunt formulate trei obiecţii: cea dintâi e din nou de lipsă de adecvare: semantica lumilor posibile ne îndeamnă să credem că două propoziţii au acelaşi sens dacă ele sunt adevărate în aceleaşi lumi posibile. Dar e evident că această definiţie e slabă, şi că ea captează doar noţiunea de echivalenţă logică. În al doilea rând, apelul la lumile posibile nu e justificat în cazul propoziţiilor nemodale; Harman consideră că, pentru aceasta, convenţia Te suficientă în determinarea sensului. În sfârşit, semantica lumilor posibile e indiferentă la noţiunea de structură sintactică. Orice propunere de reprezentare sintactică a unui enunţ poate fi făcută compatibilă cu această teorie semantică. Dificultatea ultimă, semnalată de Harman, contrastează atât cu propunerea davidsoniană, cât şi cu teoria lui Harman; amândouă sunt cadre conceptuale profund sensibile la ideea de articulaţie sintactică (ibidem, 62 – 63).

CAPITOLUL IV
O APĂRARE A PROGRAMULUI DAVIDSONIAN

1. Schifd istorica

Programul davidsonian apare, ca orientare relativ

unitară, în intervalul 1967 – 1974. În această perioadă, Davidson îşi face publice principalele sale puncte de vedere. După o reacţie critică de moment, Harman aderă şi el la ideile davidsoniene (Harman, 1971), nu însă fără anumite delimitări, vizibile şi în conceptele pe care le întrebuinţează. Idei la care s-a ajuns (atât după declaraţiile lui Davidson cât şi după cele ale lui Wallace) prin consultări reciproce, îl vor îndemna pe Wallace să dezvolte, în paralel, o filosofie a logicii.

Această comunitate de idei se dezintegrează începând cu 1974, an ce marchează prima critică directă din interior: cea a lui Harman (în Harman 1974). În introducerea la volumul din 1975 (Davidson şi Harman 1975), se găsesc afirmaţii care arată până la ce punct anume cei doi editori se mai găsesc încă în acord. Davidson nu mai aminteşte aici de conceptul de sens, şi omite referirile la ideea de achiziţie a unui limbaj. El mai omite, de asemenea, referirile la determinaţii foarte importante (din punctul său de vedere) ale teoriei sensului, cum ar fi de pildă testabilitatea empirică. Acordul celor doi constă în afirmarea unei discipline „interdisciplinare": logica gramaticii. Alcătuită – în opinia lui Davidson şi a lui Harman – din logică, teoria adevărului şi sintaxă (nu neapărat transformaţională), logica gramaticii are două obiective: atribuirea de forme logice, formelor gramaticale din limba naturală, şi interpretarea acestora.

116

O apărare a programului davidsonian în 1978, se consemnează o nouă reacţie polemică internă, neaşteptat de tranşantă, din partea lui Wallace (Wallace 1978).

2. Receptarea programului

Programul davidsonian este amplu comentat în epocă. Literatura pe marginea lui e bogată, iar interesul se manifestă prin aceea că, de obicei, direcţia comentariilor este polemică. E deconcertant să se constate că, fiind un proiect de abordare a limbilor naturale, programul nu a atras totuşi în primul rând atenţia lingviştilor, ci filosofilor. Davidson a pledat mereu în articolele sale pentru o

colaborare între lingvişti şi logicieni. Dar, deşi ideile sale au condus la realizări remarcabile (cercetări asupra adverbelor, cuantificatorilor „naturali”, asupra numelor de materii, modurilor etc), nu se poate spune că programul a avut ecoul pe care l-ar fi meritat.

Vor fi prezentate, în continuare, opiniile critice relevante din punctul de vedere al anvergurii; aşadar, acele reacţii polemice vizând fie nucleul programului, fie ramificaţii esenţiale ale acestuia. Aceste opinii critice se grupează în două categorii. Unele pun la îndoială faptul că teoria davidsoniană este o reală teorie a sensului pentru o limbă naturală. Celelalte contestă că teoria are, drept urmare, o explicaţie adecvată a noţiunilor de formă şi de consecinţă logică. Prezentarea acestor puncte de vedere va fi însoţită de încercarea de a apăra ideile lui Davidson.

2.1. Teoria adevărului ca teorie interpretativa

2.1.1. Observaţiile lui Strawson

Strawson construieşte (în Strawson 1977: 195 – 215) o sintetică şi utilă imagine a celor mai importante teorii ale sensului de la Frege până în zilele noastre. Pentru Strawson, există două tipuri de aseme

117

Adevăr şi limbă naturală nea teorii: teorii ale sensului în care conceptul fundamental este intenţia de comunicare şi teorii în care noţiunea centrală este cea de condiţii de adevăr. Primul curent este reprezentat, conform lui Strawson, de anumite scrieri ale lui Frege şi Wittgenstein, precum şi de operele lui Grice şi Austin; cel de-al doilea – denumit curentul „semanticii formale” – e ilustrat prin alte studii ale lui Frege şi Wittgenstein, dar şi prin studiile lui Chomsky (!) sau Tarski.

Caracteristic pentru teoria „intenţională” a sensului este următorul ansamblu de teze:

(I) Sensul cuvintelor şi al propoziţiilor dintr-o limbă e determinat de un set de reguli şi de convenţii sintactice şi semantice.

(II) Se observă o anumită regularitate între intenţiile de comunicare ale vorbitorilor şi sensul propoziţiilor

stabilit prin ansamblul regulilor şi convenţiilor sintactice şi semantice.

(III) Această regularitate înseamnă coincidenţa dintre intenţiile de comunicare ale vorbitorilor şi sensul propoziţiilor. (Aici Strawson nu precizează cum se manifestă această coincidenţă, dar se pot face presupuneri: ori de câte ori (sau, cel puţin, în majoritatea cazurilor în care) un vorbitor va avea intenţia să comunice o afirmaţie la al cărei adevăr aderă, el se va folosi de o propoziţie la indicativ (indicativul este asociat, de regulă, în limbile moderne cu aserţiunea). Sau, atunci când se doreşte obţinerea unor informaţii, se face apel la întrebări, ştiut fiind că, îndeobşte, rostul unei interogaţii coincide cu nevoia de a dobândi anumite cunoştinţe).

(IV) Coincidenţa dintre intenţie şi sens stabilit prin anumite reguli, dovedeşte că regulile însele sunt reguli „intenţionale". Esenţa lor constă, prin urmare, în faptul că ele servesc variatele intenţii de comunicare.

(V) Dată fiind conexiunea esenţială dintre regulile limbajului şi intenţiile indivizilor, în centrul unei teorii a sensului trebuie să găsim noţiunea de intenţie (cf. Strawson 1977: 196 – 197).

Teoria semanticii formale asumă şi ea – precizează Strawson – primele trei teze. Ea neagă însă faptul că regularitatea – observabilă

O apărare a programului davidsonian între intenţiile vorbitorilor şi regulile care stabilesc sensul – are un caracter definitoriu pentru natura însăşi a regulilor. Dimpotrivă, adepţii semanticii formale obiectează că teoreticienii „intenţionalişti" iau drept esenţială o conexiune care este doar contingentă. În consecinţă, nu intenţia luminează natura esenţială a regulilor limbajului, ci un alt concept: conceptul de condiţii de adevăr. A da seama de sensul propoziţiilor, dintr-un limbaj, înseamnă, astfel, în semantica formală, a descrie, prin intermediul regulilor sintactice şi semantice, condiţiile de adevăr ale propoziţiilor limbajului.

Strawson se întreabă dacă noţiunea de condiţii de adevăr reprezintă o alternativă genuină la conceptul de intenţie de comunicare, şi dacă nu cumva condiţiile de adevăr nu se sprijină, într-un mod mai mult sau mai puţin camuflat, pe noţiunea de intenţie. Întregul său studiu se dezvoltă pe baza unei premise fundamentale. Reluată de mai multe ori, ea este următoarea: „Orice analiză pe care o facem sensului în general va trebui să se întâlnească cu analiza prin care arătăm ce înseamnă că expresii particulare au sensuri particulare" (ibidem, 196).

Revine cu insistenţă, în formulările acestei exigenţe, expresia „explicaţie filosofică" (cf. p. 207, 214). Ea pare să însemne că, pentru Strawson, succesul unei teorii a sensului depinde de posibilitatea ca ea să treacă de la metapropoziţii referitoare la conceptul de sens în general, la metapropoziţii particulare despre sensul propoziţiilor particulare. De exemplu, pentru semantica formală, exigenţa în forma următoare:

„Noi nu putem avea satisfacţia unei înţelegeri adecvate a noţiunii de sens în general decât dacă înţelegem în mod adecvat conceptul de adevăr în general" (ibidem. 205).

De pe această poziţie este dirijat şi atacul contra semanticii formale. Strawson aminteşte mai întâi o afirmaţie a lui Tarski. Acesta susţine că nu e cu putinţă construirea unei definiţii (sau teorii) generale a adevărului. Concluzia lui Tarski intră în conflict cu exigenţa lui Strawson. De aici, prima observaţie critică:

„Alternativa care ar consta în a ne baza numai pe conceptul de condiţii de adevăr ne este refuzată, după cum am arătat, dacă suntem preocupaţi de explicarea filosofică a noţiunii de sens. Am rămâne pur şi simplu cu conceptele de sens şi de adevăr, fiecare dintre ele trimiţând în gol la celălalt, fără să ne facă să avansăm" (ibidem, 207).

În aceste condiţii, Strawson încearcă să vadă dacă, în ciuda tezei lui Tarski, nu e totuşi posibil să se formuleze

propoziţii cu sens despre conceptul de adevăr în general. Tentativa are succes. Strawson arată însă că aceste propoziţii implică referirea la noţiunea de conţinut al actului propoziţional, fapt ce mai departe conduce la concluzia că semantica formală se sprijină în mod camuflat pe teoria intenţiei de comunicare (ibidem, 206 – 207). Voind să testeze dacă o asemenea referire la conceptul de conţinut al actului propoziţional nu este totuşi evitabilă, Strawson substituie această noţiune cu una mai neutră faţă de conceptul de intenţie de comunicare, şi anume cu noţiunea de expresie a credinţelor. În noile condiţii, teoria sensului centrată pe conceptul de adevăr, ajunge să afirme că sensul unei propoziţii oarecare este determinat de către credinţele exprimate (ibidem, 210). Dar Strawson arată că chiar şi în această împrejurare conceptul de expresie a unei credinţe nu poate fi izolat de noţiunea de intenţie de comunicare, decât printr-un act arbitrar. Prin urmare, nici în această variantă semantică formală nu se dovedeşte – potrivit vederilor lui Strawson – o alternativă autentică la teoria intenţională a sensului.

Din păcate, Strawson nu consideră necesar să gloseze pe marginea legitimităţii exigenţei, de pe poziţiile căreia el îşi dezvoltă critica împotriva semanticii formale. El cere mereu să avem propoziţii despre conceptul de intenţie sau despre cel de adevăr, în general. Şi mai cere ca aceste propoziţii să fie compatibile cu analizele particulare ale sensului propoziţiilor particulare. Strawson nu poate fi, desigur, suspectat că nu ar avea motive temeinice pentru a formula o atare exigenţă. Este însă surprinzătoare rigiditatea cu care cerinţa

L

O apărare a programului davidsonian este aplicată. Există pur şi simplu situaţii cognitive în care exigenţa lui Strawson nu este operantă. Tarski a demonstrat strălucitor că problema adevărului este una din aceste situaţii. Dar de aici, nimic rău, se pare. Dimpotrivă. Conştiinţa faptului că noţiunea de adevăr se relativizează la nivelul unui limbaj

(„adevărat în L”) a fost, în mod destul de probabil, unul din factorii care au impulsionat cercetările semantice în domeniul limbajelor modale. Acceptând, prin urmare, exigenţa impusă de Strawson, pledăm în acelaşi timp pentru aplicarea ei diferenţiată; adică pentru aplicarea ei la acele situaţii cognitive care se dovedesc compatibile cu exigenţa. Definiţia adevărului nu este, în niciun caz, o asemenea situaţie.

Strawson formulează împotriva spiritului demonstraţiei tarskiene o propoziţie despre natura generală a adevărului:

„Cineva care afirmă sau asertează ceva, face o afirmaţie adevărată dacă lucrurile sunt în acel moment aşa cum el afirmă că sunt”: (ibidem, 206).

Strawson recunoaşte el însuşi că asta e destul de puţin. Totuşi, el se arată satisfăcut cu această singură propoziţie, pentru motivul că ceea ce afirmă ea este măcar „un lucru necontroversat” (ibidem). Dar pare mai corect să se spună că propoziţia ne propune doar o afirmaţie dotată cu un anumit grad de evidenţă intuitivă. Propoziţia nu avansează însă şi o aserţiune necontroversată. Nu e precizat, de exemplu ce înseamnă expresia „lucrurile sunt… aşa cum afirmă el că sunt”. Nu e precizat nici dacă afirmaţiile (sau propoziţiile?) se referă la lucruri sau la altceva. Nu e precizat, în sfârşit, nici cum e posibil să existe afirmaţii care să oglindească (sau să nu oglindească) „lucrurile”. De fapt, toate aceste neclarităţi au constituit punctele de plecare în elaborările lui Wittgenstein (în Wittgenstein 1969) şi ale lui Tarski (în Tarski 1972 a). Formulând această propoziţie despre conceptul de adevăr în general, Strawson recuperează de fapt teza esenţială a teoriei adevărului-corespondenţă, faţă de care nemulţumirile erau, încă de la Frege, mari.

Adevăr şi limbă naturală în finalul studiului său, Strawson reia exigenţa unei explicaţii filosofice a sensului, proiectând-o asupra tezelor semanticii formale încă o dată:

„În general, este un lucru bun a fi afirmat şi inofensiv

să spui că a cunoaşte sensul unei propoziţii revine la a şti în ce condiţii cineva spune prin intermediul ei ceva adevărat. Dar dacă dorim o explicaţie filosofică a conceptului de sens, atunci formula nu reprezintă sfârşitul, ci începutul demersului nostru. Ea focalizează într-un mod simplu şi resituează problema noastră obligându-ne să ne întrebăm ce este conţinut în mica expresie „… spune ceva adevărat „” (ibidem, 214).

Există totuşi o schemă de propoziţie teoretică prin intermediul căreia se încearcă a se capta conţinutul unei expresii analoge cu expresia „… spune ceva adevărat”. Această schemă de propoziţie este convenţia T. Strawson nu o menţionează însă iar cauza acestei împrejurări pare a fi următoarea: Strawson nu e mulţumit cu o teorie a sensului fondată pe noţiunea tarskiană de adevăr relativ la un limbaj. Convingerile sale îl îndreaptă – în cazul cel mai fericit pentru semantica formală – către o teorie a sensului organizată în jurul conceptului de adevăr relativ la sistemul dominant de credinţe al unei colectivităţi care se exprimă în limbajul L.

Acest ultim aspect al poziţiei lui Strawson are o legătură directă cu filosofia davidsoniană a limbajului. Criticile formulate de Strawson nu au, în economia articolului său, aspectul unui atac frontal al concepţiei lui Davidson. În schimb însă, Strawson îl citează pe Davidson ca pe un adept „paradigmatic” al semanticii formale. În raport cu această atitudine ambiguă, se pot face următoarele precizări:

(I) ca şi pentru Strawson, pentru Davidson teoria sensului este mai mult decât o simplă sistematizare axiomatică în termenii teoriei adevărului. Pentru Davidson sensul este subdeterminat nu de un singur factor – adevărul –, ci de trei: adevăr, structură sintactică şi testabilitate empirică;

(II) ca şi pentru Strawson, pentru Davidson conceptul de condiţii de adevăr nu vine să substituie conceptul de intenţie sau pe cel de

O apărare a programului davidsonian credinţă. Dimpotrivă, ele concură – într-o manieră mult mai importantă desigur decât la teoreticienii „intenţionalişti” – împreună cu intenţia şi cu credinţa la captarea sensului:

„Modul meu de a încerca să dau seamă de conceptele de limbaj şi de sens utilizează într-o manieră esenţială noţiuni precum credinţă şi intenţie şi nu cred că este posibil să se reducă aceste noţiuni la ceva care să fie mai ştiinţific sau behavioristic” (Davidson 1976: 38);

(III) drept urmare a observaţiilor de la punctul (i) şi (II) se poate afirma că întocmai ca şi Strawson, Davidson este pentru o teorie în care sensul e privit drept adevăr relativ la sistemul de credinţă al unei colectivităţi ce se exprimă în limbajul L.

Strawson este de părere că rivalitatea dintre intenţionalism şi semantică formală este aparentă. Davidson nu ar avea cum să nu adere la acest punct de vedere.

2.1.2. „Dizidenta ” Sui Harman

O argumentaţie critică relativ apropiată de cea a lui Strawson se întâlneşte la Harman (în Harman 1974). Critica făcută de către Harman este însă mai puţin aluzivă.

Despre teoria sensului interpretată ca teorie a adevărului Harman îşi pune două întrebări: dacă legătura dintre adevăr şi sens ne spune ceva despre natura sensului, sau, dimpotrivă, ne spune ceva doar despre natura adevărului; iar apoi, dacă teoria adevărului ne spune despre sens ceva ce nu este relevat de către o metodă de traducere (Harman 1974: 1).

Pentru a răspunde la aceste probleme, Harman trece mai întâi în revistă argumentele în favoarea ideii că o teorie formală a adevărului (i.e. O teorie în stil Tarski) ne-ar spune ceva despre problema sensului. Argumentele sunt următoarele:

(I) a cunoaşte sensul anumitor propoziţii înseamnă chiar a cunoaşte condiţiile în care acele propoziţii sunt adevărate (ibidem, 5);

(II) există o apropiere notabilă între ceea ce se aşteaptă să facă o teorie a sensului şi ceea ce se aşteaptă să facă (şi chiar face) o teorie formală a adevărului; astfel, e de dorit ca, dintr-o teorie a sensului, să se poată deduce teoreme de forma „se înseamnă că p „(unde „s" este numele propoziţiei iar „p" este sensul explicitat prin traducere) pentru toate propoziţiile limbajului luat în discuţie; pe de altă parte, o teorie formală a adevărului produce pentru orice propoziţie a limbajului, o teoremă de forma „s este adevărată dacă şi numai dacă p „(ibidem, 5 – 6);

(III) uzul normal al unui limbaj în comunicare se sprijină pe un ansamblu de convenţii care corelează propoziţii cu condiţii de adevăr; altfel spus, vorbitorii se străduiesc să spună ce este adevărat (fapt care trebuie înţeles însă nu în sensul că vorbitorii nu ar formula şi propoziţii false, sau propoziţii fără valoare de adevăr) (ibidem, 8).

Primele două argumente se găsesc formulate de către Davidson. Al treilea apare la Lewis (în Lewis 1969).

Partea polemică a studiului lui Harman constă în critica succesivă a acestor trei argumente. În problema primului, poziţia lui Harman e următoarea:

„Zăpada este albă" este adevărată dacă şi numai dacă zăpada este albă; pentru multe alte propoziţii avem ceva similar. A înţelege sensul cuvântului „adevărat" înseamnă a înţelege cel puţin acest supliment (care apare în convenţia T după expresia „dacă şi numai dacă" n.m. E.l.) … Acum, dacă înţelegem propoziţia „Zăpada este albă", adică dacă ştim ce înseamnă ea şi dacă înţelegem şi ce înseamnă „adevărat", ne putem da seama ce sunt condiţiile de adevăr ale propoziţiei „zăpada este albă"; şi pentru multe alte propoziţii se va petrece ceva similar. Dar toate acestea au de-a face cu ceea ce înseamnă „adevărat" şi nu cu ceea ce înseamnă „înseamnă (că)" (ibidem, 5).

Cele susţinute aici de Harman duc, aşadar, la

concluzia că teoria adevărului nu luminează conceptul de sens, ci doar pe cel de adevăr. Mai mult decât atât, din afirmaţiile menţionate, urmează că elu

124

O apărare a programului davidsonian ciclarea conceptului de adevăr, printr-o teorie în stil Tarski, se face cu contribuţia decisivă a noţiunii de sens şi a conceptului-pereche: înţelegerea. În modul în care Harman argumentează, a fost obţinut răspunsul la prima problemă pusă la începutul articolului.

Critica celui de-al doilea argument:

„Lewis spune…" Este posibil să ştim traducerea în limbajul mărcilor semantice (din teoria semantică a lui Katz şi Fodor – n.m., E.l.) a unei propoziţii din engleză, fără să cunoaştem primul lucru despre propoziţia respectivă: şi anume condiţiile în care ea este adevărată", în mod similar, există o împrejurare în care este posibil ca noi să cunoaştem condiţiile de adevăr ale unei propoziţii din engleză, fără să cunoaştem primul lucru despre sensul ei. împrumutând exemplul dat de David Wiggins, putem spune că propoziţia „AII mimsy were the borogrove „este adevărată dacă şi numai dacă all mimsy were the borogrove. Totuşi, ştiind asta, noi n-am şti întâiul lucru despre sensul acestei propoziţii" (ibidem, 6).

Harman nu precizează aici ce înţelege el prin expresia „întâiul lucru despre sensul unei propoziţii". Se poate presupune că, potrivit cu modul său de argumentaţie, acest „prim lucru" este ceea ce înseamnă propoziţia. Concluzia observaţiilor din acest citat este uşor de reliefat: conform lui Harman, o teorie a adevărului nu aduce asupra conceptului de sens mai multă lumină decât aduce o teorie semantică de tip traducţional. E, astfel, atinsă şi a doua întrebare cu care debutează studiul.

Critica celui de-al treilea argument începe tot cu comentariul unei idei a lui Lewis:

„În acord cu Lewis, convenţia de bază este că vorbitorii încearcă să spună ceea ce este adevărat în L. Dar a încerca să spui ceea ce este adevărat înseamnă să îţi

exprimi convingerile. Aceasta pare să producă teoria că sensul unei afirmaţii exprimate printr-o propoziţie depinde de credinţele pe care le întrebuinţăm în mod normal pentru a ne exprima. Sensul este considerat a fi o problemă de credinţă exprimată, mai degrabă decât o problemă de condiţii de adevăr”.

125

Adevăr şi limba naturală

„Ducând discuţia cu un pas mai departe, să observăm că nu există printre vorbitorii limbii engleze nicio convenţie generală prin care să se prevadă că aceştia trebuie să spună numai ceea ce ei cred. Vorbitorii nu încalcă nicio convenţie lingvistică atunci când fac presupuneri, dau exemple, glumesc, spun poveşti ş.a.m.d”. (ibidem, 10).

La critica celor trei argumente, Harman adaugă, în finalul articolului, o nouă obiecţie. Ea decurge din propria sa concepţie asupra sensului. Sunt vizate explicaţia semantică davidsoniană a propoziţiilor de acţiune şi tratamentul propus de Kripke pentru conceptele alethice.

„Dar teoria lui Davidson nu ne spune tot ceea ce am vrea să ştim despre sensul propoziţiilor acţionale, deoarece teoria asumă cuantificarea pe domeniul evenimentelor… Deşi o teorie a adevărului poate explica sensul cuantificării, ea nu poate explica în mod complet referinţa la evenimente. Pentru aceasta, este nevoie de ceva mai mult: de o teorie a evenimentelor împreună cu unele indicaţii referitoare la felul cum confirmăm sau infirmăm aserţiunile despre evenimente.

O observaţie similară poate fi făcută despre semantica lui Kripke pentru logica modală. Ea nu specifică, în mod complet, sensul lui „posibil” sau al lui „necesar”, deoarece ea dă seamă de condiţiile de adevăr utilizând cuantificarea pe lumi posibile. Nicio teorie a adevărului nu poate explica prin ea însăşi această referinţă la lumile posibile. Lucrul de care avem nevoie este o teorie a lumilor posibile împreună cu o indicaţie despre felul cum confirmăm sau infirmăm aserţiunile despre lumi posibile”

(ibidem. 15).

Şi acum, replici la replici:

(I) Prima teză polemică a lui Harman constă aşadar în susţinerea faptului că, în realitate, conceptul de sens şi fenomenul înţelegerii sunt cele ce condiţionează controlul conceptului de adevăr, şi nu invers. Este util, aici, să se facă două deosebiri despre care Harman nu aminteşte nimic: deosebirea dintre definiţia explicită a adevărului

O apărare a programului davidsonian şi teoria lui; iar apoi, deosebirea dintre teoria formală a adevărului şi teoria formală şi empiric testabilă a acestuia. Ultima discriminare este de o utilitate cu totul specială pentru discuţia de faţă.

Distincţia dintre definiţia explicită şi teoria adevărului este – aşa după cum Tarski însuşi a subliniat (iar, pe urmele lui, şi Wallace) – o distincţie de tip logic. Un metalimbaj în care este formulată definiţia adevărului este superior, ca tip logic, limbajului-obiect. Şi un metalimbaj în care vom avea doar o teorie a adevărului va fi egal, ca tip logic, cu limbajul-obiect. Expresia formală a acestei deosebiri a fost dată în capitolul precedent.

Pe de altă parte, o teorie a adevărului poate fi sau numai formală, sau atât formală cât şi empiric testabilă. Deosebirea dintre cele două feluri de teorii a fost în mai multe rânduri evocată de către Davidson. O teorie formală face apel, pentru a da o definiţie implicită a adevărului, la concepte lingvistice subînţelese: sinonimia şi traducerea. Ea postulează deci, în mod convenţional (sau, în cazul idiomurilor istorice, prin apelul la dicţionarele interidiomatice), anumite echivalenţe semantice între termeni ai limbajului-obiect şi termeni ai metalimbajului. Făcând acest lucru, o teorie formală a adevărului asumă că sensul şi fenomenul – pereche, înţelegerea, sunt de la sine înţelese.

Acest tip de demers contrastează cu demersul de întemeiere al unei teorii formale şi testabile empiric. Întregul aparat pe care îl întrebuinţează o teorie numai

formală stă la dispoziţia teoriei adevărului empiric testabile. Dar acum teoria nu poate asuma conceptele de sinonimie şi de traducere. Căci rostul ei este tocmai acela de a explica fenomene cum sunt sensul şi înţelegerea. Finalitatea unei astfel de teorii va fi, prin urmare, să construiască într-un mod neconvenţional o traducere. Pentru aceasta, teoria va fi dotată cu anumite proceduri şi concepte prealabile, cum sunt, de pildă, cele indicate de către Quine în consideraţiile sale despre traducerea radicală. Sau va face apel la varianta mai tare a acesteia, propusă de către Davidson, şi denumită „interpretarea radicală”. Teoria e

Adevăr şi limbă naturală obligată să presupună, de asemenea, că universurile mentale ale comunităţii lingvistice studiate şi ale cercetătorului sunt relativ similare. Dar toate acestea dovedesc deja distanţa dintre teoria formală şi cea formală şi testabilă empiric a adevărului. Expusă riscului empiric al unor aprecieri eronate, expusă riscului principial al indeterminării traducerii radicale, teoria formală şi empiric testabilă a adevărului este esenţial diferită de strămoşul ei tarskian. Deosebirea de esenţă se vede tocmai în atitudinea faţă de conceptele de sens şi de înţelegere.

Ţinând seama de aceste două distincţii, se poate afirma acum următorul lucru: obiecţia lui Harman e valabilă relativ la definiţia explicită a adevărului. Obiecţia lui continuă să fie valabilă şi privitor la teoria tarskiană a adevărului. Dar ea nu este valabilă dacă se referă şi la teoria davidsoniană a adevărului, căci aceasta din urmă este o teorie atât formală cât şi testabilă empiric.

(II) Davidson a vorbit de mai multe ori despre similitudinea dintre modul de funcţionare a unei ipotetice teorii a sensului şi modul de funcţionare a teoriei adevărului (de exemplu în Davidson 1969: 2). Harman îi rezumă expunerea şi trage concluzia următoare:

„Este uşor de văzut că o teorie a sensului în această accepţie (adică în accepţia lui Davidson – n.m., E.I.) este

echivalentă cu o teorie formală a traducerii" (Harman 1974: 7).

Din ce punct de vedere consideră Harman că teoria davidsoniană e echivalentă cu o teorie traducţională a sensului, nu e clar. Există însă două deosebiri care pledează exact pentru nonechivalenţa lor. Prima: conectorul „specific" al unei teorii traducţionale a sensului este expresia... se traduce prin..." (sau ceva similar). El este un conector intensional. Nu e lipsit de interes axiomatic dacă se construieşte o teorie care ascultă de principiile unei logici extensionale sau non-extensionale. Pe de altă parte, este ştiut că teoria davidsoniană a adevărului este extensională.

A doua: urmarea modului în care funcţionează o teorie traducţională a sensului este producerea unor teoreme de tipul:

Tts i „sun" se traduce în română prin „soare".

Să imaginăm acum că o asemenea teorie este pusă la dispoziţia unui vorbitor al românei care nu cunoaşte engleza. Mulţumită acestei teorii, vorbitorul român va putea înţelege cuvinte, expresii şi propoziţii ale limbii engleze. Dar este firesc a întreba pe ce se *bazează* această înţelegere. Răspunsul e banal: pe un ansamblu de corespondenţe prin care se reduce ceea ce este necunoscut (părţi ale limbii engleze) la ceea ce este cunoscut. Este însă justificat – deoarece avem în faţă o teorie a sensului – să ne întrebăm în continuare ce înseamnă cunoaşterea (înţelegerea) românei de către vorbitorul nostru. La aceasta, teoria are următorul răspuns: „soare" înseamnă pentru vorbitorul nostru o stea care... etc. etc. Aceasta înseamnă tocmai cunoaşterea sensului definiţiei ca funcţie de sensul părţilor ce o compun. Dar aceasta mai înseamnă, în acelaşi timp, deplasarea problemei înţelegerii încă şi mai departe. Aşadar o teorie traducţională a sensului e obligată să presupună mereu o înţelegere prealabil a sensului. Şi asta

până la orizonturi pe care nimeni nu le poate controla.

O teorie satisfacţională a adevărului în stil Davidson evită un asemenea impediment, deoarece satisfacţia e o relaţie între expresii şi lucruri. Pentru un vorbitor al românei, a înţelege cuvântul „soare” înseamnă a-l putea aplica unui anumit obiect din universul de discurs al limbii române. Este exact ceea ce o teorie semantică de tip traducţional nu poate să explice.

(III) Harman atrage atenţia că trebuie făcută o distincţie (pe care Lewis nu o face) între a spune ceea ce crezi şi a spune ceea ce este adevărat. De aici el conchide că, de fapt, o teorie a sensului pentru un limbaj utilizat în comunicare, trebuie să fie o teorie a credinţelor exprimate prin propoziţiile acelui limbaj, şi nu o teorie a condiţiilor de adevăr.

Distincţia dintre a spune ceea ce crezi că este adevărat şi a spune ceea ce este adevărat este de o importanţă epistemologică decisivă. Omul de ştiinţă modern sau filosoful ştiinţei se străduieşte

129

Adevăr şi limbă naturală să construiască o teorie pe temeiul a ceea ce se găseşte dincolo de subiectivitatea lui, şi nu pe temeiul unor convingeri sau impresii ce se pot dovedi nefondate. În domeniul filosofiei limbajului, tendinţa de a spune „ceea ce este adevărat” şi-a găsit o ilustrare exemplară în analiza clasică: studiile lui Russell şi Wittgenstein şi, mai târziu, ale lui Tarski şi Carnap au arătat cum limba naturală impune false ontologii sau false credinţe dacă este privită într-un mod necritic. Distanţa dintre o limbă naturală reformată în scopul adecvării ei la activităţi cognitive, şi o limbă naturală utilizată fără perspectivă critică constituie o probă a faptului că deosebirea dintre adevăr şi credinţa că ceva este adevărat este acut percepută în epocă.

Din această perspectivă, a întemeia o teorie a sensului pentru o limbă naturală pe ideea de condiţii de adevăr înseamnă două lucruri: să i se atribuie vorbitorului „mediu” al acelei limbi atitudinea omului de ştiinţă, în

calitate de atitudine fundamentală (adică în calitate de atitudine care guvernează manifestările sale lingvistice uzuale). Iar de aici să se purceadă la studiul limbii naturale, călăuziţi fiind de adoptarea acestei atitudini.

O asemenea ipoteză este însă nenaturală. Există suficiente motive să se afirme că vorbitorilor unui idiom nu li se poate atribui o atitudine riguros şi coerent epistemică, specifică omului de ştiinţă. A căuta şi a găsi cu metodă adevărul reprezintă momente de excepţie din viaţa unei colectivităţi şi chiar din viaţa indivizilor.

Pe de altă parte, dacă totuşi se admite că vorbitorii unei limbi îşi însuşesc o astfel de atitudine, consecinţele, în ordinea investigaţiei semantice, nu sunt deloc satisfăcătoare. Cu puţină bunăvoinţă, se poate afirma că o semantică din perspectiva condiţiilor de adevăr există deja în momentul de faţă; ea ne este furnizată de totalitatea cercetărilor întreprinse în cadrul analizei filosofice clasice. Este însă cunoscut cât de severe sunt consecinţele acestui tip de investigaţie: ele exclud tot ceea ce nu intră în sfera aserţiunii (interogaţii, comenzi, condiţionale contrafactuale, propoziţii la timpul viitor); ele nu se interesează nici de anumite forme de asertivitate (cum ar fi asertivi

 tatea evaluatoare). Ideea de cognitivitate – structural legată de aceea de condiţii de adevăr – impune aşadar o reformă atât de drastică a limbii naturale, încât ceea ce rămâne nu mai reprezintă, de fapt, o limbă utilizată pentru comunicarea cotidiană. Un filosof cum este Tarski formulează de altfel cu claritate o asemenea concluzie (Tarski 1972 a: 183).

Toate cele amintite aici reprezintă dezvoltări ipotetice ale argumentului critic al lui Harman. Ele încearcă să demonstreze cât de serioasă şi de substanţială este obiecţia sa. Rămâne totuşi de văzut dacă obiecţia nu poate fi evitată.

Davidson afirmă că teoria lui porneşte de la problema achiziţiei unei limbi. El precizează că îşi pune această

problemă recurgând la o anumită simplificare, în sensul că nu îşi propune să construiască o teorie a etapelor de achiziţie a limbii, dar şi în sensul că nu poate lua în considerare variabilele psihologice ale procesului de achiziţie (Davidson 1970 a: 495). Cu aceste precizări, teoria învăţării unei limbi devine, de fapt, teoria abilităţii de a întrebuinţa acea limbă (ceea ce de altfel Davidson recunoaşte). Iar teoria însăşi va fi un mecanism descriptiv pentru această abilitate (ibidem). Davidson lasă în suspensie aici o chestiune destul de importantă: chestiunea dacă el e înclinat să pună pe seama vorbitorului mecanismul descriptiv pe care îl construieşte, sau dacă acest mecanism reprezintă doar o construcţie destinată să funcţioneze într-un mod analog cu modul în care funcţionează realmente abilitatea vorbitorilor.

Nici în alte lucrări ale lui Davidson problema aceasta nu este explicit tratată. În Davidson 1970 b, o indicaţie indirectă a atitudinii sale o constituie afirmaţia că propoziţiile de forma convenţiei T prezintă o evidenţă empirică incontestabilă (pentru discuţia separată a acestei afirmaţii cf. infra, acest capitol, 2.2.2). Aserţiunea conduce aici la concluzia indubitabilă că Davidson e înclinat să atribuie vorbitorilor o teorie a adevărului. Dar această afirmaţie este izolată. Un întreg studiu (Davidson 1973) e consacrat relevanţei filosofice a convenţiei T. Nici o singură propoziţie a articolului nu mai aminteşte

 De asemenea, în Davidson 1969 se indică succesiv avantajele acestei teorii asupra unei teorii a sensului în stil fregeean, asupra unei teorii a sensului având ca axiome propoziţii de tipul „se înseamnă că p”, şi, în sfârşit, asupra teoriei Katz-Fodor. Interesant este că, din nou, printre aceste avantaje, ideea de naturaleţe a convenţiei T nu apare. Avantajele ţin, prin urmare, de nivelul metateoreticului, adică de acel nivel care îl angajează exclusiv pe cercetător, obligat să îşi dirijeze demersul în funcţie de anumite canoane (epistemologice,

de exemplu).

Există totuşi ceva în articolele lui Davidson, care îndeamnă către a avansa – cu prudenţă – ipoteza că teoria adevărului nu e pusă pe seama vorbitorilor reali, ci doar că e preferată datorită avantajelor metateoretice pe care le expune. E vorba despre faptul că, în aceleaşi articole în care teoria este elogiată, apar consideraţii tocmai despre raportul dintre sens şi credinţe exprimate într-o colectivitate, în Davidson 1969, de exemplu, se observă că nu putem şti ce cred vorbitorii, până ce nu vorbesc, iar, pe de altă parte, nu putem şti ce cred ei până ce nu înţelegem ce vorbesc. Convingerea lui Davidson că între sens, credinţă şi intenţie există o conexiune ireductibilă e clar exprimată de asemenea în Davidson 1976: 38.

Se pare, aşadar, că se impune o necesară distincţie între nivele: un nivel al fenomenului real (fenomenul supus observaţiei) şi un nivel al explicaţiei teoretice. Pentru nivelul fenomenului, Davidson e mai degrabă înclinat să admită aceeaşi teză ca şi Strawson sau Harman. Pentru nivelul explicaţiei şi al descrierii, el optează însă pentru teoria adevărului. Rezultatul este că, în felul acesta, ceea ce se crede că este adevărat e tratat ca şi cum ar fi ceea ce este (de fapt) adevărat. Valabilitatea obiecţiei lui Harman ajunge astfel să depindă acum de faptul dacă el acceptă sau nu acest tratament. Din simpla formulare a obiecţiei, se pare că el nu îl acceptă. Dar în aceste condiţii, Harman era obligat să dea argumente împotriva tratamentului „modelator" davidsonian. Textul său nu conţine însă asemenea argumente.

(IV) Cea mai incisivă obiecţie adusă de Harman teoriei david-soniene a sensului este formulată în finalul articolului şi are, ca ţintă, 132

O apărare a programului davidsonian modul în care Davidson a explicat forma logică a propoziţiilor de acţiune. Obiecţia este însă în aşa fel construită, încât în raza ei de atac poate intra, la fel de bine, şi tratamentul propus de Davidson pentru contextele indirecte. De fapt, în discuţie este, din nou, problema calităţii interpretative a teoriei lui

Davidson.

Potrivit lui Harman, forma logică a propoziţiilor acţionale avansată de Davidson nu captează în mod complet sensul acestor propoziţii. În simbolismul logic utilizat de Davidson, cuantificarea se efectuează pe domeniul evenimentelor. Dar nimic din simbolismul acesta nu explică referinţa la evenimente. Apelul la aceste entităţi, arată Harman, nu poate fi explicat decât printr-o teorie separată a evenimentelor, care ne-ar putea indica ce înseamnă a infirma sau a confirma o aserţiune despre evenimente. De observat – deşi Harman nu mai adaugă aceasta – că sub incidenţa aceleiaşi obiecţii intră, tot ceea ce suportă operaţia de cuantificare; adică şi acele simboluri mult mai banale care sunt variabilele individuale. Potrivit vederilor lui Harman, aceeaşi teorie davidsoniană poate explica sensul cuantificării pe domeniul indivizilor, dar nu poate explica apelul la indivizii înşişi, deoarece explicaţia acestui apel o furnizează o teorie separată, care ne indică şi criteriile după care confirmăm sau infirmăm aserţiunile despre indivizi.

Harman surprinde aici cu acuitate un aspect caracteristic al simbolismului logic: caracterul său convenţional manifestat prin aceea că anumite simboluri sunt acceptate ca logic simple, mai precis primitive. Logicianul îşi poate permite să facă aceasta şi nu e criticabil că procedează astfel. Pe de-o parte, pentru intenţiile sale nu e nicio nevoie să se coboare cu definiţiile mai jos de nivelul funcţiilor prepoziţionale (am în vedere o formă oarecare de logica predicatelor de ordinul întâi). Pe de altă parte, în spatele limbajului său logic, există limbajul natural din care logicianul poate extrage un concept care să-l ajute la a da o anumită coloratură intuitivă simbolurilor primitive (de pildă conceptul de individ pentru simbolurile de variabile individuale). Când însă simbolismul logic este anexat unei teorii

Adevăr şi limbă naturală a sensului, convenţia ca anumite simboluri să fie considerate primitive se

transformă într-o fisură pentru teoria însăşi. Atât conceptul de individ cât şi cel de eveniment sunt nedefinite, la Davidson. Dar această precizare nu poate să fie de niciun ajutor în raport cu observaţiile lui Harman.

2.1.3. Foster şi Loar despre sens şi adevăr în două studii de o remarcabilă claritate şi vervă polemică, Foster şi Loar au susţinut, cu argumente similare, că teoria adevărului interpretată davidsonian nu e şi o teorie a sensului. (Din cauza acestei asemănări de argumentaţie, articolul lui Foster va fi, în rândurile următoare, privilegiat şi considerat ca reprezentativ, chiar dacă propunerile constructive ale celor doi, pe marginea a ceea ce ei consideră a fi teoria adecvată a sensului, sunt complet diferite; cf. Foster 1976: 1 – 32 şi Loar 1976: 138 – 161). Dintr-o direcţie deosebită, dar având aceeaşi concluzie, vin observaţiile lui Wallace (Wallace 1978). Argumentaţia lui Foster poate fi rezumată în felul următor: o teorie interpretativă este o teorie care serveşte unui vorbitor ipotetic să achiziţioneze un limbaj despre care se presupune că nu îl cunoaşte în mod iniţial. În discuţie fiind *un limbaj (şi* nu fragmente ale acestuia), teoria trebuie să furnizeze posibilitatea de a înţelege sensul oricărei propoziţii şi, de aceea, ea trebuie să fie recursivă. În acelaşi timp, Foster cere, suplimentar, ca teoria să conţină şi afirmaţia că este interpretativă. Această exigenţă ocupă un loc important în argumentaţia sa:

„Când spun despre o teorie interpretativă că ea e suficientă pentru abilitatea de a înţelege o limbă, spun, pentru a fi clar, că ceea ce ea *afirmă* (s.a.) e suficient pentru această abilitate" (Foster 1976: 4).

Nu e, prin urmare, îndeajuns, conform lui Foster (şi lui Loar), ca teoria să ofere o interpretare fiecărei propoziţii: e la fel de important ca ea să comunice informaţia că este o teorie interpretativă.

Urmează de aici condiţii corespunzătoare pentru un vorbitor: dacă el înţelege limbajul în care e formulată

teoria şi dacă ştie să aplice teoria, atunci aceste cunoştinţe, împreună cu informaţia că teoria e interpretativă, îi vor da posibilitatea de a înţelege limbajul iniţial necunoscut.

Cu aceste precizări, e testată, în continuare, însuşirea interpretativă a unei ipotetice teorii semantice 0.9 e formulată într-un metalimbaj ce conţine o parte a limbii engleze. Teoria e considerată, în intenţie, interpretativă pentru un limbaj formal L; ea conţine conceptele de satisfacţie şi adevăr şi e, prin urmare, o teorie semantică de tip davidsonian.

Se consideră mai întâi că 0 e tradusă într-un metalimbaj care conţine termeni francezi. Se ajunge astfel la o teorie echivalentă cu 0, numită 0 interpretativă faţă de acelaşi limbaj L. O e livrată unui vorbitor nativ al francezei, care nu cunoaşte engleza. Cel ce livrează teoria uită să-i precizeze vorbitorului francezei că 0 e o teorie interpretativă. Această informaţie este necesară întrucât 0 nu spune despre ea însăşi ce este. Se întâmplă astfel că vorbitorul are în faţă un mecanism, din care recunoaşte o componentă (metalimbajul), dar neştiind ce este şi ce face mecanismul, nu poate interpreta propoziţiile din limbajul L. Pe de altă parte, se presupune că acel ce furnizase teoria 0 încearcă acum să-l facă pe vorbitorul francez să înţeleagă limbajul L procedând astfel: el îi dă teoria 8, îi precizează că e interpretativă şi îi arată cum funcţionează mecanismul ei deductiv. Dar rezultatul e din nou un eşec: necunoscând metalimbajul lui 0 – engleza –, vorbitorul nu va putea înţelege nicio propoziţie din L, iar informaţia că 0 e interpretativă nu-i va servi la nimic (ibidem, 19).

Pentru că Foster acordă atât de multă importanţă cerinţei ca teoria să comunice informaţia că este interpretativă, se impune ca examenul argumentaţiei sale să înceapă cu această exigenţă. Un prim exemplu al felului cum înţelege el această teză se găseşte în fragmentul următor:

„Dar să presupunem că adăugăm informaţia că 9 este o T-teorie (o teorie care satisface convenţia T, cu modificările impuse de Davidson – n.m., E.I.). Atunci, pentru fiecare L-propoziţie S, vom şti că teorema lui 0 pentru S este o T-propoziţie, în care propoziţia din dreapta traduce pe S. Dar această propoziţie din dreapta este una dintre cele pe care le înţelegem: pe care trebuie cu adevărat să le înţelegem pentru a înţelege teoria 0; şi dacă înţelegem această propoziţie şi ştim, totodată, că ea traduce pe S, atunci ştim ce spune S” (ibidem, 17).

Acest pasaj reuneşte mai multe afirmaţii importante: (i) nu se spune exact ce înseamnă ca o teorie să furnizeze informaţia că este interpretativă; se afirmă însă că această informaţie implică înştiinţarea că membrul drept al oricărei T-propoziţii e o traducere (propoziţională);

(II) înţelegerea traducerii din membrul drept al unei T-propoziţii e de două ori importantă: înţelegerea ei *plus* informaţia că e o traducere pentru o propoziţie din limbajul-obiect permite înţelegerea limba-jului-obiect; în al doilea rând, înţelegerea ei permite înţelegerea T-propoziţiei şi, în consecinţă, a teoriei din care T-propoziţiile fac parte.

E de reamintit că, pentru Foster, afirmaţiile (i) şi (II) *nu* reprezintă determinaţii ale unei reale teorii interpretative. Aserţiunile (i) şi (II) sunt toate desprinse din reconstrucţia (considerată de Foster corectă) a demersului davidsonian. Ele sunt atribuite, prin urmare, acestui demers. Teza care caracterizează concepţia lui Foster (ca şi cea a lui Davidson) *ecão* teorie interpretativă permite înţelegerea unui limbaj numai pe baza a ceea ce ea afirmă.

Un al doilea fragment relevant este o parte a concluziei critice aflată în directă legătură cu tezele (i) şi (II) atribuite lui Davidson. După ce vorbeşte despre defectul interpretativ al teoriilor traducţionale, Foste spune:

„Teza lui Davidson e defectuoasă în acelaşi fel. Ceea ce el oferă în fapt ca teoria a sensului este combinaţia

dintre o T-teorie şi, prin

136

O apărare a programului davidsonian adăugarea unei stipulări („a clauze) care afirmă T-teoreticitatea teoriei, o teorie traducţională construită în termeni respectabil empirici. Fiind dată înţelegerea lui 9 şi asertând natura ei T-teoretică aceasta înseamnă că nu ne mai rămâne decât să cercetăm modul în care T-propoziţiile, expunând traducerile, sunt derivate pentru a ne oferi o înţelegere completă a oricărei expresii din L. Dar conjuncţia dintre teorie şi stipularea care afirmă că 0 este o T-teorie nu este… o teorie adecvată a sensului. Ceea ce ea afir*mă (s.a.)* nu e suficient pentru înţelegerea lui L. Într-adevăr, această conjuncţie nu e mai mult interpretativă decât teoria luată singură, căci stipularea adiţională nu afirmă nimic care să ţină de interpretarea lui L, dacă ea nu e dublată de o interpretare a lui L în engleză" (idem, i9 – 20).

Este destui de neaşteptat că Foster aşază proiectul davidsonian în categoria semanticilor traducţionale, dar, pe de altă parte, e cert că această categorizare nu decurge din confuzia acestui tip cu construcţiile de tip tarskian. Judecata lui Foster provine din concepţia pe care el pretinde că o descoperă în demersul davidsonian în problema raportului dintre natura interpretativă a unei teorii şi conceptul de traducere.

Este decisivă, în această privinţă, sublinierea faptului următor (menţionat deja mai sus): pentru Foster, informaţia că o propoziţie (dintr-un limbaj înţeles) e o traducere, e dependentă de informaţia că teoria, din care propoziţia face parte, e interpretativă. Foster dă un exemplu clar al acestei dependenţe, prin cazul vorbitorului nativ al francezei, necunoscător al englezei: vorbitorul nu poate folosi teoria (formulată totuşi într-un limbaj pe care-l controlează), deoarece îi lipseşte informaţia că aceasta e o T-teorie; neştiind că e o T-teorie, el nu poate avea aşadar informaţia că propoziţiile înţelese de el sunt traduceri, şi astfel limbajul L îi rămâne inaccesibil.

Cele spuse de Foster pot să fie corecte: cine cunoaşte

un limbaj, dar nu ştie că propoziţiile acestuia traduc propoziţiile altui limbaj, nu poate interpreta pe ultimul. Dar această situaţie defineşte un anumit concept de traducere: acea traducere realizată prin intermediul unui

Adevăr şi limbă naturală manual sau al unui dicţionar. Dar conceptul de traducere astfel definit nu-i aparţine lui Davidson. Diferenţa e următoarea: la Davidson, activitatea de traducere se desfăşoară într-o manieră „radicală" (asemănător cu procesul descris de Quine); traducerea e reconstruită empiric pe baza evidenţelor observaţionale, şi nu pe baza unui dicţionar; vorbitorul *construieşte* o traducere, nu o învaţă. Construcţia unei traduceri, în acest mod, e consubstanţială cu faptul că vorbitorul interpretează. De aceea, informaţia că activitatea lui e interpretativă nu are de ce să-i fie furnizată din exterior, căci ar fi complet lipsit de sens să i se spună cuiva care e angajat în interpretarea unui idiom necunoscut (fără să aibă la dispoziţie informaţia prealabilă), că activitatea lui e interpretativă. În rezumat, conceptul de traducere întrebuinţat de Foster implică două lucruri: înţelegerea metalimbajului în care e exprimată teoria; şi dependenţa informaţiei că acest metalimbaj traduce un limbaj-obiect, de informaţia că teoria e interpretativă. Conceptul davidsonian de traducere face, în schimb, cele două informaţii interdependente: una nu poate figura fără cealaltă, şi niciuna dintre ele nu poate fi suprimată, după cum crede Foster, fără dispariţia celeilalte. De aceea, obiecţia lui Foster, construită pe exemplul vorbitorului nativ al francezei, nu afectează teoria davidsoniană. Eroarea lui Foster constă în faptul că el atribuie lui Davidson o doctrină a traducerii, pe care, în fapt, acesta nu numai că nu o profesează, dar chiar o contestă.

Să presupunem, pentru dovedirea acestei afirmaţii, că ipoteticul vorbitor nativ al francezei se află în faţa limbajului L1 care, spre deosebire de L din exemplul lui Foster, nu e un limbaj formal, ci limbajul unei populaţii.

Neavând nicio informaţie asupra lui L1, vorbitorul va pune în corespondenţă, pe baza observaţiilor empirice, termeni din L1 cu termeni din franceză. El va ajunge astfel ca, după o vreme, să aibă un repertoriu de echivalenţe. Nimeni (şi nici Davidson, desigur) nu va nega faptul că ceea ce face vorbitorul este o interpretare de tip traducţional, căci termeni necunoscuţi sunt puşi în corespondenţă cu termeni cunoscuţi. Problema e acum urmă

O apărare a programului davidsoniantoarea: Foster ar susţine că înţelegerea lui L1 depinde de conjuncţia dintre înţelegerea francezei şi teoria adevărului. Nu este totuşi aşa: înţelegerea lui L1 depinde numai de înţelegerea francezei, dar înţelegerea francezei este complet explicată de teoria adevărului pe care, în mod ipotetic, i-o atribuim vorbitorului francez. E fără îndoială corect să se spună că, de pildă, secvenţa biab din L1 e „descoperită" de vorbitorul francez ca fiind aproximativ echivalentă cu cuvântul francez **arbre.** Dar conform poziţiei davidsoniene, pentru **arbre** vorbitorul francez are o axiomă (parte componentă a teoriei sale a adevărului) de genul „obiectul O; satisface funcţia propoziţională

…est un arbre „dacă o este un arbore". Dacă Foster sugerează că această axiomă face apel într-un mod camuflat la ideea de traducere – şi aceasta pare să fie obiecţia sa –, el se înşală: axioma afirmă o relaţie între un cuvânt şi o serie de obiecte care – împrumutând o expresie fregeeană – cad sub acest cuvânt. Dacă, pe de altă parte, el se îndoieşte că această axiomă afirmă o relaţie între cuvântul arbr**e şi o** categorie de lucruri, îndoiala nu e întemeiată: căci întrebuinţarea acestui cuvânt în raport cu o anumită clasă de lucruri în franceza uzuală permite a atribui vorbitorilor francezei un fragment de cunoaştere ipotetic reflectat în această axiomă. În sfârşit, dacă Foster presupune că înţelegerea axiomei e condiţionată de înţelegerea limbajului în care ea e formulată, el falsifică noţiunea de teorie (ca opusă celei de definiţie): singurul

termen care trebuie înţeles e cel de satisfacţie. Dar satisfacţia e, după cum se ştie, un concept primitiv. În orice caz, axioma nu presupune înţelegerea cuvântului arbr**e: înţe**legerea lui e explicată prin axiomă.

Diferenţa decisivă dintre teoria adevărului şi o teorie de tip traducţional e aşadar următoarea: ultima ocultează fenomenul înţelegerii, în timp ce prima dă seamă de acesta într-un mod necircular: ieşind din limbaj şi punându-l în relaţie cu lumea. Foster a dezvoltat o argumentaţie care l-a condus la concluzia bizară că teoria adevărului poate eşua într-o teorie de tip traducţional. Aceasta este

Adevăr şi limbă naturală urmarea insuficientei sale înţelegeri faţă de funcţia constrângerii empirice plasate de Davidson asupra teoriei adevărului.

2.1.4. Criticile lui Wallace

Wallace se îndoieşte şi el că teoria adevărului, interpretată în stil davidsonian, poate servi drept teorie a sensului. El formulează mai întâi condiţia de adecvare a unei teorii interpretative:

(A.M.T.) Pentru orice persoană X şi pentru orice limbaj Lj, dacă X ştie că T, atunci X se află în situaţia de a înţelege orice propoziţie din Li

(A.M.T.) reprezintă o versiune uşor modificată a condiţiei de adecvare date în Wallace 1978: 45. Simbolul *„T”* desemnează o teorie interpretativă. A se afla în situaţia de a înţelege orice propoziţie din Lj înseamnă a şti, pentru orice propoziţie's, că se înseamnă că p. Această condiţie e proiectată asupra teoriei adevărului, ceea ce revine la următoarea aserţiune:

(T.T.) Pentru orice X, pentru orice Li şi pentru orice's e L „dacă X ştie că se adevărată ddacă p, atunci X ştie că se înseamnă că p.

Wallace afirmă că (T.T.) e falsă: se poate întâmpla ca cineva să cunoască în ce condiţii o propoziţie dintr-un limbaj necunoscut e adevărată, şi totuşi să nu ştie ce înseamnă acea propoziţie. Cele două stări de lucruri nu sunt, conform lui Wallace, contradictorii, ci compatibile. Şi

aceasta pentru că, de fapt, convenţia T:

(C.T.) s e adevărată ddacă p nu implică:

(CM.) se înseamnă că p.

În realitate, susţine Wallace, (CM.) implică (C.T.) (idem, 47 – 48). De notat că, prin această afirmaţie, este implicit respins modul cum Davidson a derivat pe (C.T.) din (CM.).

Conform acestei situaţii, se impune descoperirea unei teorii mai tari decât convenţia T, care să umple locul gol al variabilei „T" din

140

O apărare a programului davidsonian schema (A.M.T.). În acest scop, Waliace păstrează axiomele teoriei adevărului şi introduce un termen primitiv suplimentar (de fapt o expresie).: „este o problemă de sens faptul că…" Acest operator (intensional) prefixează orice axiomă a teoriei adevărului. De exemplu, în cazul metalimbajului ML0 descris mai sus, operaţia de prefixare, în situaţia axiomei (API) are drept efect producerea axiomei:

(Amp-Este o problemă de sens faptul că şirul infinit Ss satisface funcţia prepoziţională P –, Vi ddacă fiecare membru lj este un arbore.

Specificul teoriei propuse de Wallace se dezvăluie acum din schema următoare:

(M.T.T.) Pentru orice persoană X, pentru orice L, şi pentru orice's e L, dacă X ştie că:

(I) este o problemă de sens faptul că se adevărat dacă p atunci x ştie că:

(II) se înseamnă că p **şi că:**

(III) s este adevărat ddacă p.

După cum se observă, (i) implică conjuncţia lui (II) cu fiii).

Propunerea lui Wallace e mult mai atractivă decât pare la prima vedere. Din ea decurg o serie de consecinţe interesante:

(I) Este plauzibil să se susţină că vorbitorul unei limbi se găseşte în posesia unui concept implicit de sens. O asemenea asumpţiune are un înalt grad de intuitivitate şi

susţinerea ei e posibilă dacă aderăm la teoria lui Wallace.

(II) Este absolut imposibil ca o asemenea teorie să mai dea greş şi să producă o T-propoziţie de genul:

„Zăpada este albă" e adevărată ddacă iarba este verde.

Din moment ce orice axiomă angajează expresia „este o problemă de sens faptul că…", posibilitatea unei interpretări greşite e exclusă. Fiind complet interpretativă, teoria lui Wallace prezintă avantajul de a fi, în acelaşi timp, mai simplă decât cea davidsoniană, căci se dispensează de constrângerile suplimentare.

(III) Mulţumită ei, analiza contextelor neextensionale se simplifică. O propoziţie precum:

(1) Bismarck credea că Napoleon a învins la Waterloo, e analizabilă astfel:

(MTT1) E o problemă de sens faptul că propoziţia „Bismarck credea că Napoleon a învins la Waterloo" e adevărată dacă Bismarck credea că enunţul „Napoleon a învins la Waterloo" înseamnă că Napoleon a învins la Waterloo.

Formularea e sinuoasă şi poate părea (deşi, în fapt, nu e) nerelevantă, dar principiul ei e simplu: (MTT1) e produsă prin conlucrarea unui set de axiome care explică sensul în funcţie de structură. Wallace pune un mare accent pe această calitate a teoriei, dedicându-i un paragraf special (idem, 53).

Există două situaţii în care teoria lui Wallace se dovedeşte vulnerabilă:

Prima e aceea a problemei intersubstituţiei pentru contextele indirecte. Fie, din nou, propoziţia (1). E cunoscut că aporia acestui tip de context o constituie faptul că termeni coreferenţiali, intersub-stituiţi în asemenea contexte, nu conservă valoarea de adevăr a întregului. Dacă în (1) numele propriu „Napoleon" se înlocuieşte cu descripţia coreferenţială „împăratul francez învins la Waterloo", în baza enunţului de identitate:

(2) Napoleon este împăratul francez învins la Waterloo rezultatul:

(1) Bismarck credea că împăratul francez învins la Waterloo a învins la Waterloo e o propoziţie falsă.

(1) e rezultatul colaborării unui set de axiome şi efectul acestei colaborări e consemnat în teorema (MTT1). Printre axiomele teoriei lui Wallace, trebuie să se găsească şi următoarele două:

(Ampi) Este o problemă de sens faptul că (individul) Napoleon satisface funcţia propoziţională „X e identic cu Napoleon" dacă Napoleon e identic cu Napoleon.

142

O apărare a programului davidsonian Este o problemă de sens faptul că împăratul francez învins la Waterloo satisface în mod unic funcţia propoziţională „Y e împăratul francez învins la Waterloo" dacă împăratul francez... etc. (Ampi) şi Ampi) împreună cu axioma pentru identitate (pe care nu am mai formulat-o) conlucrează la analiza propoziţiei (2) iar rezultatul e teorema corespunzătoare:

(MTT1) E o problemă de sens faptul că (2) e adevărată ddacă Napoleon e împăratul francez învins la Waterloo. Acum, în baza teoremei (MTT1), putem substitui termenii coreferenţiali în (1), iar rezultatul în planul analizei e teorema:

(MTT1) E o problemă de sens că (1) e adevărată dacă Bismarck credea că enunţul „împăratul francez învins la Waterloo a învins la Waterloo" înseamnă că împăratul francez învins la Waterloo a învins la Waterloo.

(MTTT) afirmă că este o chestiune de sens faptul că cineva ajunge să asume fapte contradictorii. Această afirmaţie este probabil corectă dar mai ales foarte sugestivă: prin ea ni se sugerează că, a constata contradicţii în sistemele de atitudini propoziţionale ale unei persoane, poate fi urmarea împrejurării că acea persoană leagă de cuvintele pe care le auzim sensuri ce nu sunt şi sensurile noastre (cf. şi Quine 1967: 59). Dar problema esenţială a teoremelor de tipul (MTTT) e

următoarea: ele fac teoria prea permisivă tolerând orice inferenţă substituţională greşită, în numele afirmaţiei că totul e numai o problemă de sens. Or, s-ar cuveni ca, dimpotrivă, teoria să poată explica de ce anumite inferenţe substituţionale sunt valide şi de ce alte anumite inferenţe, tot substituţionale, sunt greşite. Neputând face acest lucru, teoria lui Wallace e deficitară sub raportul puterii de discriminare.

A doua deficienţă e legată de chestiunea structurii sensului.

Wallace e foarte atent cu exigenţa ca teoria propusă de el să demonstreze că sensul întregului depinde de sensul părţilor. El spune:

„Punctul meu de vedere despre propoziţiile de credinţă este că, odată ce introducem operatorul modal, îl şi putem întrebuinţa pentru a arăta cum sensul acestor propoziţii depinde de sensul părţilor. Este important să notăm că operatorul modal nu a fost adus în discuţie pentru a se ocupa de propoziţiile de credinţă. S-a apelat la el pentru a se arăta cum e implicată cunoaşterea chiar şi în înţelegerea celor mai simple propoziţii” (idem, 53).

Grija lui Wallace e firească: arătându-se că sensul propoziţional e articulat dintr-un număr finit de părţi, se arată că un limbaj poate fi învăţat şi înţeles de o fiinţă omenească: teoria nu trebuie să fie doar interpretativă: ea trebuie să facă această calitate (interpretativitatea) accesibilă unei creaturi cu puteri limitate.

Este instructiv, din acest punct de vedere, să se compare felul davidsonian de a da seamă de natura interpretativă şi finit-com-poziţională a unei teorii, cu propunerea lui Wallace. La Davidson interpretativitatea (conceptul de sens) e derivată din trei factori: adevărul, structura şi constrângerea empirică. Conceptul de structură e furnizat de totalitatea axiomelor teoriei (pentru satisfacţie şi adevăr). Prin urmare, dacă se atribuie

conceptul de adevăr unei propoziţii, dacă această atribuire se face în mod structural (adică ţinând seama de axiome) şi dacă există traduceri radicale neconvenţionale ale termenilor, teoria va furniza prin teoremele astfel produse sensul.

Importanţa ideii de structură pentru ideea de interpretativitate trebuie subliniată în acest context cu toată hotărârea (nu pentru a minimaliza rolul celorlalţi doi factori). Următorul exemplu este edificator: există şi o altă teorie a adevărului în afară de cea tarskiană. Ea e denumită uneori „teoria substituţională" (Wallace 1972). Această teorie nu reduce conceptul de adevăr la acela de satisfacţie ci lucrează doar cu prima noţiune. O axiomă caracteristică pentru o astfel de teorie e axioma (recursivă) pentru conjuncţie:

(S.A) „p a q „e adevărată dacă „p" e adevărată şi „q" e adevărată.

Problema e acum următoarea: dacă adoptăm ca bază a teoriei sensului teoria substituţională a adevărului, teoria nu mai e în sens

144

O apărare a programului davidsonian davidsonian, interpretativă, deoarece la Davidson ideea de structură este indisolubil legată de axiomele satisfacţiei. (De altfel Davidson însuşi, a arătat că o teorie substituţională nu e adecvată pentru intenţiile sale (Davidson 1973: 79). Pe de altă parte, cerinţa ca sensul să fie dat în mod compoziţional se rezolvă tot prin apelul la conceptul de structură, adică la ansamblul de axiome ale satisfacţiei. Rezultă de aici că în filosofia davidsoniană interpretativitatea şi compoziţionalitatea sunt inseparabile.

La Wallace lucrurile nu stau la fel. Factorul care dă seamă de natura interpretativă a teoriei e numai conceptul primitiv de sens. Această împrejurare duce la consecinţa remarcabilă că, dacă se porneşte de la o teorie substituţională, se obţine tot o teorie interpretativă prin aceeaşi simplă prefixare a operatorului modal la axiome. Fiind interpretativă, o asemenea teorie nu mai dă seama,

desigur, de ideea de compoziţionalitate, deoarece îi lipsesc axiomele satisfacţiei. Tocmai de aceea Wallace se foloseşte de o teorie de tip tarskian.

Propunerea lui Wallace face interpretativitatea şi compoziţionalitatea independente. Ceea ce nu se spune (dar e evident) e că un vorbitor poate înţelege un limbaj având puteri divine de absorbţie a unui stoc ilimitat de termeni. Aceasta este deficienţa majoră a teoriei.

2.2. Forma logica

2.2.1. Observaţiile lui Evans

Evans (în Evans 1976) şi-a construit observaţiile critice referitoare la tratamentul davidsonian al conceptului de inferenţă logică pe baza următorului ansamblu de afirmaţii.

(I) Există o deosebire care se face, în mod curent, între inferenţe formale şi inferenţe de sens.

(3) Dacă plouă şi e frig, atunci plouă.

(4) Dacă se constată că apa fierbe la 100°C, atunci apa fierbe la 100°C.

(3) ilustrează primul caz, iar (4) pe cel de-al doilea.

(II) Modul lui Davidson de a trata inferenţele structural valide naşte speranţa că deosebirea inferenţa formală/inferenţa de sens îşi va putea găsi o explicaţie mai adâncă decât s-a găsit până în prezent (cf. Evans 1976: 199).

(III) Explicaţia conceptului de inferenţă structurală, pe care pare să o acrediteze Davidson este următoarea: o inferenţă este structural validă dacă şi numai dacă modelul validator („Validating condiţional”) este o consecinţă semantică. Astfel, inferenţa de la clasa de propoziţii <S... în > *la p*ropoziţia în este validă din punct de vedere structural dacă din faptul că S-i şi... şi în i sunt adevărate, urmează că în este de asemenea adevărată (ibidem. 202).

(IV) Modelul validator al unei inferenţe trebuie să fie o consecinţă a regulilor recursive ale teoriei adevărului (ibidem).

Pornind de la aceste observaţii, Evans constată însă că propunerea davidsoniană de justificare a inferenţei structurale poate fi extinsă şi asupra cazurilor care, în mod tradiţional, sunt considerate drept inferenţe de sens. Astfel este situaţia cu adjectivul atributiv „mare”. „Mare” poate fi plasat la nivelul regulilor recursive (Evans arată cum se poate face asta) şi, din formularea regulii pentru el, urmează că inferenţa de la:

(5) Roma este un oraş mare la

(6) Roma este un oraş ajunge să fie o inferenţă validă structural (ibidem. 203).

În opinia lui Evans, teoria consecinţei logice a lui Davidson este minată de afirmaţii contradictorii. Pe de-o parte inferenţa structurală este validată de către consecinţa semantică, pe de altă parte, Davidson afirmă, după cum am constatat în capitolul precedent, că

O apărare a programului davidsonian forma şi, deci şi, inferenţa logică sunt relative la logica metalimbajului şi la teoria adevărului. Teza relativităţii formei logice este însă lăsată în suspensie în sensul următor: nu se precizează de câtă logică e nevoie pentru ca inferenţele dintre propoziţiile limbajului-obiect să fie calificate drept inferenţe structurale (ibidem, 204).

În încercarea de a elimina arbitrarul pe care teza relativităţii îl introduce, Evans se foloseşte de unele afirmaţii ale lui Davidson. În Davidson 1975 b, acesta observă:

„Trebuie să descoperim destulă structură (la nivelul metalimbajului – n.m., EU.) pentru a fi posibil să demonstrăm cum pentru o propoziţie oarecare (din limbajul obiect – n.m., E.l.) sensul depinde de părţile componente”.

Evans consideră că această precizare are calitatea de a reduce arbitrarul. Dar, conform punctului de vedere exprimat acum de Davidson, inferenţa de la (5) la (6) nu mai este o inferenţă structurală: într-adevăr, oricâtă structură am asuma că se găseşte în metalimbaj, nu se va

putea justifica inferenţa de la (5) la (6) ca inferenţă formală, căci (5) nu are sensul dependent de părţile componente. Ceea ce ne arată Evans, aşadar, este cum se pot obţine perspective incompatibile asupra conceptului de inferenţă pornind de la tezele david-soniene (ibidem, 206 – 207).

Trebuie recunoscut, împreună cu Evans, că partea din filosofia davidsoniană a limbajului referitoare la forma logică nu este dintre cele mai elaborate. În acelaşi timp însă, este posibil ca Evans să-şi fi făcut iluzii nefondate despre sugestiile de fundamentare a distincţiei inferenţă formală/inferenţă de sens. El echivalează, de exemplu, conceptul tradiţional de inferenţă formală cu noţiunea davidsoniană de inferenţă structurală. Iar de la ipoteza acestei echivalenţe îşi construieşte critica. În obiecţiile pe care le formulează Evans nu precizează însă niciodată care este cadrul lingvistic obiect în raport cu care teoria adevărului e convocată. Să presupunem aşadar că un asemenea cadru este un limbaj oarecare al predicatelor de ordinul întâi. Este imposibil să se constate că pentru un asemenea cadru

Adevăr şi limbă naturală lingvistic delimitat cu precizie, teoria adevărului nu poate da seamă de conceptul de inferenţă. Rămâne, desigur, la alegerea noastră să suplimentăm vocabularul teoriei cu conceptul de adevăr logic, sau să n-o facem. Chiar Davidson vorbeşte despre această libertate. Dar indiferent de alegere, adevărurile logice şi inferenţele (care nu pot fi decât formale) vor avea în sistemul propoziţiilor din limbajul-obiect un loc distinct. Cu sau fără etichetă.

Mai departe. Se încearcă a se construi o teorie a adevărului în stil Tarski pentru problema adjectivelor atributive. Ştim că aici domeniul e mai puţin explorat de către logicieni, tocmai pentru că inferenţele caracteristice adjectivelor predicative (de genul „Orice cal alb este cal”) nu mai funcţionează. Până ce nu avem o cuprindere exhaustivă a materialului nu putem proceda decât prin

inducţie. Asta revine la a studia ce regularitate inferenţială expun aceste tipuri de structuri. Ajungem astfel să constatăm că de la structurile

(7) X este (un poet bun, un soţ tandru, un caniş uriaş} nu se poate infera decât:

(8) X este (un) poet, un soţ, un caniş.

Fiind vorba de o regularitate inferenţială, nu e niciun motiv de a ne îndoi că în spatele suprafeţei lingvistice nu se ascunde o structură comună. Tocmai acest lucru îndeamnă la descoperirea ei. Pe de altă parte, cercetarea înregistrează faptul că unele inferenţe nu se nasc din structura bănuită, ci independent de ea sau uneori chiar împotriva ei („un pretins democrat", de pildă). În sublimbajul adjectivelor atributive suntem, prin urmare, îndreptăţiţi să distingem între inferenţe de structură şi inferenţe individuale. Distincţia are un grad de evidenţă empirică ce face inutil orice comentariu.

Iar acum să presupunem că dorim o teorie a adevărului în stil Tarski pentru limba naturală. Ceea ce rămâne de făcut este să adunăm toate seriile de regularităţi inferenţiale semnificative pentru problema adevărului. Asta înseamnă chiar orânduirea, alături de inferenţa formală din limbajul predicatelor de ordinul întâi, a celorlalte regularităţi inferenţiale (pentru adjective atributive, pentru 148

O apărare a programului davidsonian propoziţii acţionate, pentru contexte indirecte etc). Dar lor trebuie să le fie adăugate şi inferenţele individuale.

Acum se observă mai bine la ce se reduce obiecţia lui Evans. El crede că tratamentul davidsonian al teoriei lui Tarski ne lasă libertatea deloc folositoare de a privi acelaşi fenomen din limbajul-obiect fie ca deschis inferenţei formale, fie ca deschis inferenţei de sens. Dar asta înseamnă să se neglijeze tocmai discriminarea de la care s-a pornit cercetarea: adică deosebirea dintre regularităţi şi „accidente" inferenţiale.

Problema formei şi a inferenţei logice în teoria lui Davidson nu e aceea că teoria implică un arbitrar care ne

face să nu mai ştim când o inferenţă e formală şi când e doar o inferenţă de sens. Conceptul davidsonian de inferenţă structural-validă nu coincide decât în parte cu noţiunea de inferenţă formală. Aceasta din urmă e un aspect al inferenţei structural valide.

Problema teoriei davidsoniene este descoperirea acelor structuri ascunse care se manifestă prin regularităţile inferenţiale. Davidson a arătat ce putem face ca să explicăm o asemenea regularitate inferenţială (analiza propoziţiilor de acţiune dar şi cea a contextelor indirecte). Dar asemenea descoperiri nu sunt uşoare.

2.2.2. Observaţiile lui Lycan

Davidson a fost mereu preocupat şi a subliniat în permanenţă faptul că T-propoziţiile unei teorii a adevărului sunt „evidente" vorbitorilor. Cu alte cuvinte, că ele apar ca fiind naturale:

„... lucrul de care e nevoie e abilitatea de a recunoaşte când bicondiţionalele (adică T-propoziţiile – n.m., E.l.) sunt adevărate. Aceasta înseamnă că, în principiu, nu e mai dificil a testa adecvarea empirică a unei teorii a adevărului decât de a decide... dacă propoziţia: „Zăpada este albă" este adevărată dacă şi numai dacă zăpada este albă. Astfel, semantica, sau cel puţin teoria adevărului, pare a avea un fundament empiric la fel de solid ca şi sintaxa.

149

Adevăr şi limbă naturală în fapt, poate fi mai uşor, în multe cazuri, pentru un vorbitor să spună care sunt condiţiile de adevăr ale unei propoziţii, decât să precizeze dacă aceeaşi propoziţie e gramaticală" (Davidson 1970 b: 185).

În acest context al evidenţei empirice a T-propoziţiilor, William Lycan îşi exprimă rezervele faţă de tratamentul davidsonian aplicat raportului dintre forma logică şi forma gramaticală a enunţurilor (Lycan 1984: 30 – 31).

Lycan constată că atât Davidson cât şi Harman, atunci când se folosesc de T-propoziţii, precizează că, în

stânga bicondiţionalului, apare propoziţia în supoziţie materială, iar, în dreapta, apare sau aceeaşi propoziţie în supoziţie formală, sau traducerea ei (tot în supoziţie formală), după cum teoria e omofonică sau eterofonică. Dacă teoria e eterofonică, „traducerea” din aripa dreaptă este, de obicei, o traducere parte cu parte a propoziţiei – considerată în supoziţie materială – din membrul stâng.

Studiind analiza davidsoniană a propoziţiilor acţionale, Lycan observă că pentru un anunţ precum:

(9) Petru l-a lovit pe Paul teoria adevărului nu asociază T-propoziţia corespunzătoare:

(10) „Petru l-a lovit pe Paul” e adevărată ddacă Petru l-a lovit pe Paul ci, conform propunerii lui Davidson despre forma logică a acestor enunţuri, o T-propoziţie precum:

(11) „Petru l-a lovit pe Paul” e adevărată ddacă există un eveniment e care este lovirea lui Paul de către Petru şi care a avut loc înainte de momentul t.

Din această observaţie, Lycan scoate patru consecinţe:

(I) Principiul evidenţei T-propoziţiilor susţinut de Davidson e încălcat.

(II) Ar trebui probabil ca teoria să distingă în asemenea cazuri între T-propoziţii „pure” (cum e (10)) şi T-propoziţii „impure” (cum e (11).

(III) Ar fi de dorit ca trecerea de la teoremele „impure” la cele 150

O apărare a programului davidsonian

„Pure” să se facă prin transformări sintactice. Totuşi, lucrul acesta nu este realizabil, deoarece teoremele conţin enunţuri în supoziţie materială şi formală, şi nu se obişnuieşte ca transformările sintactice să opereze asupra unor asemenea baze.

(IV) în consecinţă, pretenţia programului davidsonian de a fi o teorie şi sintactică şi semantică e neîntemeiată; în realitate, avem de-a face, în cazul teoremelor „impure”, cu o variantă a analizei filosofice clasice (în stil Russell, de pildă). Pe de altă parte, teoremele impure nu sunt evidente empiric: un vorbitor fără pregătire logică nu ar fi imediat

de acord cu ele.

Critica asupra evidenţei empirice nu poate fi nici eludată, nici respinsă. Dar putem fi mai optimişti asupra posibilităţii de a deriva forma gramaticală de suprafaţă din teoremele „impure".

Fie din nou cazul exemplelor (8) – (11). Se afirmă, aşadar, că teorema genuină pentru (8) nu e (10), ci (11). Stabilirea unei legături între (9) şi (11), în aşa fel încât să se poată spune că legătura e o transformare sintactică ce nu afectează distincţia supoziţie materială/supoziţie formală, e următoarea:

(12) „Petru l-a lovit pe Paul" e adevărată ddacă propoziţia „Există un eveniment e care e lovirea lui Paul de către Petru şi care s-a petrecut înainte de momentul t „e adevărată. (12) e un bicondiţional al unei teorii a adevărului, însă această teorie nu e de tip tarskian ci substituţional: adevărul enunţului din stânga e definit prin adevărul enunţului din dreapta; peste tot, propoziţiile sunt luate în supoziţie materială.

Adoptarea bicondiţionalelor de forma (12) prezintă două avantaje: pe de-o parte uniformizarea semnalată mai sus permite asumarea unor reguli de transformare de la enunţul din dreapta al bicondiţionalului (12) la enunţul din stânga. Acesta este avantajul sintactic. Pe de altă parte, acelaşi bicondiţional permite formularea următoarei T-propoziţii (tarskiene):

(13) Propoziţia „Există un eveniment *e* care e lovirea lui Paul de către Petru şi care... etc". e adevărată ddacă există un eveniment e etc, etc.

E de observat că (13) este o teoremă „pură". Adoptând. pe (12), se ocoleşte teorema „impură" (10) şi astfel distincţia operată de Lycan dispare. Aceasta înseamnă că principiul T-propoziţiilor nu e încălcat (cf. obiecţia (i). Rămâne însă ca parte valabilă a criticii lui Lycan faptul că principiul evidenţei empirice nu se salvează.

Propunerea formulată mai sus necesită încă două comentarii. Lycan cere de fapt derivarea unei T-propoziţii pure dintr-o T-propoziţie impură. Cerinţa lui pare însă excesivă, căci efectul ar fi existenţa pentru unele enunţuri a doua teoreme: una „de suprafaţă" şi alta „de adâncime". Deşi această exigenţă e urmarea faptului că în observaţiile lui Lycan intră şi principiul evidenţei empirice, e destul de clar că se poate renunţa la ea fără ca teoria să sufere prea mult.

În al doilea rând: nu se poate spune cât de conformă cu spiritul tezelor davidsoniene este propunerea; anexarea unei teorii substi-tuţionale nu e, în orice caz, de inspiraţie davidsoniană; e cunoscut că Davidson se îndoieşte de utilitatea unei asemenea teorii pentru semantica limbilor naturale (cf. Davidson 1973: 79).

CAPITOLUL V

REMARCI CRITICE ŞI DEZVOLTĂRI IPOTETICE

Se cuvine să se distingă în opera lui Davidson două demersuri. Unul este pur filosofic şi constă în tentativa de a fundamenta ipoteza că o teorie a adevărului este o teorie interpretativă pentru o limbă naturală. Celălalt este mai degrabă lingvistic. El foloseşte premisa că o teorie a sensului e o teorie a condiţiilor de adevăr în stil Tarski, ca să lumineze aspecte legate de forma logică a structurilor naturale. Dintr-o asemenea premisă s-a născut analiza contextelor indirecte, analiza propoziţiilor acţionate sau analiza modurilor.

Observaţiile critice menţionate în capitolul precedent au avut ca obiect componenta filosofică a programului. Observaţiile din acest capitol se vor referi la componenta lingvistică. Diferenţa dintre cele două capitole este că, în cel de faţă, remarcile critice vor avea o notă mai personală.

1. De la adevăratân *C* la adevăratân G*

Urmându-l pe Tarski, Davidson a optat pentru o

caracterizare a conceptului de adevăr relativă la un limbaj. În scrierile sale mai recente, Davidson a ajuns însă la concluzia că noţiunea de limbaj ar trebui să fie abandonată (Davidson 1986: 446)

Această nouă poziţie este consecinţa tezei, deja cunoscute, că o teorie lingvistică trebuie să fie eliberată de concepte ce reifică procese susceptibile de a fi explicate într-un mod mai simplu pe o cale diferită de cea a reificării. Noutatea constă în faptul că Davidson

extinde domeniul de aplicaţie al acestei teze şi asupra conceptului de limbaj.

Renunţarea la noţiunea de limbaj privează însă conceptul de adevăr de o determinaţie esenţială: aceea de a fi dependent de conceptul la care s-a renunţat. Urmând concluzia argumentaţiei lui Davidson devine necesară identificarea unui alt concept care să repună în drepturi determinaţia pierdută. Problema e aşadar dacă tezele lui Davidson permit o asemenea identificare.

Există trei argumente care pledează pentru afirmaţia că răspunsul este pozitiv. În primul rând, Davidson nu a lăsat niciodată să se înţeleagă că ar renunţa la teza conform cu care, în reconstrucţia conceptului de sens, rolul noţiunii de structură sintactică este important. Dimpotrivă, teza că adevărul e atribuit unei propoziţii pe baza configuraţiei acesteia reprezintă una dintre aserţiunile caracteristice ale gândirii lingvistice davidsoniene.

Strâns legată de această teză este apoi afirmaţia că noţiunile de formă logică şi de structură de adâncime sunt interconectate. Am văzut, într-un capitol anterior, că există două ipostaze ale acestei afirmaţii, explicit dezvoltate de către Harman: versiunea tare a acestei teze înseamnă reducerea conceptului de structură de adâncime la cel de formă logică. Versiunea slabă propune compatibilitatea dintre forma logică şi structura sintactică. Ea e mai apropiată de teza atribuirii structurale a conceptului de

adevăr unei propoziţii.

În sfârşit, în aceeaşi linie cu ceea ce interesează aici, e problema conceptelor lingvistice. Davidson a declanşat cea mai semnificativă ofensivă împotriva conceptelor semantice neexplicate. Ar fi însă eronat să se creadă că ofensiva sa ţinteşte conceptele lingvistice în general. Următoarele noţiuni lingvistice nu au fost niciodată contestate din punctul de vedere al reificării sau al funcţiei lor pretins explicative: propoziţie, funcţie propoziţională, variabilă individuală, cuantificator, conector propoziţional.

E o banalitate să se explice din ce cauză aceste concepte nu au intrat (şi nu puteau intra) în raza criticii davidsoniene; ele sunt tocmai

154

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice conceptele care sunt presupuse de către maşinăria semantică reprezentată la Davidson prin teoria adevărului. Nu e însă cu totul banal să se constate, cu această ocazie, că programul lingvistic al lui Davidson deja sugerează care ar fi conceptul capabil să substituie noţiunea de limbaj.

Conceptul în cauză este cel de sintaxă sau, mai general vorbind, cel de gramatică. Pe această cale, predicatul „adevărat în L” urmează a fi substituit de „adevărat în G” unde G simbolizează o gramatică a cărei formă rămâne de specificat.

A opta pentru conceptul de „adevărat în G” este o propunere aflată dincolo de tezele explicite ale programului lingvistic davidsonian. Nu este însă şi o propunere contrară acestor teze. O nouă problemă apare însă imediat ca urmare a acestei opţiuni. Este problema tipului de sintaxă asociat cu o teorie a adevărului.

Deşi o sintaxă logică (precum cea propusă în Ajdukiewicz 1967) s-ar recomanda ca însoţitorul cel mai firesc al semanticii davidsoniene, se poate constata că Davidson însuşi nu a manifestat o preferinţă specială în această direcţie. Ceea ce este însă frapant este starea de indeterminare pe care epistemologia sa o legitimează în această privinţă. În virtutea empirismului pe care îl asumă,

Davidson ar trebui să admită că acelaşi conţinut empiric (al unei teorii) legitimează mai multe scheme conceptuale. Consecinţa, pentru cazul de faţă, ar fi că, principial, nicio gramatică nu s-ar putea dovedi mai aptă decât alta să facă pereche cu o teorie a adevărului.

Considerente de ordin pragmatic, la care Davidson ar adera probabil, ar putea reduce indeterminarea. Aceasta este poziţia lui Quine. Dar mai există o posibilitate de selecţie a gramaticilor. Ea este oferită de metateoria lui Chomsky cunoscută sub numele de „gramatica universală”.

Există două motive principale care susţin propunerea ca noţiunea de gramatică universală să fie aleasă drept criteriu de alegere a gramaticii potrivite cu o teorie davidsoniană a adevărului. Primul este că e plauzibil să se susţină că gramaticile derivate din

Adevăr şi limbă naturală modelul gramaticii universale au o adecvare explicativă superioară la limbile naturale, în comparaţie cu gramaticile derivate din modele logice. Această judecată nu întruneşte însă consensul teoreticienilor (pentru un punct de vedere diferit, a se vedea spre exemplu Gazdar et al. 1985) Ea e ilustrată de teza lui Chomsky, potrivit cu care limbile naturale, spre deosebire de limbile artificiale sunt necesar dependente de ideea de structură (această necesitate nu e la Chomsky o necesitate logică).

Al doilea motiv este că modelul gramaticii universale este prin el însuşi îndreptat către restrângerea clasei de gramatici posibile pentru limbile naturale. El vine astfel într-un mod natural în întâmpinarea dezideratului exprimat mai sus, de a opera o selecţie în domeniul gramaticilor posibile.

Adoptarea conceptului de gramatică universală drept criteriu de selecţie contrastează desigur cu principiile filosofice ale lui Davidson. Ineismul la care Chomsky aderă este refuzat de către gândirea filosofică a lui Davidson. Iar

separaţia limbaj natural – limbaje logice, şi ea o constantă a filosofiei lingvistice chomskyene este contestată de către Davidson. Pentru Davidson, distincţia nu e esenţială, ci graduală (Davidson 1970 b: 183).

Comparând însă argumentele *pentru* adoptarea gramaticii universale drept criteriu de selecţie, şi argumentele *contra* se constată că primele sunt mai legate de realitatea unui program lingvistic decât ultimele. Nu poate fi lipsit de interes, pentru cercetarea lingvistică, faptul că o anumită teorie gramaticală explică şi descrie mai multe fapte decât alta. După cum nu poate fi lipsit de interes – din aceeaşi perspectivă – dacă, în interiorul aceleiaşi categorii de gramatici se pot descoperi criterii de a le prefera pe unele în detrimentul altora.

Propunerea de a adopta criteriul gramaticii universale revine, de fapt, la a alege drept pereche a teoriei davidsoniene a adevărului o teorie sintactică de tipul generativismului recent (modelul „Goverment and Binding”) Paginile precedente au lăsat impresia că a defini adevărul relativ la o gramatică şi a asocia acea gramatică cu

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice o teorie a adevărului înseamnă acelaşi lucru. Cele două propuneri sunt însă distincte, iar consecinţele fiecăreia vor fi comentate sumar mai jos. În mod evident, teoriei adevărului i se poate asocia o teorie sintactică, fără ca noţiunea de adevăr să fie astfel relativizată la sintaxa respectivă (e spre exemplu situaţia demersului lui Tarski).

1.1. Adevăr în G

„Adevăr în G” şi „adevăr în L” sunt noţiuni coextensive. Şi una şi cealaltă se aplică propoziţiilor. Cu toate acestea, primul concept înseamnă mai puţin decât celălalt. Explicaţia acestui fapt este că noţiunea însăşi de gramatică este mai restrictivă decât aceea de limbaj. O gramatică este o teorie a unei mulţimi de obiecte lingvistice numite propoziţii. Un limbaj este, în mod foarte

posibil, ceva mai mult decât mulţimea propoziţiilor însele, chiar dacă nu e uşor de precizat în ce constă identitatea sa pozitivă. Pe această cale, „adevăr în G” înseamnă adevăr relativ la sistemul de explicaţii pe care îl construieşte teoria cu privire la mulţimea de propoziţii identificate a aparţine unui anumit limbaj-obiect.

Această limitare este binevenită din punct de vedere explicativ şi poate fi ilustrată cu un exemplu precis. Fie propoziţia:

(1) – Mişcă-ţi încet piciorul!

adresată de vorbitorul x vorbitorului y. Să presupunem că intenţia cu care x îi adresează lui y această rugăminte sau poruncă nu este aceea de a-l determina pur şi simplu pe y să facă o anumită mişcare. Dimpotrivă, x vrea să obţină, pe această cale, o informaţie despre posibilitatea lui y de a-şi mişca piciorul, în condiţiile în care x suspectează că y afirmă în mod nesincer că nu se poate mişca (exagerând astfel gravitatea unui accident). Propoziţia (1) este astfel întrebuinţată ca înlocuitor al unei cerinţe directe de informaţie (o întrebare).

Dacă adevărul este caracterizat relativ la un limbaj se naşte exigenţa ca teoria să furnizeze sensul lui (1). Teoria ar trebui prin urmare

Adevăr şi limbă naturală să precizeze că sensul imperativului (1) este o cerinţă camuflată de informaţie. A impune teoriei adevărului o atare exigenţă nu este ceva exagerat. (1) este o propoziţie într-un anumit limbaj, iar teoria interpretativă e chemată să indice sensul oricărei propoziţii din acel limbaj. Dar nu aceeaşi este situaţia dacă adevărul e caracterizat prin relaţia sa cu gramatica. Gramatica oferă o ipoteză explicativă referitoare la modul în care (1) e construită. Iar teoria interpretativă reţine din această construcţie contribuţia semantică a componentelor gramaticale. Nu se mai poate cere aşadar teoriei interpretative să furnizeze sensul lui (1) aşa cum acest sens s-a făurit în împrejurările particulare descrise mai sus. Şi nu se mai poate cere acest lucru deoarece

gramatica – relativ la care e caracterizat conceptul de adevăr – nu aduce cu sine nicio informaţie care să ne conducă spre sensul conjunctural al propoziţiei (1). Tot ceea ce gramatica spune cu privire la sens este că avem un anumit imperativ. Şi tot ceea ce semantica trebuie să facă este să asocieze indicatorul de mod cu o anumită forţă ilocuţionară. Cu aceste elemente, interpretarea lui (1) ia forma cunoscută din analiza modurilor.

Interpretarea modurilor propusă în Davidson 1984 b: 109 – 121 convine aşadar mai degrabă unei teorii care asumă conceptul de adevăr în G şi nu uneia care caracterizează adevărul relativ la L. Merită să se semnaleze, în această privinţă, argumentaţia din articolul menţionat. Davidson susţine acolo două lucruri. Primul: nu există nicio legătură convenţională între anumite acte (de pildă, comanda) şi anumite structuri lingvistice (de pildă imperativele). Şi al doilea: nu avem îndreptăţirea să considerăm limbajul un sistem de asemenea convenţii (Davidson 1984 b: 113 – 114).

Tezele davidsoniene sunt semnificative pentru discuţia de faţă. Consecinţa lor este identică cu consecinţa faptului că noţiunea de limbaj a fost înlocuită cu aceea de gramatică: şi anume, anvergura explicativă a teoriei interpretative este acum substanţial restrânsă, dar nu şi deficitară.

1.2. Nivele de reprezentare gramaticala şi problema formei logice

Gramatica propusă aici a fi asociată cu teoria davidsoniană a adevărului conţine un nivel de reprezentare denumit „structura S”. Structura S este obţinută din structura D prin aplicarea unui set de operaţii (în mod posibil vid) care sunt deplasări de constituenţi (Chomsky 1981: 5). Structura S este, în anumite situaţii, dotată cu indici printr-o procedură denumită „indexare”. Conform unei interpretări recente, indicii sunt destinaţi să arate dacă unităţile indexate sunt sau nu identici din punct de

vedere sintactic. Două sau mai multe unităţi purtătoare de acelaşi indice într-o structură sintactică dată vor fi considerate prin urmare identice şi vor avea aceeaşi referinţă. Două unităţi indexate cu indici diferiţi nu vor fi identice din punct de vedere sintactic, şi în consecinţă referinţa lor va fi sau nu va fi aceeaşi (Fiengo şi May 1994: 3 – 7)

Nivelul S nu este ultimul nivel al gramaticii. La rândul său, el reprezintă o bază pentru alte două nivele: pe de-o parte pentru nivelul reprezentării fonologice (a propoziţiilor), pe de altă parte pentru nivelul reprezentării lor „logice". La acest din urmă nivel, ceea ce era redat în structura S prin unităţi indexate (mai precis prin pronume indexate) se converteşte în variabile individuale. Nivelul formei (sau reprezentării) logice este, prin urmare, destinat să facă evidentă contribuţia gramaticii la interpretarea semantică a propoziţiei. (May 1985: 2). Componenta de sens propoziţional captată de acest nivel al gramaticii poate fi de aceea denumită „sensul structural al propoziţiei".

Structura S şi nivelul formei logice se dovedesc în mod special interesante atunci când teoria gramaticală G (ovemment) & B (inding) este asociată teoriei adevărului. Ţelul acesteia din urmă este să atribuie fiecărei propoziţii o formă logică, drept urmare a indicării condiţiilor de adevăr. Forma logică atribuită în acest fel trebuie apoi

(după cum susţine Davidson) să fie relevantă pentru inferenţele logice admise de propoziţiile analizate. În sfârşit, ştiut fiind că inferenţele pot fi de structură sau de sens, este de dorit ca o teorie a adevărului să construiască în aşa fel forma logică, încât aceasta să permită derivarea inferenţelor de structură.

Nivelul S şi cel al formei logice au o substanţială contribuţie la îndeplinirea acestor deziderate, Iată câteva exemplificări:

(1) Fie propoziţia

(2) Alex se piaptănă.

În virtutea principiului A al teoriei dependenţei structurale („bind-ing theory”), gramatica atribuie lui (2) următoarea reprezentare S (Chomsky 1981 186 – 187):

(2 a) Alex, se piaptănă.

(2 a) arată că termenii coindexaţi satisfac condiţia de identitate. Din (2 a) se poate deduce (2 b):

(2 b) Alex îl piaptănă pe Alex

Este discutabil dacă (2 b) e o construcţie acceptabilă. Dar problema e că (2 b) reprezintă inferenţa de structură pe care o putem deduce şi din (2). Conceptul de structură e aici legitimat de existenţa câtorva noţiuni caracteristice teoriei dependenţei structurale (de aici înainte: TDS): C – comandă şi categorie minimală guvernantă. Structura S (2 a) e aşadar premisa structurală a lui (2 b).

(II) Fie propoziţia:

(3) Felicia a văzut-o.

Din principiul B al TDS decurge reprezentarea S:

(3 a) Felicia, a văzut-Oj

Indexarea diferită a celor doi constituenţi înseamnă fie coreferenţialitatea lor, fie referinţa disjunctă. Din (3 a) urmează aşadar:

(3 b) Felicia a văzut pe Felicia sau Felicia a văzut pe cineva diferit de Felicia.

Este clar totuşi că (3) nu validează decât al doilea membru al disjuncţiei (3 b). Altfel spus cine aude o propoziţie precum (3) nu va

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice înţelege că Felicia s-a văzut pe ea însăşi, ci va înţelege că Felicia a văzut o persoană diferită de ea însăşi, identificată prin pronumele o care funcţionează aici ca un nume propriu delictic (contextual). S-ar părea aşadar că (3 b) nu este inferenţa adecvată pentru (3).

Aceasta este totuşi o concluzie grăbită. Fiind o disjuncţie, (3 b) e adevărată dacă cel puţin unul din membrii săi e adevărat. În cazul că am admite ca inferenţă a lui (3) doar al doilea membru al disjuncţiei (3 b), nu s-ar

mai putea explica de ce pentru o structură precum:

(4) Mi-am luat pistolul cu mine căreia gramatica îi atribuie reprezentarea S:

(4 a) pro, mij-am luat pistolul cu minej trebuie să interpretăm subiectul neexprimat şi pronumele în acuzativ drept coreferenţiale. Mai precis, niciun principiu de structură din TDS nu ar valida lectura coreferenţială a lui (4). Dimpotrivă dacă admitem că (4 a) are drept consecinţă o disjuncţie (asemănătoare cu (3 b)), interpretarea coreferenţială este justificată structural.

(III) Fie propoziţia:

(5) Adrian crede că o să câştige. Reprezentarea S a lui (5) e:

(5 a) Adrianj crede că pr Oj o să câştige.

(5 a) decurge dintr-o clauză a TDS pe care varianta cunoscută în Chomsky 1981 n-o conţine. Clauza ar fi următoarea: un pronume personal e liber şi în afara categoriei sale minimale guvernante.

Din (5 a) urmează:

(5 b) Adrian crede că el (adică Adrian) o să câştige sau Adrian crede că cineva diferit de el (adică de Adrian) o să câştige. Dar (5 b) este exact ceea ce se poate deduce şi din (5).

(IV) Fie propoziţia:

(6) Oricine se iubeşte pe sine.

Structura S care ar trebui să se aplice lui (6) ar urma să fie: (ba) Oricine, se iubeşte pe sine. Problema e însă că din (ba) se deduce:

(bb) Oricine iubeşte pe oricine iar (bb) nu reprezintă în niciun caz o inferenţă pe care (6) o legitimează. Din (6) se obţine inferenţa:

(be) Pentru orice persoană x, x se iubeşte pe sine Teoria lui May despre deplasarea cuantificatorilor ne învaţă că, pentru cazuri precum (6), reprezentarea S trebuie să coincidă cu realizarea fonetică a propoziţiei şi că, pentru a da seamă de inferenţe precum (be), trebuie să

ne adresăm direct nivelului formei logice. La acel nivel, (6) suferă o operaţie de deplasare la stânga a cuantificatorului. Rezultatul acestei deplasări este că expresia cuantificaţională lasă în poziţia din care a plecat o amprentă („trace”) coindexată cu cuantificatorul:

(bd) Oricine; (ti sej iubeşte pe sine), (bd) validează acum (be). (V) Fie propoziţia:

(7) Valeria, care n-o agreează deloc pe Anda, nu a venit. Soluţia pe care o propun aici nu e suficient elaborată şi nu are corespondent în varianta cea mai cunoscută a TDS (care-i aparţine lui Chomsky). Ea constă în introducerea unei stipulări de genul: relativele (nu şi interogativele) sunt structural dependente („bound”) în afara categoriei lor minimale guvernante.

Cu această stipulare, structura S ataşată lui (7) va fi următoarea: (7 a) Valeriaj cărei n o agreează deloc pe Anda, nu a venit. (7 a) legitimează:

(7 a1) Valeria n-o agreează deloc pe Anda şi Valeria nu a venit. Iar (7 a1) e exact ceea ce se poate deduce din (7).

Exemplificările (i) – (V) necesită câteva comentarii mai detaliate, a) în toate cazurile analizate mai sus (cu excepţia propoziţiei (6)), structurile s-au servit ca premisă pentru inferenţe care puteau fi deduse din înseşi propoziţiile supuse analizei. Acest lucru recomandă interpretarea structurilor S ca forme logice şi pare să pună sub semnul întrebării utilitatea unui nivel distinct, de reprezentare

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice gramaticală, cel al formei logice. Nivelul formei logice rămâne însă în continuare necesar, din raţiuni de descriere uniformă. Particularitatea principală a structurii S este dubla ei disponibilitate; pe de-o parte faţă de nivelul reprezentării fonologice, pe de altă parte faţă de cel al reprezentării logice. Disponibilitatea ei faţă de aceste nivele înseamnă, în mod concret, posibilitatea ca structura S să fie convertită în două tipuri de structuri: una care dă seamă

de performanţa acustică a vorbitorilor şi alta care dă seamă de competenţa lor semantică. Dacă structura S e interpretată ca formă logică, disponibilitatea ei faţă de nivelul reprezentării fonologice dispare în anumite cazuri. Este vorba chiar de cazul propoziţiilor cu cuantificatori. Într-adevăr, în acest caz se ajunge la un impas explicativ: dacă derivăm reprezentarea fonologică a lui (6) din structura S (ba), nu mai putem explica inferenţa pe care (6) o permite. Iar dacă regula de deplasare a cuantificatorilor este aplicată chiar la nivelul S (cu intenţia de a explica inferenţele pe care (6) le admite), atunci nu se mai poate deriva reprezentarea fonologică. Într-adevăr, în cele mai numeroase registre ale unei limbi, poziţia cuantificatorilor nu este poziţia indicată în forma logică (vezi (be) sau (bd).

Nu rămâne, prin urmare, decât să se avanseze ipoteza unui nivel distinct, cel al formei logice, nivel la care deplasările de constituenţi sunt motivate nu de considerente de gramaticalitate, ci de considerente de explicaţie semantică. În ansamblu, existenţa acestui nivel obligă, pentru multe cazuri, la o explicaţie redundantă, deoarece inferenţele deduse din nivelul formei logice pot fi obţinute direct din structura S.

b) Forma logică propusă pe această cale de către gramatică este relevantă nu pentru inferenţe de sens, ci pentru inferenţe de structură. Este cunoscut că tocmai ultimele sunt în mod special apreciate de către teoria adevărului. Cooperarea dintre o gramatică G & B şi o teorie a adevărului are astfel drept efect îmbogăţirea conceptului de structură relevantă din punctul de vedere al adevărului şi consecinţei.

 c) Ipoteza unui nivel al formei logice aparţinând chiar gramaticii nu reprezintă o uzurpare a funcţiilor specifice unei teorii a adevărului. Obiectivele celor două teorii sunt clare: sintaxa urmăreşte să caracterizeze conceptul de propoziţie bine formată. Semantica doreşte o descriere a condiţiilor de adevăr ale

acestor propoziţii. Sintaxa va propune aşadar forme logice doar pentru acele situaţii în care conceptul de gramaticalitate coincide cu conceptul de structură pertinentă pentru problema adevărului şi a inferenţei.

Pe de altă parte, este destul de evident că noţiunea de formă logică propusă de către gramatică urmează a fi „complinită” prin descrierea condiţiilor de adevăr. A părut, de exemplu, de la sine evident că inferenţa (5 a) are ca premisă propoziţia (5). În realitate, (5 a) decurge din (5) nu doar în virtutea structurii anaforice „libere” ci şi în virtutea interpretării acordate unităţilor lexicale „Adrian”, „crede”, „a câştiga”. Însă numai teoria adevărului are ceva de spus în această privinţă.

d) Se poate spune că ipotezele programului davidsonian, privitoare la raportul formă logică – structură sintactică sunt ezitante. Cooperarea gramaticii G & B cu teoria davidsoniană a adevărului reduce însă într-o anumită măsură oscilaţiile. Pentru cazurile semnalate mai sus, formele logice sunt derivabile din structuri S şi sunt structuri sintactice naturale. Pentru cazurile în care structura sintactică nu poate furniza nimic interesant din punctul de vedere al adevărului şi inferenţei, ea rămâne doar un ghid al felului în care se compune semantic propoziţia. Este, de pildă, situaţia structurilor predicative simple, de tipul:

(8) Dan fumează.

Pentru propoziţiile de acest tip, gramatica nu dispune de niciun mecanism care să indice tranziţia inferenţiaia de la (de exemplu) (8) la (9):

(9) Cineva fumează.

Îi incumbă, prin urmare, teoriei adevărului misiunea exclusivă de a arăta că, este imposibil ca, dacă (9) e adevărată, (8) să nu fie şi ea adevărată.

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice e) cooperarea dintre gramatică şi teoria adevărului obligă la anumite reveniri asupra propunerilor făcute de către programul lingvistic davidsonian. Am în vedere în mod specific

analiza propoziţiilor de acţiune.

În forma logică propusă de Davidson pentru aceste propoziţii sunt utilizate variabilele de evenimente care împreună cu predicatul compun „numele evenimentului”. Pe această cale, numele „sosirea” este de pildă reprezentat sub forma „Se (e)” unde „Se „e predicatul iar „e” e variabila evenimenţială.

Se poate însă admite că evenimentele sunt reprezentabile şi prin constante. Această ipoteză este sugerată de cuplul constante – variabile individuale. Admiţând această ipoteză, se obţin două avantaje: primul este că expresiile nominalizate şi evenimentele sunt puse în relaţie prin intermediul constantelor evenimenţiale. Al doilea este că o asemenea structură e mai aproape de structura sintactică „naturală”. Să considerăm propoziţia:

(10) Sosirea Ioanei l-a mirat pe Adrian.

Davidson ar propune ca structura semantică (formă logică) pentru

(10):

(10 a) (3 e) (Se (Ioana, e) a e l-a mirat pe Adrian)

Conform cu propunerea alternativă de mai sus, tot o formă logică pentru (10) este:

(10 b) A mirat ((Se Ioanei), Adrian) Atât din (10 a) cât şi din (10 b) urmează aceeaşi inferenţă:

(10 c) (3 e) e l-a mirat pe Adrian (10 c) corespunde lui (11) care e inferenţa obţinută din (10):

(11) Pe Adrian l-a mirat ceva.

Singura diferenţă dintre (10 a) şi (10 b) este că (10 b) e mai aproape de structura sintactică pe care gramatica o atribuie lui (10).

1.3. Concluzii

Mecanismul prea puternic al transformărilor, aşa cum acestea erau cunoscute din versiunea standard a transformaţionalismului, a împiedicat o semantică a condiţiilor de adevăr să colaboreze în mod real cu o

sintaxă transformaţională. Este simptomatic în această privinţă că Lewis a preferat (în Lewis 1972) o sintaxă generativă, dar nu şi transformaţională. Simptomatice sunt şi oscilaţiile lui Davidson şi Harman, în ceea ce priveşte raportul dintre forma logică şi structura sintactică.

Ezitările în a asocia o sintaxă transformaţională cu teoria adevărului (înţeleasă în stil Davidson) nu mai au însă justificare, dacă, prin sintaxă transformaţională, se înţelege acum acea teorie gramaticală cunoscută drept G & B. Modelul acesta recent dispune de suficiente resurse pentru a susţine în mod coerent demersul propriu unei teorii interpretative. Exemplele discutate mai sus ca şi comentariile a) – e) s-au dorit a fi tocmai argumente în această direcţie.

2. Exigentele programului şi analiza discursului indirect

Programul lingvistic al lui Davidson poate fi caracterizat drept un set de constrângeri impuse asupra formei unei teorii semantice: unitate axiomatică, recursivitate, extensionalitate, identitate de tip logic a limbajului-obiect şi a metalimbajului, traducere (în metalimbaj) susţinută de resursele expresive ale limbajului-obiect (şi numai de acestea!), relevanţa structurii semantice faţă de conceptul de inferenţă, evidenţă empirică a T-propoziţiilor, reducerea axiomelor non-logice, austeritate ontologică, sensibilitate la conceptul de structură sintactică. Aceste exigenţe odată satisfăcute, teoria va fi o teorie semantică adecvată.

Un caz special în interiorul programului davidsonian este cel al discursului indirect. Propoziţiile discursului indirect au fost analizate

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice din două unghiuri de vedere. O metodă de analiză îi aparţine lui Davidson, cealaltă lui Harman (o a treia propunere, a lui Wallace (în Wallace 1972 a), e foarte apropiată de analiza lui Harman). Se naşte astfel o problemă de evaluare: care dintre aceste analize s-ar dovedi, aşadar, conformă cu

exigenţele metateoretice enumerate mai sus? Evaluarea este necesară, cu atât mai mult cu cât Harman şi-a construit analiza străduindu-se să respecte următoarele cinci constrângeri asupra formelor logice pe care demersul său le avansează ca explicaţii semantice: forma logică trebuie să fie derivată dintr-o teorie finită a adevărului; teoria care generează formele logice trebuie să evite, pe cât posibil, apelul la reguli de implicaţii logice ce nu aparţin teoriei cuantificării de ordinul întâi; teoria trebuie să minimizeze setul axiomelor non-logice; ontologia asociată acestei teorii trebuie să fie apropiată de ontologia „genurilor obişnuite de lucruri”; forma logică trebuie să fie compatibilă cu sintaxa. (Harman 1972 b: 41 – 42).

Chiar dacă Harman a evitat – în mod polemic, mi se pare, referirea la conceptul de sens, este destul de clar că exigenţele pe care el le impune teoriei formei logice întâlnesc exigenţele metateoretice ale lui Davidson.

Concepţia lui Davidson referitoare la analiza discursului indirect a fost deja rezumată. Va fi prezentat mai departe punctul de vedere al lui Harman. Va urma apoi o primă evaluare a celor două doctrine. Voi susţine, cu această ocazie, că exigenţele formulate de Davidson au nevoie de o ierarhizare, în absenţa căreia evaluarea este irelevantă. Ca rezultat al ierarhizării propuse în continuare, voi argumenta că ambele doctrine au deficienţe explicative ce nu pot fi neglijate. Voi pleda în final pentru o abordare pur extensională a discursului indirect. Deloc surprinzător, abordarea este în spirit davidsonian.

2.1. Doctrina Harman

Harman (în Harman 1972 a şi 1972 b) a formulat o alternativă de analiză la doctrinele lui Frege şi Davidson, al cărei avantaj constă, aşa după cum afirmă, în faptul că se dovedeşte compatibilă cu tratamentul uzual sintactic al contextelor indirecte. Neimplicând dezacordul dintre

sintaxă şi semantică, procedura lui Harman justifică ideea că structura de adâncime poate fi identificată cu forma logică. Cerinţa lui Harman ca structură de adâncime să reflecte proprietăţile semantice ale contextelor indirecte este astfel satisfăcută.

Un punct important al poziţiei susţinute de Harman este explicaţia dată faptului că identitatea indiscernabililor nu este o lege universală. Pornind de la ipoteza că structura de adâncime este forma logică, Harman consideră că orice grup nominal care apare în structura de suprafaţă este reprezentabil în structura de adâncime prin variabile individuale cuantificate (Harman 1972 a: 37). De exemplu, pentru enunţul:

(1) Adrian crede că Mont Blanc se află în Franţa, structura de adâncime poate fi reprezentată sub forma:

(1 a) Adrian crede că (3 x) ((x = Mont Blanc) a (x se află în Franţa). Harman deosebeşte două „sfere de acţiune" ale variabilelor în structura de adâncime: o sferă largă – aceasta însemnând apariţia variabilei atât în „raza" unui verb de atitudine propoziţională, cât şi în afara razei acestuia –, şi o sferă restrânsă – ceea ce înseamnă apariţia variabilei numai în domeniul verbului de atitudine propoziţională. Sfera restrânsă e reprezentată de (1 a). Sfera largă e ilustrată de:

(1 b) (3 x) (x = Mont Blanc) a Adrian crede că x se află în Franţa. Principiul intersubstituţiei e acum formulat astfel: dacă în structura de adâncime variabilă are o sferă largă, atunci intersubstituţia termenilor coreferenţiali e permisă şi rezultatul e o propoziţie care îşi conservă valoarea de adevăr. Având, de exemplu, identitatea:

(2) Mont Blanc = cel mai înalt vârf din Europa şi adoptând pe (1 b) drept structură de adâncime a lui (1), obţinem, conform lui Harman, enunţul adevărat:

(3) Adrian crede că cel mai înalt vârf din Europa se află în Franţa. Dacă însă structura de adâncime a lui (1) este (la), intersubstituţia nu poate fi aplicată, deoarece

variabila are sferă restrânsă. În acest caz, rezultatul înlocuirii e o propoziţie falsă.

Prezentându-şi în continuare procedura, Harman arată că identificarea structurii de adâncime cu forma logică permite o definiţie a adevărului în stil Tarski. Propoziţia subordonată din structura unui context indirect e considerată a fi un nume al unei judecăţi (Harman 1972 b: 49), judecata fiind „o structură logică" (idem). Pentru a reliefa acest lucru, Harman apelează la o notaţie specială: semnul „e" plasat la stânga unei propoziţii simbolizează, împreună cu propoziţia, judecata însăşi. „Că – propoziţia" din structura unui enunţ indirect este numele judecăţii. Semnul „e" poate sta în stânga oricărui constituent al judecăţii, astfel încât judecata este decompozabilă în părţile sale logice (idem). Cu aceste precizări, se obţine o definiţie a adevărului, compatibilă cu convenţia T şi având forma următoare:

(T.H.) (1) e adevărată dacă Adrian crede e (3 x) ((x = Mont Blanc) a (x este în Franţa).

(T.H.) nu apare la Harman, dar poate fi dedusă din precizările făcute mai înainte. Conform cu afirmaţiile sale, prin această metodă, ceea ce apare ca fiind sintactic o concatenare este şi semantic astfel: un context indirect este rezultatul articulării unei atitudini propoziţionale cu o structură logică. Această propunere se încadrează în perspectiva tratamentului sintactic curent al acestor contexte.

2.2. Avantajele şi dezavantajele fiecărei doctrine

Vom examina acum avantajele şi dezavantajele fiecărei doctrine. Ideea de avantaj şi de dezavantaj este, desigur, relativă la exigenţele, pe care teoria davidsoniană le propune. Deoarece fiecare doctrină explică eşecul intersubstituţiei, doctrinele sunt egale din acest punct de vedere şi, în consecinţă, această calitate nu va mai fi comentată. Interesante sunt urmările (pentru teoria limbajului) ale poziţiei asumate de fiecare teorie în parte.

2.2.1. Avantajele doctrinei Davidson

a) Doctrina dă seamă de cea mai obişnuită inferenţă ce poate fi făcută în orice context indirect. Datorită faptului că propoziţia subordonată este tratată ca fiind echivalentul demonstrativului *asta,* din structura de adâncime a enunţurilor indirecte propusă de Davidson decurge inferenţa:

(1) x (spune, crede, ştie, doreşte…} ceva

Este tocmai inferenţa admisă şi de structura de suprafaţă.

b) Teoria nu face apel, pentru a explica eşecul intersubstituţiei, la principii logice nestandard. Ea nu foloseşte o logică mai tare, intensională sau hiperintensională. În mod corespunzător, ontologia asumată de această doctrină este echivalentă cu ontologia oricărui limbaj extensional.

c) Teoria nu întrebuinţează nici axiome suplimentare, extra-logice, pentru fiecare dintre atitudinile propoziţionale pe care le supune analizei. Aceasta satisface dezideratul lui Davidson ca o teorie să limiteze pe cât posibil sau chiar să elimine acest gen de axiome.

d) Deşi e formulată într-un limbaj extensional, doctrina explică un limbaj-obiect neextensional. Ea face acest lucru folosindu-se de conceptul de structură sintactică (a unui enunţ indirect). Într-adevăr.

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice ideea de subordonare paratactică are un rol esenţial în explicaţia semantică a eşecului intersubstituţiei.

Se poate spune astfel că doctrina descrie condiţiile de adevăr ale enunţurilor indirecte, în funcţie de părţile componente ale acestora, dispuse într-o configuraţie (trebuie precizat: specială) sintactică. În acest fel, contextele indirecte devin fenomene lingvistice achiziţionabile.

2.2.2. Avantajele doctrinei Harman a) Doctrina dă o explicaţie recursivă a sensului enunţurilor indirecte. Acest

lucru se datorează mobilităţii operatorului logic e, cu ajutorul căruia ceea ce Harman numeşte „structura logică” se descompune în părţile sale componente. Doctrina Harman face astfel limbajul atitudinilor propoziţionale un fenomen achiziţionabil.

b) Doctrina nu face uz de axiome non-logice.

c) Ea este compatibilă cu acea perspectivă sintactică despre contextele indirecte care susţine că ceea ce apare după un verb de atitudine propoziţională este o construcţie prepoziţională subordonată faţă de verb. Aceasta este perspectiva sintactică standard, iar Harman subliniază că doctrina sa evidenţiază compatibilitatea semanticii cu sintaxa: ceea ce este din punct de vedere sintactic o propoziţie subordonată este tot aşa şi din punct de vedere semantic.

Fiecare teorie are însă şi propriile sale inconveniente. Analiza davidsoniană pare să nu facă din limbajul atitudinilor propoziţionale un fenomen scrutabil: axiomele pentru verbele psihologice (ca de altfel şi axioma pentru verbul a spune) nu indică sensul lui **a crede, a cunoaşte, a dori, a imagina, a spune** etc.

Pe de altă parte, ontologia teoriei lui Harman este intensională, şi e cunoscut că atât Harman cât şi Davidson se străduiesc să evite asemenea situaţii. Apoi, şi logica pe care şi-o anexează această

171

Adevăr şi limbă naturală doctrină e mai puţin obişnuită, fiind o logică a judecăţilor („propositions”). Când o asemenea logică e pusă a face parte dintr-o teorie a abilităţii lingvistice a unui vorbitor obişnuit, ea contrastează cu cadrul global al teoriei. Căci, aşa cum Davidson arăta, ceea ce percepem în propoziţia subordonată dintr-un enunţ indrect sunt cuvinte cu referinţe familiare (Davidson 1975 a: 152).

2.3. Concluzii

Tabloul calităţilor şi al inconvenientelor fiecărei teorii în parte nu oferă, aşadar, şanse prea mari pentru o evaluare convingătoare a adecvării vreuneia dintre

doctrine la exigenţele programului david-sonian. Nicio teorie nu satisface toate cerinţele programului. Cazul tipic este acela că un avantaj este contrabalansat de un inconvenient. Ceea ce o teorie câştigă în putere de explicaţie, în raport cu un sector de cerinţe, pierde în raport cu altul.

Sursa acestei situaţii derutante nu se găseşte în teoriile însele. Sursa incapacităţii de a evalua adecvarea vreuneia dintre ele, se găseşte fie în exigenţele însele (adică în setul de principii în raport cu care este măsurată adecvarea teoriei), fie în modul în care sunt aplicate aceste exigenţe.

2.4.0 ierarhie a constrângerilor davidsoniene

O modalitate de depăşire a acestui impas este recunoaşterea faptului că nu toate exigenţele stau pe acelaşi plan. Aceasta duce la reformularea ipotezei că unele dintre ele au aplicabilitate obligatorie, în timp ce altele au numai aplicaţie facultativă. Pe această cale, teoria davidson lână ar avea de încorporat *o ierarhie a cerinţelor*. Rămâne însă de văzut care exigenţe trebuie respectate în toate împrejurările (adică în raport cu orice sector al limbajului natural) şi care pot să nu fie întotdeauna respectate. Problema esenţială implicată de această întrebare e, de fapt, aceea a criteriului: în funcţie de

172

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice care punct de vedere decidem că o anumită constrângere e sau nu facultativă?

Răspunsul cel mai evident ar părea să fie următorul: sunt obligatorii acele constrângeri care decurg din presupoziţiile filosofice proprii programului, şi facultative constrângerile care nu au legătură cu aceste presupoziţii. Conform cu acest punct de vedere, cerinţa ca explicaţiile semantice furnizate de T-propoziţii să nu întrebuinţeze concepte semantice, ar deveni o exigenţă „obligatorie”: ea e motivată de teza, profund caracteristică pentru Davidson, că asemenea concepte sunt pseudoexplicative.

Dimpotrivă, cerinţa ca teoria să dea seamă de conceptul de sens într-un mod compoziţional nu e specifică doar metateoriei davidsoniene (alte exemple: Frege sau David Lewis). Potrivit aceluiaşi punct de vedere, constrângerea în cauză ar urma să fie considerată doar o recomandare.

Un asemenea criteriu conduce însă la rezultate inacceptabile. Compoziţionalitatea sensului nu poate fi considerată doar o recomandare. O propunere alternativă mai avantajoasă ar fi, de aceea, să se deosebească, în mod preliminar, cerinţele privind obiectivele teoriei de exigenţele privind modul în care aceste obiective pot fi atinse.

În acord cu această distincţie, din prima categorie ar face parte scrutabilitatea, relevanţa structurii semantice faţă de conceptul de inferenţă, adecvarea structurii semantice la cea sintactică, precum şi conformarea la principiul compoziţionalismului. Acestea sunt obiectivele de cea mai mare generalitate şi, în acelaşi timp, cele mai specifice pentru o teorie semantică, şi tocmai în virtutea acestei duble calităţi au fost incluse în prima categorie. Din categoria constrângerilor privitoare la modul în care aceste obiective pot fi atinse fac parte unitatea axiomatică a teoriei, recursivitatea, extensionalitatea, identitatea de tip logic dintre limbaj-obiect şi metalimbaj, subdeterminarea prin limbajul-obiect a traducerii în metalimbaj, evidenţa empirică a T-propoziţiilor, minimizarea axiomelor non-logice şi austeritatea ontologică a teoriei.

Este acum destul de evident că setul de constrângeri care definesc obiectivele teoriei trebuie considerate exigenţe şi nu doar deziderate. Aceste constrângeri măsoară gradul în care o teorie este o teorie semantică. Satisfacerea lor nu poate fi, de aceea, o problemă opţională.

Nu la fel este situaţia celuilalt set de constrângeri. În interiorul acestui set, se poate distinge între exigenţe şi

recomandări. Astfel, dacă ultimul din obiectivele teoriei (eventual toate) este/sunt atinse prin supunerea demersului la una din constrângerile de metodă, constrângerea respectivă devine o exigenţă. Dimpotrivă, dacă prin respectarea unei constrângeri de metodă este afectat vreunul din obiectivele teoriei, constrângerea în cauză trebuie tratată doar ca o recomandare, iar respectarea ei devine facultativă.

Având acest criteriu, constrângerile identificate mai sus ca fiind de metodă se revelă cu uşurinţă a fi sau exigenţe sau recomandări. De exemplu, identitatea de tip logic dintre metalimbaj şi limbajul-obiect se cuvine a fi considerată o exigenţă. Dacă metalimbajul în partea sa logică este mai bogat decât limbajul-obiect partea excedentară trebuie asumată ca fiind înţeleasă în prealabil. O asemenea înţelegere prealabilă e posibilă dacă se lucrează cu un limbaj-obiect artificial, dar nu mai e posibilă dacă limbajul-obiect e o limbă naturală.

Subdeterminarea prin limbajul-obiect a traducerii în metalimbaj se dovedeşte şi ea a fi o exigenţă. De fapt, această constrângere este pandantul precedentei. Ea priveşte constantele extralogice (inclusiv ceea ce Davidson numeşte „concepte semantice neexplicate”). O teorie care introduce în propoziţiile analizate mai mult sens decât propoziţiile însele trădează – parţial – exigenţa de scrutabilitate.

Deşi recursivitatea este destinată să servească exigenţa compoziţionalităţii sensului, ea nu epuizează această constrângere. Există propoziţii pentru care se poate arăta cum sensul întregului se compune din sensul părţilor fără ca demonstraţia să recurgă la ideea

174

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice de recursivitate. Acesta nu este totuşi un motiv pentru a susţine că recursivitatea poate fi tratată drept o recomandare. Recursivitatea este strâns legată de explicaţia semantică atribuită propoziţiilor „moleculare” şi este, din această cauză, o exigenţă.

Evidenţa empirică a T-propoziţiilor nu poate fi însă la fel interpretată. Cazul analizei davidsoniene a propoziţiilor de acţiune este elocvent în această privinţă: analiza satisface toate exigenţele referitoare la obiectivele teoriei, dar T-propoziţiile analizei nu sunt empiric evidente.

Nici minimizarea axiomelor non-logice nu poate fi considerată mai mult decât o recomandare. Davidson a recurs, se pare, la această constrângere din motivul că a urmărit să evite atomizarea analizei semantice. Consecvent cu holismul la care aderă, Davidson a fost interesat de descoperirea legăturilor structurale cu celelalte propoziţii din limbaj ale propoziţiilor analizate. Problema e, totuşi, că indicarea acestor legături nu epuizează întotdeauna sensul unei anumite propoziţii. Dacă sunt date condiţiile de adevăr pentru propoziţiile:

(1) McEnroe e nervos.

(2) McEnroe e tenisman.

obţinem şi condiţiile de adevăr pentru propoziţia:

(3) McEnroe e un tenisman nervos. (3) poate însemna:

(3 a) McEnroe e tenisman şi e nervos, dar la fel de bine poate însemna:

(3 b) Ca tenisman, McEnroe e nervos.

Or tocmai sensul (3 b) nu decurge din condiţiile de adevăr pentru (1) şi (2). (3 b) ar putea fi captat printr-o axiomă non-logică.

Am văzut mai înainte că Davidson a avut o atitudine oscilantă faţă de chestiunea angajamentului ontologic al unei teorii. Angajamentul ontologic al unei teorii satisfacţionale a adevărului este minim. Cred, de aceea, că problema poate fi privită din punctul de vedere al lim

Adevăr şi limbă naturală bajului-obiect. Ontologia este controlată atâta vreme cât cealaltă constrângere – subdeterminarea prin limbajul-obiect a traducerii în metalimbaj – este efectivă. Altfel spus, dat fiind angajamentul minimal ontologic al teoriei adevărului şi dată fiind subdeterminarea traducerii, chestiunea

ontologică e rezolvată, pentru că e o consecinţă a primelor două determinaţii. Mai multe restricţii ontologice ar însemna o reformă filosofică sau ştiinţifică a limbii naturale, iar Davidson nu urmăreşte asta.

În principiu, două teorii ale sensului – dintre care una este compactă axiomatic, iar cealaltă nu – ar putea avea aceleaşi rezultate, în ceea ce priveşte obiectivele unei teorii semantice. Dacă lucrurile ar sta aşa, constrângerea aceasta ar trebui considerată doar o recomandare, în cazul în care s-ar putea dovedi că numai unitatea axiomatică a teoriei permite atingerea obiectivelor proprii unei teorii semantice, această constrângere ar urma să devină o exigenţă. Chestiunea nu poate fi aşadar decisă dinainte. Teoria lumilor posibile nu are, de pildă, teoreme care să fie şi teoreme ale teoriei adevărului absolut. Dar nu în virtutea acestui fapt este ea refuzată de către Davidson. Motivul respingerii este că ea introduce în traducerile propoziţiilor pe care le analizează mai mult sens decât ele conţin.

În sfârşit, extensionalitatea pare şi ea o condiţie subdeterminată de alte constrângeri. În momentul în care teoria renunţă la concepte semantice neexplicate şi în momentul în care traducerile în metalimbaj sunt controlate de principiul subdeterminării, explicaţiile semantice nu pot fi formulate decât într-un limbaj extensional.

2.4.1.0 noua evaluare

Ierarhizarea constrângerilor este un rezultat pe care metateoria davidsoniană nu-l prevede. Grila rezultată din această ierarhizare permite însă acum evaluări mai relevante.

Analiza propusă de Davidson, spre exemplu, este compatibilă cu structura sintactică pe care gramatica o atribuie enunţurilor discuri

sului indirect şi face din aceste propoziţii fenomene semantice achiziţionabile. Este discutabil dacă această

analiză reuşeşte să facă din propoziţiile discursului indirect fenomene scrutabile: în analiza lui Davidson, sensul verbului de atitudine propoziţională se găseşte în termenul semantic primitiv: „samesayer” (pentru verbele dicendi), „samebeliever” (pentru verbul „a crede”) etc. Nu acesta este însă inconvenientul principal. Dezavantajul major al analizei este că structura semantică atribuită enunţurilor de discurs indirect nu e relevantă pentru toate tipurile de inferenţă structurală admise de aceste enunţuri. A fost semnalat mai înainte ca o calitate a analizei davidsoniene faptul că ea validează inferenţa de la (spre exemplu):

(1) Ioana îşi doreşte să învingă la:

(2) Ioana îşi doreşte ceva.

Dar să considerăm acum următorul exemplu:

(3) Fiecare crede că este cel mai bun. Gramatica atribuie lui (3) structura S:

(3 a) Fiecare, crede că pr Oj este cel mai bun. La nivelul formei logice, cuantificatorul **fiecare** este deplasat în poziţie non-argumentală, astfel încât din indexare rezultă următoarele structuri cu variabile:

(3 b) Fiecare x [x crede că x este cel mai bun] s şi:

(3 c) Fiecare x [x crede că y este cel mai bun] s Disjuncţia (3 b) – (3 c) este forma logică ataşată de către gramatică propoziţiei (3). Disjuncţia (3 b) – (3 c) validează inferenţa pe care o obţinem din (3). Într-adevăr, cine înţelege propoziţia (3) deduce din ea conţinuturi identice cu cele exprimate de (3 b) – (3 c).

După cum e cunoscut, analiza paratactică davidsoniană tratează propoziţia subordonată drept un demonstrativ. Enunţul (3) primeşte aşadar reprezentarea:

(3 d) El este cel mai bun. Fiecare crede asta. (3 d) arată că prima propoziţie este independentă semantic de cea de-a doua. Dar fiind independentă, această propoziţie nu mai permite interpretarea (3 b), adică acea interpretare anaforică a pronumelui care, m (3), e reprezentat prin

simbolul pro. Prin urmare, (3 d), în calitate de formă logică a enunţului (3), validează numai inferenţa de la (3) la (3 c). Însă această inferenţa nu este şi inferenţa pe care propoziţia (3) o face de fapt posibilă, căci din (3) decurge disjuncţia (3 b) – (3 c).

Observaţiile de mai sus dezvoltă argumentul critic schiţat în Higginbotham 1986: 39. Generalizând, se poate spune că analiza davidsoniană a discursului indirect e inaplicabilă acelor limbi care permit referinţa anaforică la mare distanţă (de pildă reflexivul în islandeză). Iar în raport cu setul exigenţelor definitorie pentru succesul unei teorii semantice, concluzia e, de asemenea, negativă: analiza paratactică nu dă seamă de toate inferenţele de structură pe care contextele discursului indirect le admite. Desigur, cazurile aduse aici în discuţie sunt reprezentative numai pentru o subclasă a enunţurilor de discurs indirect – acele enunţuri în care pronumele (personale sau posesive) apar în propoziţia subordonată. Dar e justificat să se pretindă ca relevanţa faţă de ideea de inferenţă structurală să fie obţinută pentru orice subclasă de asemenea enunţuri.

Cazul analizei lui Harman e identic, chiar dacă Harman dezvoltă o metodă a cărei consecinţă este că propoziţia care e sintactic dependentă este şi semantic dependentă de verbul principal. Forma logică atribuită de analiza lui Harman propoziţiei (3) este:

(4) Fiecare crede e el ce cel mai bun

Simbolul e este aşadar un operator logic cu posibilitatea de a descompune un conţinut propoziţional în părţile sale constitutive. Dar în acelaşi timp, simbolul care o proprietate specială (non-extensionalitatea) ce poate fi reprezentată în felul următor:

(5) Dacă a este identic cu b atunci va nu este identic cu b unde va şi b sunt expresii obţinute prin prefixarea operatorului

e la expresiile a şi respectiv b.

Notaţia lui Harman vine în întâmpinarea tezei binecunoscute că în contexte precum (3) termenii nu au referinţa lor obişnuită. Deci nu se poate spune că expresia „e el” din (4) se referă la cineva identificabil prin numele propriu delictic „el”. Concluzia e, în aceste condiţii, că nici (4) nu permite deducţia de la (3) la (3 b). În consecinţă, disjuncţia (3 b) – (3 c) nu e validată prin (4). Ambele analize eşuează aşadar în faţa „celor mai banale” inferenţe de structură, ceea ce reprezintă o probă destul de clară a lipsei lor de adecvare ca părţi ale unei teorii semantice.

2.4.2. Pentru o interpretare extensionala a discursului indirect

Situaţia descrisă mai sus necesită însă un comentariu mai detaliat. Am descoperit prin urmare un argument pentru a susţine că niciuna dintre explicaţiile menţionate nu atribuie unui enunţ precum (3) o structură semantică adecvată. Argumentul e următorul: dacă enunţurile de tipul (3) ar avea fie forma logică propusă de Davidson, fie cea avansată de Harman, disjuncţia (3 b) – (3 c) ar fi imposibilă, însă disjuncţia este posibilă. Mai mult decât atât, această disjuncţie reprezintă o consecinţă pe care o obţinem cu ajutorul unei logici uzuale – logica predicatelor de ordinul întâi. Din acest punct de vedere, enunţurile de discurs indirect, în ale căror propoziţii subordonate apar pronume, devin aşadar nişte eşantioane de o importanţă specială. Ele reprezintă dovada directă că sunt contexte extensionale, aşadar contexte pentru care legea intersubstituţiei termenilor coreferenţial rămâne valabilă.

Informaţia pe care ne-o livrează această subclasă de enunţuri permite o generalizare interesantă. Dacă discursul indirect combinat cu pronume dovedeşte că e un discurs extensional, nu există motive care să ne împiedice să afirmăm că enunţurile indirecte fără pronume sunt şi ele extensionale. Într-adevăr, fiind dovedită extensiona

179

Adevăr şi limbă naturalălitatea propoziţiei:

(6) Daniel crede că el e cel mai bun. afirmaţia că enunţul:

(7) Daniel crede că Paul e cel mai bun.

e şi el extensional se obţine cu uşurinţă. Dar aceasta constituie deja dovada că întreaga clasă de enunţuri denumite „de atitudine prepoziţională” admite o interpretare extensională.

Dacă cele afirmate până aici sunt corecte, rezultă următoarele consecinţe:

(I) aparatul semantic întrebuinţat pentru a atribui enunţurilor de discurs indirect o formă logică:

a) compatibilă cu principiul compoziţionalismului, b) conformă cu exigenţa de scrutabilitate, c) relevantă faţă de inferenţele structurale admise de un limbaj extensional, nu are nevoie să fie mai puternic decât o logică extensională. (II) Se cuvine să se distingă între:

a) dn sens noţional care este referenţial opac, b) un sens noţional care este referenţial transparent, c) un sens relaţional, al contextelor de discurs indirect. Conceptele de opacitate şi transparenţă referenţială ca şi distincţia noţional-relaţional îi aparţin **lui** Quine (Quine 1975). Sensul relaţional al lui „a crede” este ilustrat de enunţul:

(8) Adrian crede despre Vlad că e informator. Sensul noţional al aceluiaşi verb e exemplificat de:

(9) Adrian crede că Vlad e informator.

Quine a considerat că sensul noţional al unui verb de atitudine propoziţională este un caz special al situaţiei de opacitate referenţială, în timp ce sensul relaţional al unui asemenea verb ilustrează un caz de transparenţă referenţială (ipotezele lui Quine sunt încorporate în doctrina lui Harman comentată mai sus). În lumina consideraţiilor de mai sus, suntem însă conduşi la a asuma şi exis-180

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice tenta unui sens noţional care este referenţial transparent (chiar dacă termenul „noţional” devine acum impropriu).

2.4.2.1. Chestiunea intersubstitufiei

Se poate acum reveni ca o problemă lăsată în suspensie: totuşi, legea intersubstituţiei termenilor

coreferenţiali eşuează atunci când e aplicată enunţurilor de discurs indirect. Construirea unei explicaţii pentru acest eşec rămâne, prin urmare, o chestiune care nu poate fi ocolită.

Răspunsul propus aici la această chestiune este relativ banal şi previzibil. Structura semantică atribuită enunţurilor de discurs indirect fie prin intermediul metodei Davidson, fie prin intermediul doctrinei Harman nu are legătură cu structura semantică pe care teoria sintactică sugerează s-o atribuim acestor enunţuri. Sintaxa arată că aceste enunţuri sunt extensionale. Propun, aşadar, după cum am arătat la punctul (i), ca aceste structuri să fie analizate cu un aparat semantic extensional. Pe de altă parte, succesul în a demonstra neextensionalitatea acestor enunţuri este asigurat de nerespectarea legii intersubstituţiei. În acest caz, tot ceea ce se poate spune este că neextensionalitatea reprezintă efectul unei conjuncturi. În raport cu acest efect, şi în raport cu aceste conjuncturi, analizele propuse de Davidson sau Harman sunt adecvate. Dar e îndoielnic dacă aceste analize sunt explicaţii semantice derivate dintr-o teorie semantică. Punctul de vedere asumat aici are câteva implicaţii. Le voi prezenta drept concluzii ale acestui paragraf.

(I) Noţiunea centrală a semanticii cu care lucrăm aici – adevărul – este caracterizată relativ la o gramatică şi nu la un limbaj. Altfel spus, este fructificată ipoteza formulată într-unul din paragrafele anterioare (cf. paragraful 1.1. din acest capitol). Deosebirea este destul de evidentă: conceptul de „adevăr în L” nu ar fi permis o rezolvare atât de tranşantă a conflictului apărut între forma logică sugerată de

indirect, iar semantica, pe de altă parte, oferea argumente pentru interpretarea lor nonextensională. Ambele situaţii se subsumau, cu aceeaşi îndreptăţire unui singur domeniu definit tocmai de noţiunea de „adevăr în L”. Însă nimic din interiorul acestui domeniu nu arăta de ce s-a ajuns la această situaţie stranie, şi nici nu ne erau sugerate modalităţi de depăşire a conflictului. Conceptul de adevăr în L este, prin urmare, suficient de cuprinzător pentru a tolera nu doar explicaţii semantice alternative, ci chiar reciproc incompatibile.

(II) Ipoteza de analiză a discursului indirect propusă aici se întâlneşte cu o teză a lui May, exprimată în May 1977: 35 – 37. Teza lui May se referă la o categorie de fapte lingvistice asemănătoare cu cele discutate aici. Este vorba despre contexte în care cuantificatorii apar în poziţii ambigue din punctul de vedere al distincţiei extensional-intensional. Astfel, în propoziţia:

(10) Andrei îşi doreşte o sirenă.

(unde „sirena” înseamnă o fiinţă mitologică), substantivul **o sirenă** ocupă o poziţie susceptibilă de a fi interpretată în două feluri: (10 a) Andrei îşi doreşte ceva ce este o sirenă. (10 b) Andrei îşi doreşte o anumită sirenă.

(10 a) coincide cu un caz de opacitate referenţială, în timp ce (10 b) este referenţial transparent. Teza lui May este că teoria sa privind deplasările de cuantificatori la nivelul formei logice este capabilă să explice cazurile de tipul (10 b) (aşadar cazurile de transparenţă referenţială), dar nu şi cazurile de tipul (10 a). Într-adevăr, structura S asociată cu propoziţia (10) devine (prin deplasarea constituentului o sirenă) forma logică:

(10 c) o sirenă x [Andrei îşi doreşte x] s iar (10 c) captează tocmai sensul (10 b) al enunţului (10). 182

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice

Este absolut remarcabil, în aceste condiţii, că privilegierea interpretării extensionale a enunţurilor de tipul (10) se întâlneşte cu privilegierea interpretării extensionale a propoziţiilor de tipul (3).

(III) Teza că enunţurile de atitudine propoziţională se

cuvin a fi tratate într-un mod extensional nu trebuie înţeleasă ca o generalizare. Nu decurge, aşadar, din ea afirmaţia că gramatica produce argumente în sprijinul ideii că o maşinărie semantică mai puternică decât logica extensională este în mod absolut inutilă. (S-ar putea, de pildă, să se descopere că pentru interpretarea adjectivelor denumite de Davidson „atributive" este nevoie de un aparat semantic mai puternic). Dar chiar şi aşa, rezultatele obţinute mai sus rămân suficient de interesante: ele demonstrează, de fapt, că, pentru un sector de propoziţii considerat ca fiind în exclusivitate domeniul semanticii intensionale, o semantică „uzuală" are totuşi un cuvânt important de spus.

(IV) Există o asimetrie între argumentul care pledează pentru interpretarea extensională a discursului indirect şi cel care pledează pentru interpretarea intensională. Primul decurge din chiar posibilitatea de a indica un principiu general de comportament semantic al pronumelor. Astfel, dacă anumite condiţii de structură sintactică sunt satisfăcute, atunci pronumele (personale sau posesive) au sau nu referinţă anaforică. Nu e relevant pentru discuţia de faţă să se arate în ce constau, în mod concret, aceste condiţii. Este însă relevant să se sublinieze că tocmai comportamentul semantic al pronumelor, subdeterminat prin atari principii oferă argumentul interpretării extensionale.

Argumentul contrar se construieşte, până la un punct, într-un mod similar. Şi în cazul pledoariei intensionaliste este invocat un principiu – legea intersubstituţiei. Intersubstituţia termenilor coreferenţiali este considerată definitorie pentru limbajele extensionale. Când acest principiu nu mai este aplicabil, aceasta constituie o dovadă că natura extensională a limbajului testat a fost alterată.

În argumentaţia pentru interpretarea intensională a discursului

Adevăr şi limbă naturală indirect intervine însă un

factor suplimentar. Acest factor este absolut necesar argumentaţiei. Fie exemplul:

(11) Oedip voia să se însoare cu Iocasta. Fie de asemenea identitatea:

(12) Iocasta era mama lui Oedip.

Din (11), prin intersubstituţia permisă de (12) urmează enunţul fals.

(13) Oedip voia să se însoare cu propria sa mamă.

Cazul ilustrat de propoziţiile (11) – (13) legitimează pledoaria pentru interpretarea intensională (sau poate mai corect: neextensională) a discursului indirect, deoarece legea intersubstituţiei nu se aplică. Dar trebuie lămurit în continuare ce înseamnă că intersubstituţia nu se aplică. O explicaţie plauzibilă în acest sens este următoarea: dacă intenţiile şi dorinţele lui Oedip nu erau îngrădite de anumite precepte morale, propoziţia (13) era desigur adevărată. Deci succesul în a demonstra că legea intersubstituţiei nu se aplică în cazul lui (11) depinde de o presupunere factuală: presupunerea că Oedip îşi doreşte ceva atâta vreme cât dorinţa sa nu intră în conflict cu vreuna din convingerile lui morale. Tocmai acesta este factorul suplimentar de care face uz argumentaţia pentru interpretarea intensională. La această categorie de factori m-am referit puţin mai sus, atunci când am folosit termenul „conjuncturi”.

Asimetria dintre cele două argumentaţii iese acum mai bine în relief. Cel ce susţine că discursul indirect e susceptibil de un tratament extensional se poate limita la invocarea argumentului că referinţa pronominală este, în discursul indirect, subdeterminată sintactic. Extensionalitatea acestui tip de contexte decurge fără probleme din acest argument. Dimpotrivă, cel care argumentează că specificul discursului indirect este natura lui nonextensională nu se poate limita la evidenţa lingvistică. Căci aceasta nu numai că nu îi oferă argumentul potrivit, ci furnizează chiar argumente contrare. În consecinţă, apelul la presupuneri exterioare acestui domeniu de evidenţe devine inevitabil.

Presupunerile vizează felul în care sunt organizate intenţiile, dorinţele, convingerile indivizilor. Toate acestea nu 184

Remarci critice şi dezvoltări ipotetice sunt însă codificate de către o teorie lingvistică, ce de altfel nici nu e obligată să se intereseze de ele. În acest sens trebuie înţeleasă afirmaţia (făcută mai sus) că interpretarea neextensională a discursului indirect nu poate fi considerată ca fiind derivată dintr-o teorie semantică.

Observaţiile acestea nu sunt favorabile aşadar interpretării nonextensionale, dar ele necesită anumite precizări. Interesul faţă de felul cum sunt organizate ansamblurile de credinţe, dorinţe, cunoştinţe, intenţii etc. ale indivizilor este perfect legitim. De altfel, acest interes şi-a şi găsit, în anii din urmă, identitate proprie prin lucrările lui Hintikka, von Wright, sau Castaneda. Cercetările de acest gen reprezintă deja o versiune a analizei filosofice, sau, cu un termen mai precis, a logicii filosofice. Nu legitimitatea acestui tip de investigaţie este aici pusă la îndoială. Îndoiala apare atunci când ipotezele acestui gen de cercetare sunt utilizate ca explicaţii semantice aparţinând unei teorii semantice. De-a lungul timpului, un variat ansamblu de concepte s-a constituit cu destinaţia esenţială de a explica eşecul intersubstituţiei: izomorfism intensional, lumi posibile, structură logică interpretată, „samesayer”. Legitimitatea acestor concepte este, la urma urmei, o problemă internă a analizei filosofice. Problema încetează însă de a mai fi internă atunci când atribuim acestor concepte funcţie explicativă în interiorul unei teorii a limbajului. Când procedăm în acest fel, structura explicaţiei devine de o artificialitate frapantă: se porneşte de la structuri lingvistice – discursul indirect –, se ignoră o categorie de evidenţe oferite chiar de structura lingvistică (referinţa pronominală), se apelează la o altă categorie de evidenţe – exterioare domeniului lingvistic –, se conchide că aceste evidenţe conduc la paradoxuri semantice (aşadar la paradoxuri legate chiar de structura lingvistică); se face apel la

concepte (declarate, uneori, în mod explicit) semantice; şi în sfârşit se construieşte o explicaţie (declarată şi ea uneori semantică). Ca lingvişti există toată îndreptăţirea să privim cu neîncredere acest sinuos traseu: ţelul final – atribuirea unei structuri semantice

185

Adevăr şi limbă naturală propoziţiilor analizate – e atins prin evitarea anumitor evidenţe (lingvistice) şi prin privilegierea altora (nelingvistice).

Consideraţiile precedente conţin o anumită şarjă polemică. O voi tempera spunând că evidenţa oferită de referinţa pronominală este o evidenţă destul de recentă. Recentă în sensul că a fost nevoie de explicaţie gramaticală sistematică (de care dispunem abia prin teoria dependenţelor structurale), pentru ca această evidenţă să devină relevantă faţă de chestiunea interpretării discursului indirect. Carnap, Davidson (la data scrierii articolului său „On Saying That"), adepţii semanticii lumilor posibile, sau Harman nu aveau cum să cunoască această evidenţă. Pe de altă parte, ideea unei teorii articulate a limbajului (aşa cum propun Davidson sau Chomsky) – adică tocmai acea teorie în lumina căreia explicaţia neextensională a discursului indirect devine atât de stranie – este şi ea o idee de dată relativ recentă. O critică retrospectivă este, de aceea o critică ne-onestă. Însă exceptând accentele polemice, problema rămâne: există substanţiale argumente că explicaţia semantică a discursului indirect nu necesită mai mult decât o logică extensională.

186

CAPITOLUL VI

ÎN LOC DE CONCLUZII

Am încercat în această lucrare (mai precis, în partea a V-a din capitolul al III-lea şi în capitolul precedent) să menţin o anumită distincţie între filosofia lingvistică a lui

Davidson şi aplicaţiile ei lingvistice. Deşi riscantă, această tentativă mi se pare necesară pentru două motive. În primul rând, din cauza unor foarte recente teze filosofice ale lui Davidson însuşi. În Davidson 1986: 446, găsim afirmaţia că nu există limbaj, şi, prin urmare, nu există ceva care să poată fi învăţat. Cunoscători eminenţi ai operei lui Davidson au tras de aici concluzia că acesta îşi neagă, prin această afirmaţie, demersul anterior (Dummett 1986, Hacking 1986). O asemenea interpretare este însă, în opinia mea, improprie, iar sursa ei îmi pare a fi tocmai perspectiva excesiv de unificatoare asupra celor două componente ale demersului davidsonian. Nu cred, prin urmare, că putem lega atât de strâns amintita teză de tot ceea ce Davidson a arătat, în alte ocazii, că sunt determinaţiile unei teorii sau unei analize semantice. Cred, dimpotrivă, că această recentă teză este consistentă cu convingerea că limbajul este un fenomen atât de multiform, încât trebuie abandonată speranţa de a-l putea raţionaliza ca întreg. Renunţarea la conceptul de limbaj în filosofia lui Davidson îmi apare, de aceea, a fi urmarea neîncrederii sale în relevanţa acestui concept pentru o teorie lingvistică, şi nu urmarea convingerii că o teorie a limbajului este o teorie fără obiect pentru că obiectul nu există. Ceea ce sprijină această interpretare este că Davidson nu a contestat niciodată importanţa şi relevanţa unor concepte lingvistice precum propoziţie, funcţie propoziţională, clasificare a expresiilor etc. Şi nici nu se vede cum ar fi putut să conteste importanţa lor, din moment ce singurul punct stabil în filosofia lui Davidson – teoria adevărului – se bazează chiar pe aceste noţiuni. Articulate într-un întreg, aceste noţiuni configurează o gramatică.

Sunt înclinat, în consecinţă, să cred că semnificaţia acestei teze recente a lui Davidson nu este o reactualizare a unor demersuri radical distructive, precum cele ale lui Croce sau Wittgenstein (cel din „Tractatus…”).

Semnificaţia acestei teze se descifrează dacă e pusă într-un context mai larg. Chomsky, în scrierile sale recente, a abandonat şi el conceptul de limbaj – în favoarea celui de gramatică (Chomsky 1981: 4). Este profund semnificativ că două paradigme de analiză, ale căror ipoteze analitice se exclud, au propuneri similare. Al doilea motiv pentru care am accentuat – cu prudenţă – distincţia mai sus-menţionată a fost absenţa unor reacţii semnificative din direcţia comunităţii lingviştilor; excepţia o reprezintă James Higginbotham (a se vedea Higginbotham 1985 şi 1986).

O explicaţie pentru această absenţă ar putea fi că toate determi-naţiile semnalate de către Davidson ca fiind majore pentru o teorie semantică fuseseră deja, sau erau pe cale de a fi recunoscute ca atare. Davidson cere, de exemplu, ca sensul să fie redat în mod compoziţional. O abordare compoziţională a sensului (e adevărat, criticată de către Davidson) fusese însă deja propusă în semantica lui Fodor şi Katz. Davidson cere, de asemenea, ca sensul să fie făcut scrutabil şi relevant faţă de ideea de inferenţă, după cum mai cere şi cooperarea semanticii cu sintaxa. Însă şi aceste exigenţe urmau a fi îndeplinite, de astă dată în cadrul celeilalte paradigme de analiză formală a limbilor naturale – paradigma Montague. Tot ceea ce a fost, aşadar descris în capitolul precedent ca fiind exigenţe privitoare la obiectivele unei teorii semantice reprezentau, mai mult ori mai puţin, bunuri comune ale epocii.

Semantica actuală nu a reţinut însă şi extensionalismul radical, sau extrema economie de concepte semantice, amândouă proprii într-un mod ireductibil programului lingvistic davidsonian. Extensionalismul lui Davidson este radical nu doar pentru că el înseamnă a prefera mereu o explicaţie semantică formulată în termeni extensionali, ci, mai ales, pentru că nu orice limbaj neextensional se dovedeşte apt de a găzdui o explicaţie semantică conformă cu exigenţele lui Davidson. Limbajul (extensional) al lumilor posibile este o bună ilustraţie în această privinţă.

Extensionalismul radical este, de fapt, consecinţa extremei economii de concepte semantice, iar această din urmă trăsătură sc. 188

În loc de concluzii explică prin conceptul lui Davidson despre ceea ce este semantica. O bună teorie semantică este pentru el aşadar acea teorie ale cărei explicaţii semantice se retraduc fără rest în limbajul-obiect. Wallace (în Wallace 1975) a şi aplicat de altfel acest test al retraducerii din metalimbaj în limbajul-obiect. Dar nu trebuie uitat că metalimbaj şi limbaj-obiect sunt modalităţi de exprimare a relaţiei dintre propoziţiile unui limbaj şi lume. O traducere fără rest din metalimbaj în limbajul-obiect devine, în aceste condiţii, testul de congruenţă dintre propoziţiile limbajului pe care îl cunoaştem şi stări ale lumii. Şi revenind, teoria devine astfel o bună teorie numai în măsura în care ne indică acele condiţii în care „conţinutul" propoziţiilor noastre se dizolvă fără reziduuri în experienţă şi „fapte" (acest din urmă concept neimplicând, în niciun fel, la Davidson continuitatea cu tradiţia atomismului logic). În rezumat, conform cu filosofia lui Davidson, o bună teorie semantică este aceea care, ocupându-se de problema „sensului", reuşeşte să demonstreze că nu există niciun proces sau lanţ de activităţi circumscrise ca semantice, şi, că, drept urmare, este prea complicat şi neproductiv să presupunem că ar exista o competenţă specială – competenţa semantică a cuiva care vorbeşte o limbă.

Deşi am încercat în capitolul al IV-lea să apăr tezele lui Davidson de criticile care s-au adus din perspectivă filosofică, mă simt obligat acum să adaug că această apărare a fost organizată la un nivel elementar: am încercat, adică, să arăt că acele critici decurgeau din neînţelegeri vădite – uneori ale spiritului, alteori ale literei demersului davidsonian. Dincolo de această apărare elementară, mă declar însă nepregătit pentru a susţine sau a critica – folosind argumente filosofice – tezele metateoretice davidsoniene, şi, în mod special, teza potrivit căreia o teorie semantică trebuie să aibă

austeritatea definiţională cerută de Davidson. Ceea ce pot, în schimb, să afirm este că, din perspectiva propusă în capitolul precedent asupra discursului indirect, extensionalismul radical la care Davidson aderă primeşte o (oarecum) neaşteptată confirmare. Acest fapt este cu atât mai remarcabil, cu cât interpretarea extensională pe care am asumat-o acolo este relativ independentă de presupoziţiile filosofice ale programului davidsonian.

189

Ajdukiewicz 1967 Austin 1970 Bigalow 1978
Carnap 1971 Carnap 1972 Casteneda 1979
Chomsky 1957 Chomsky 1965 Chomsky 1975 Chomsky 1981 Cresswell 1978 Davidson 1969 Davidson 1970 a Davidson 1970 b Davidson 1973 Davidson 1975 a Davidson 1975 b Davidson 1976 Davidson 1984 a
Davidson 1984 b Davidson 1986
Davidson and Harman (eds) 1972 Davidson and Harman (eds.). 1975 Davis, Hookney and Wilson (eds.) 1969 Dummett 1976
Dummett 1986 190

BIBLIOGRAFIE

— Kazimir Ajdukiewicz, „Syntactic Connection” în McCaii (ed.) 207 – 235

— John Langshaw Austin, „Philosophical Papers”, Clarendon Press, Oxford

— John Bigalow, „Semantics of Thinking, Speaking and Translation” în Guenthner and Gunthner – Reutter (eds.) 109 – 136

— Rudolf Carnap „The Logical Syntax of Language” Routledge and Kegan Paul, London

— **Idem,** „Semnificaţie şi necesitate” (traducere din limba engleză), Ed. Dacia, Cluj

— Hector Neri Castaneda, „Raţionamentele imperative” în Vieru şi Stoianovici (coord.) 189 – 226 (traducere din limba engleză)

— Noam Chomsky, „Syntactic Structures”, The Hague and Mouton Co

— **Idem,** „Aspects of the Theory of Syntax”, The M.I.T. Press, Cambridge, Mass.

— **Idem,** „Remarks on Nominalizations” în Davidson and Harman (eds) 262 – 288

Idem, „Lectures on Government and Binding”, Foris Publications, Dordrecht/Cinnamisson

— Max Cresswell, „Semantic Competence” în Guenthner and Guenthner-Reutter (eds) 9 – 28

— Donald Davidson, „Truth and Meaning”, în Davis, Hockney and Wilson (eds.), 1 – 19

— **Idem,** „Teorii ale sensului şi limbii care pot fi învăţate” (traducere din limba engleză) în „Logica ştiinţei”, 489 – 505

— **Idem,** „Semantics for Natural Languages” în Vissentini (ed.) 177 – 188

— **Idem,** „în Defense of Convention T”, în Le Blanc (ed.) 77 – 86

— **Idem,** „On Saying That” în Davidson and Harman (eds.) 143 – 152

— **Idem,** „The Logical Form of Action Sentences” în Davidson şi Harman (eds.) 235 – 246.

— **Idem,** „Reply tot Foster” în Evans and McDowell (eds.) 33 – 41

— **Idem,** „Radical Interpretation” în Donald Davidson, Inquiries into Truth and Interpretation” Clarendon Press, Oxford, 125 – 140

— **Idem,** „Moods and Performances” în Davidson „Inquiries…”, 109 – 121

— **Idem,** „A Nice Derangement of Epitaphs”, în Le Pore 1986, 433 – 446

— „Semantics of Natural Language”, D. Reidel, Dordrecht

— „The Logic of Grammar”, Dickenson, Encino

— „Philosophical Logic”, D. Reidel, Dordrecht

— Michael Dummett, „What is a Theory of Meaning (II)?” în Evans and McDowell (eds.) 199 – 222

— Michael Dummett, „Comments on Davidson and Hacking” în Le Pore (ed.) 459 – 476

Evans 1976
Fodor and Lepore 1992
Fiengo and May 1994
Foster 1976
Frege 1966
Gazdaretalia 1985
Guenthner and Guenthner – Reutter (eds) 1978
Harman 1971

— Gareth Evans, „Semantic Structura and Logical Form", în Evans and McDowell (eds.) 199 – 222

— Jerry Fodor and Ernest Lepore „Holism: a Shopper's Guide" Basil Blackwell, Cambridge, Mass.

— Robert Fiengo and Robert May, „Indices and Identity", The MIT Press, Cambridge Mass

— J.A. Foster, „Meaning and Truth Theory" în Evans and McDowell (eds.) 1 – 32

— Gottlob Frege, „Sens şi semnificaţie" (traducere din limba germană) în „Logică şi Filosofie", 54 – 79

— Gerald Gazdar, Ewan Klein, Geoffrey Pullum, Ivan Sag, „Generalizând Phrase Structure Grammar", Basil Blackwell, Oxford.

— „Meaning and Translation", New York University Press

— Gilbert Harman, „Three Levels of Meaning", în Steinberg and Jakobovits (eds) 66 – 75

— **Idem,** „Deep Structure as Logical Form" în Davidson and Harman (eds) 25 – 48

— **Idem,** „Logical Form" în **„Foundations of** Language", 9, 38 – 63.

— **Idem,** „Meaning and Semantics" în Munitz and Unger
(eds), 1 – 16

— Lan Hacking, „The Parody of Conversation" în Le Pore
(ed.) 447 – 458

— Jaakko Hintikka, „Knowledge and Belief" Cornell University Press, New York

— **Idem,** „Models for Modalities", D. Reidel,

Dordrecht

— James Higginbotham, „On Semantics” în „Lingvistic Inquiry” 16, 4, 547 – 593

— **Idem,** „Lingvistic Theory and Davidson’s Program în Semantics”, în Le Pore (ed) 29 – 48

— Paul Horwich, „Truth”, Basil Blackwell Oxford, Cambridge Mass.

— Saul A, Kripke, „Is There a Problem about Substituţional Quantification?” în Evans and McDowell (eds.), 325 – 419

— Hugues Le Blanc, „Semantic Deviations” în Le Blanc (ed.) 1973, 1 – 16.

— „Truth, Syntax and Modality”, North Holland Publishing Company, Amsterdam and London.

— „Truth and Interpretation”, Clarendon Press, Oxford

— David Lewis, „General Semantics” în Davidson and Harman (eds.) 169 – 218

— **Idem,** „Conterfactuals”, Basil Blackwell, London.

— „Semantics and the Philosophy of Language”, University of Illinois Press, Urbana

„Logică şi Filosofie”, Editura Politică, Bucureşti, 1966

„Logica ştiinţei”, Editura Ştiinţifică, Bucureşti 1970

Loar 1976 – Brian Loar, „Two Theories of Meaning”, în Evans and

McDowell (eds.) 138 – 161 Lycan 1984 – William Lycan, „Logical Form în Natural Language”, The

M.I.T. Press, Cambridge Mass. May 1977 – Robert May, „The Grammar of Quantification”, teză de doctorat nepublicată May 1985 – **idem,** „Logical Form: Its Structure and Derivation” The

MIT Press Cambridge Mass. London, England McCaii (ed.) 1967 – „Polish Logic”, Clarendon Press, Oxford

191

Harman 1972 a Harman 1972 b Harman 1974 Hacking 1986 Hintikka 1962

Hintikka 1969 Higginbotham 1985

Higginbotham 1986 Horwich 1991 Kripke 1976 Le

Blanc 1973 Le Blanc (ed) 1973
Le Pore (ed.) 1986 Lewis 1972
Lewis 1973 Linsky (ed.) 1952
McKinsey 1948
Motague 1970 a
Montague 1970 b
Munitz and Unger (eds.) 1974
Peackocke 1976 Pârvu 1981 Quine 1963 Quine 1967 Quine 1971 Quine 1975 Ramberg 1989
Rorty (ed.) 1967 Russell 1965
Sheffler 1954
Steinberg and Jakobovits (eds.) 1971 Strawson 1973
Tarski 1972 a
Tarski 1972 b Tarski 1972 e Urmson 1967
Vieru şi Stoianovici (coord.) 1979 Vissentini (ed.) 1970
Wallace 1972
Wallace 1972 a Wallace 1975
Wallace 1978 Wheeler 1978
Wittgenstein 1969 Wittgenstein 1953
— J.C.C. McKinsey, „A New Definition of Truth" în Synthèse, 7
— Richard Montague, „Universal Grammar", în **Theoria,** 4
— **Idem,** „English as a Formal Laugnage" în Vissentini (ed.)
— „Semantics and Philosophy", New York, New York University Press.
— Cristopher Peackocke, „Truth Definitions and Actual Languages", în Evans and McDowell (eds.) 162 – 188
— Ilie Pârvu, „Teoria Ştiinţifică", Editura Ştiinţifică, Bucureşti
— Willard von Orman Quine, „From a Logical Point of View", Harper and Row, New York
— **Idem,** „Word and Obiect", The M.I.T. Press, Cambridge, Mass.
— **Idem,** „The Inscrutability of Reference" în

Steinberg and Iakobovits (eds.) 142 – 154.

— **Idem,** „Quantifiers and Propositional Attitudes" în Davidson and Harman (eds).

— Bjørn Ramberg, „Donald Davidson's Philosophy of Language. An Introduction" Basil Blackwell, Oxford

— „The Lingvistic Turn", The University of Chicago Press

— Bertrand Russell, „Logic and Knowledge", George Allen and Unwin, London

— Israel Sheffler, „An Inscripţionai Approach to Indirect Discourse" în Anaiysis, 14

— „Semantics", Cambridge University Press

— Peter F. Strawson, „Études de logique et de linguis-tique" (traducere din limba engleză), Seuil, Paris

— Alfred Tarski, „Le concept de verité dans les langues formalisees" în **Logique, Semantique, Mâtamathâmatique,** Armand Colin, Paris, 157 – 269

— **Idem,** „La conception semantique de la verité et les fondements de la semantique", în **op. cit.,** 267 – 305

— **Idem,** „Sur le concept de conséquence logique", în **op. cit.,** 143 – 152

— John Urmson, „The History of Anaiysis" în Rorty (ed.) 294 – 301.

— „Norme, Valori, Acţiune", Editura politică, Bucureşti

— „Linguaggi nella società e nella tehnica", Edizioni di Communită, Milan

— John Wallace, „On the Frame of Reference" în Davidson and Harman (eds.) 219 – 253

— **Idem**, „Belief and Satisfaction in Nous, VI, 2, 85 – 96

— **Idem,** „Non-standard Theories of Truth" în Davidson and Harman (eds) 1975, 42 – 51

— **Idem,** „Logical Form", Meaning and Translation" în Guenthner and Guenthner – Reutter, 45 – 60

— Samuel Wheeler, „Indeterminacy of Radical Interpretation and the Causal Theory of Reference", în Guenthner and Guenthner – Reutter (eds.), 83 – 94

— Ludwig Wittgenstein, „Tractatus Logico-Philosophicus”, Routledge and Kegan Paul, New York.

— Idem, „Philosophical Investigations”, Basil Blackwell, London.

192

0

***1T”. li – i**

Emil Ionescu (n. 1956) este lector univ. dr. la Catedra de Limbă Română a Facultăţii de Litere din Universitatea Bucureşti. Între 1993 şi 1996, a predat, ca profesor invitat, la Institutul de Romanistică al Universităţii din Viena.

Lucrarea „Adevăr şi limbă naturală” se adresează mai multor categorii de cititori: logicienilor, care vor avea astfel o nouă dovadă despre cât de fructuoase pot fi aplicaţiile logicii în analiza limbii naturale; lingviştilor, cărora lucrarea le sugerează unele înnoiri de metodă, mai ales în ceea ce priveşte organizarea unei teorii semantice;

I filosofilor, care vor putea reflecta la şansele unei filosofii a limbajului construite pe baza a doua paradigme celebre: teoria adevărului a lui Tarski şi filosofia holistă a limbajului şi a ştiinţei a lui Quine. Lucrarea se adresează, de asemenea, studenţilor care urmează anul

Ide studii aprofundate la facultăţile de litere, limbi străine şi filosofie.

ISBN 973 – 571 – 094 – 3

* * v